

**KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi : 12**

**ERMENİ VE RUS  
MEZÂLİMİ  
(1914-1916)  
(TANIK İFADELERİ)**

**Yayına Hazırlayan:  
Dr. ERDAL İLTER**

**ANKARA  
1999**

## İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	7
GİRİŞ	13

### ERMENİ-RUS MEZÂLİMİ HAKKINDA BELGELER

ÖNSÖZ	21
-------	----

### BİRİNCİ BÖLÜM BİTLİS VİLÂYETİ MEZÂLİMİ (Tanık İfadeleri)

1. Süleyman oğlu Ali (birinci ifadesi)	23
2. Kâmil oğlu Abdürrezzak	24
3. Ebubekir ve Abdülkerim	24
4. Ahmed Nureddin Efendi (birinci ifadesi)	25
5. Abdurrahman oğlu Mehmed Resul	27
6. Hacı Mehmed oğlu Yasin Efendi	29
7. Hüseyin oğlu bakkal Muhiddin Efendi	30
8. İsa oğlu Haydar	31
9. Süleyman oğlu Ali (ikinci ifadesi)	32
10. Mevlüd oğlu Mahmud	33
11. Fevzi Efendi	35
12. Osman oğlu Muhtar Mustafa	37
13. Şeyh Haydar Efendi ve Müftü Abdülmeccid Efendi	38
14. Davud Efendi ve Hüseyin Efendi	39
15. Ahmed Nureddin Efendi (ikinci ifadesi)	39
16. Ahmed Nureddin Efendi (üçüncü ifadesi)	40
17. Hulusi Bey	43

ISBN : 975 - 7430-12-9

KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Turgut Reis Cad. 7/5

Tandoğan 06570 Ankara

E-Posta : koksav @ koksav.org.tr

Web Sitesi : <http://www.koksav.org.tr>

BASKI : SİSTEM OFSET - (0.312.231 47 11)

Strazburg Cad. No: 7/A

Sıhhiye - ANKARA

DİZGİ & GRAFİK : GOŞA AJANS - (0.312.418 05 52)

Baskı Tarihi : Temmuz 1999

18. Mehmed oğlu Abdurrahman ve Mehmed oğlu Yusuf . . . .	46
19. Hamid Bey oğlu Ali ve Fethullah ile Hacı Bey oğlu Selim	47
20. Tahsin, Sadullah ve Bekir Efendiler . . . . .	50
21. Çerkes Ağa . . . . .	51
22. Şeyho oğlu Devaz, Mustafa oğlu Ömer, Abdülhamid oğlu Tayyib . . . . .	51
23. Resul oğlu Abdullah . . . . .	52
24. Nuh Bey . . . . .	52
25. Şebab oğlu Abdullah . . . . .	54
26. İso, Osman, Ferhad ve Halid . . . . .	55
27. Yusuf Seydo oğlu Seyyid Han . . . . .	56
28. Asker Resul . . . . .	56
29. Komisyon Tutanağı (I) . . . . .	56
30. Komisyon Tutanağı (II) . . . . .	68
31. Komisyon Tutanağı (III) . . . . .	76

## İKİNCİ BÖLÜM VAN VİLÂYETİ MEZÂLİMİ (Tanık İfadeleri)

1. Sadullah oğlu Salim Efendi . . . . .	83
2. Mehmed Tufan Efendi . . . . .	85
3. Kahraman Bey oğlu Fehim Bey . . . . .	87
4. Abdurrahman oğlu Molla Mehmed . . . . .	88
5. Basri Bey . . . . .	89
6. Komisyon Tutanağı (I) . . . . .	89
a. Mehmed Hulusi Efendi . . . . .	91
b. Halid Efendi . . . . .	92
c. Nigâr Hanım . . . . .	92
7. Van'lı 32 Kişi . . . . .	94
8. Ali oğlu Reşid . . . . .	94

9. Abdi ve Reşid Molla . . . . .	95
10. Halid oğlu Tahir ile Mahmud . . . . .	95
11. Yusuf Kenan ve Abdülhakim . . . . .	96
12. Abdülmecid, Halid ve Resül . . . . .	97
13. Abdullah . . . . .	97
14. Salih ve Halid oğlu Ali . . . . .	98
15. Abdülhamid ve Hangir . . . . .	98
16. Kotas oğlu Mahmud ve Said oğlu Behlül . . . . .	99
17. Mustafa ve Esad . . . . .	100
18. Şeyh Enver ve Molla Reşid . . . . .	100
19. Yusuf Ziyaeddin . . . . .	101
20. Molla Abdi, Hacı Bey oğlu Selim Han ve Hamid Bey oğlu Ali . . . . .	101
21. Firdevs Hanım . . . . .	102
22. Timur oğlu Yüzbaşı Şükrü Efendi . . . . .	103
23. Derviş Ağa . . . . .	104
24. Levazım Subayı Hasan Fahri Efendi . . . . .	104
25. Hüseyin oğlu Şükrü . . . . .	105
26. Çiftçi Reşid . . . . .	108
27. Feyzullah Efendi . . . . .	109
28. Mahmud oğlu Yusuf Efendi . . . . .	110

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ERZURUM VİLÂYETİ MEZÂLİMİ (Tanık İfadeleri)

1. Komisyon Tutanağı (I) . . . . .	111
2. Mehmed Bulmaz oğlu Mehmed, Mehmed oğlu Hüseyin, Ahmed oğlu Hacı İbrahim ve Yusuf oğlu Hasan	121
3. Süleyman oğlu Rıza . . . . .	122

4. Ali .....	123
5. Gögeş oğlu Muhiddin .....	124

## DÖRDÜNCÜ BÖLÜM TRABZON VİLÂYETİ MEZÂLİMİ (Tanık İfadeleri)

1. Alemdar oğlu Besim .....	125
2. Ali Osman kızı Fatma .....	126

<b>BİBLİYOGRAFYA</b> .....	<b>129</b>
<b>İNDEKS</b> .....	<b>133</b>
<b>EKLER (FOTOĞRAFLAR , LİSTELER VE HARİTALAR)</b> .....	<b>181</b>

## SUNUŞ

Ermeni propagandası, gerçekleri “Andonyan Belgeleri” türünden hayâl mahsulû belgelerle gizlemeye çalışmakta, Ermeniler’in katliâma marûz kaldıkları iddiası ile zihinlerde istifham bulutları oluşturmaktadır. Gerçekte bütün çabaları, Ermeni çetelerince hunharca icra edilen “Türkler’in Katliâmı Sorunu”nu unutturmak içindir. Bugün Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Ermeni çetelerince katledilen Müslümanlar’a ait toplu mezarlar, dünya kamuoyunun gözleri önüne serilmektedir<sup>1</sup>. Daha bilinmeyen niceleri de bulunmayı, soykırım müzelerinde sergilenmeyi beklemektedir. Tarafsız ilim adamları da ilmî çalışmalarında, gizlenmek istenen gerçekleri bulup ortaya çıkartarak kamuoyunun dikkatine sunmaktadırlar.

Karanlık günler ne kadar unutturulmak istense, yine de zihinlerden silinmemektedir. Ermenilik konusunda yapılan tarafsız çalışmalar, 1915 Tehcir olayının Türk Milleti’ne fatura edilmesi gayretlerinin yanlışlığını göstermektedir<sup>2</sup>. Asıl suçlu, Ermeni

---

<sup>1</sup> Msl. bkz., Enver Konukçu, **Ermenilerin Yeşilyayla’daki Türk Soykırımı (11-12 Mart 1918)**, Ankara 1990; “Kars-Subatan Şehitliği Kazısı,” **Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu (Kars-Subatan 17-21 Haziran 1991)**, Ankara 1992, s. 361-457; “Zeve Şehitliği Kazısı,” **Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu (Van 2-5 Nisan 1990)**, Ankara 1990, s. 309-406.

<sup>2</sup> Stanford J. Shaw and Ezel Kural Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume II**, London 1978, s. 314-317; Alois van Tongerloo, “Armeense Drang Naar Autonomie”, **Inforient-Dossier**, (15 October 1981), s. 25-27; Justin McCarthy, “Armenian Terrorism: History as Poison and Antidote,” **International Terrorism and The Drug Connection**, Ankara 1984, s. 85-94; Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara 1990; **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)**, Ankara 1994.

toplumunu kışkırtan ve aldatan emperyalist devletlerdir. Günümüzde savaşların cephede değil, cephe gerisinde yürütüldüğü bir gerçektir. Ruslar'ın Doğu Anadolu'da açtıkları cephe de böyle bir cephe idi. Türk ordusunun cephe gerisinin daha fazla yıpratılmasını önlemek amacıyla, o bölgedeki bozguncu unsurların harekât alanlarından ve yurt içinin kritik bölgelerinden çıkarılması için hazırlanan Tehcir Kanunu ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan ve devlete karşı gelen halk bölgeden uzaklaştırılmıştır. Bölgeden uzaklaştırılan zararlı şahıslar arasında Türkler de bulunmaktadır. Bu kanunla, Ermeniler'in iddia ettikleri gibi onların katledilmeleri değil, daha emin yerlerde iskân edilmeleri amaçlanmıştır. Ancak menfaatlar doğrultusunda olay Türk Milleti'ne mal edilmek suretiyle, perdelenmek, gizlenmek istenmiştir. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı'nı müteakip, İtilâf Devletleri, İstanbul'u işgal ettikleri dönemde de "Ermeni Katliâmı" iddiasını ispat edememişler, son bir ümitle sarıldıkları Amerikan arşivleri de bu konuda onlara bir şey verememiş, böylece hukukî açıdan "Ermeni Katliâmı" iddiası daha o tarihlerde (1920) çökmüştü<sup>3</sup>. Günümüzde de genç Ermeni nesli kin içinde, kan davası gütmek üzere yetiştirilmek istenmektedir. Batı'nın özgür ortamında bu olumsuz çabalar daha kolay sonuç verebilmektedir. Bizlere düşen görev, gerçekleri doğruluk terazisinde tartarak en doğruyu bulmaktır.

---

<sup>3</sup>Bilâl N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, İstanbul 1976, s. 259-284; Türkiye'deki Amerika Yüksek Komiseri Amiral Bristol, 1920'de Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na Ermeniler ile ilgili olarak gönderdiği raporunda; Ermeni kıyımı hakkında Avrupa basınında görülen son hikâyelerin, yanıtma amacına yöneldiğini ve İtilâf Devletleri'nin bencil plânlarının desteklenmesini sağlamak için yapılan propagandalar olduğunu belirtmekte idi. Bkz., Laurence Evans, **United States Policy and the Partitîon of Turkey (1914-1924)**, Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1965; Türk, trc., Tefvik Alanay **Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)**, İstanbul 1972, s. 262.

Meşrûtiyet'in ilânından başlayarak tarihî seyir içinde cereyan eden olaylardan çıkarılacak bir sonuç vardır ki, o da; Ermenistan hayali peşinde koşan ve İtilâf Devletleri'nin çıkarları doğrultusunda yönlendirilen Ermeni komitelerinin, gerek Türkiye'nin ve gerekse barış içinde yaşamak isteyen Ermeni halkının önüne aşılması güç engeller çıkararak, ülkeyi ve arkalarına düşenleri daima felâkete sürüklemiş bulunmalarıdır.

Günümüzde de, büyük Ermenistan Devleti'ni kurarak, Ermeni diasporasını Anadolu topraklarına getirmeyi düşleyen ve bu yolda faaliyet gösteren bazı Ermeni örgütleri ve kuruluşları tarihî gerçekleri saptırarak, SSCB'nin dağılması ile 23 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanan Ermenistan ile Türkiye arasında geliştirilmeye çalışılan dostluk ilişkilerini bozmaya çalışmaktadırlar. Türkiye'nin varlığının Ermenistan için güven verici bir kaynak olduğunun, başka bir ifade ile Ermenistan için batıya açılan pencerenin yalnız Türkiye olduğunun, artık Ermenistan politikacıları ve devlet adamları tarafından görülmüş olması, XXI. yüzyıla hazırlanan Ermenistan için önemli bir gelişmedir.

Diğer taraftan, Kafkasya'da oluşturulacak barış ortamının Türkiye-Ermenistan dostluk ilişkileri yanında diğer bölge devletleri için de bir istikrar ortamı yaratacağı şüphesizdir. Bu sebeple, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun, taraflar arasında âdil bir çözüme kavuşturulması önem arz etmektedir. Bu noktada, Ermenistan Cumhuriyeti'ne tarihî bir görev düşmektedir. Ermenistan'ın bu sorununun çözümünü müteakip, Batı ittifakı içerisinde yer alması ve Türkiye Başbakanı Sayın Mesut Yılmaz'ın 21 Mart 1996 tarihinde ifade ettikleri gibi, iki ülke arasındaki sınır kapılarının açılması Türkiye açısından değerlendirilebilecek bir husus olarak görülmektedir.

Bize göre, tarihten ders alınarak, Ermenistan Cumhuriyeti'nin uluslararası politikalar çerçevesinde uzatılan dostluk cline paralel politikalar izlemesinde Türk ve Ermeni toplumlarının menfaatları açısından yarar sağlayacağı bir gerçektir.

Kamuoyunun, Ermeni iddialarının ardındaki gerçekleri öğrenmesi ve Ermeniler tarafından gizlenmeye çalışılan "Müslüman Kurbanlar Meselesi" üzerindeki istifham perdesinin aralanması amacıyla, "Ermeni ve Rus Mezâlimi (1914-1916) (Tanık İfadeleri)" başlığıyla yayına hazırladığımız bu kitap, Osmanlı Devleti tarafından "Millî Kongre" yayınları arasında İstanbul'da 1917 yılında bastırılan "Documents sur les Atrocités Arméno-Russes" adlı ve Ermeniler'in Türkler'e yaptıkları katliâmın tanık ifade tutanaklarını ihtiva eden eserin tercümesidir. Kitapta yer alan tanık ifadeleri, katliâm olaylarını yerinde inceleyen komisyonlar ve yetkili şahıslar tarafından yeminli olarak alınmış ve tutanaklarla tespit edilmiştir.

1914-1916 yılları arasında Bitlis, Muş, Van, Hakkâri, Siirt, Erzurum, Erzincan ve Trabzon illerinde masum Türkler'e ve Kürtler'e karşı yapılan Ermeni ve Rus Mezâlimi'nin bir kısmını ortaya koyan ve bazı yazarlar tarafından kullanılan bu belgeler kitabının Fransızca baskısının noksan tercümesi, Emekli Tümgeneral Ahmet Hulki Saral'ın "Ermeni Meselesi" adlı kitabına alınmıştır (s. 411-446). Ancak yaptığımız incelemede, Fransızca asıl metinde ve tercümesinde bazı kısımların birbirini tutmadığı, özellikle yer ve şahıs adlarında yanlış okunuşların ve tape hatalarının bulunduğu görülmüştür. Bu sebeple, belgelerin orijinallerine<sup>4</sup> inilerek bu hatalar mümkün olduğunca düzeltilmiş ve metne

---

<sup>4</sup> Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi, 1906-1918, Cild I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1995.

sadık kalınarak tercüme yoluna gidilmiştir. Ayrıca, belgelerde geçen yer adlarının değişen bugünkü adları da gösterilmiştir. Genel başlıklar altında ayrılan bölümler ve yürütülen not numaraları ile düzensiz olarak basılan kitabın anlaşılır hale gelmesi sağlanmış, kitabın düzenlenmesinde faydalanılan eserler ile geniş bir indeks de kitabın sonuna ilâve edilmiştir.

Konunun daha açık bir şekilde anlaşılabilmesi ve bütünlüğü sağlamak için, yine Osmanlı Devleti Dahiliye Vekâleti tarafından İstanbul'da 1916 yılında yayınlanmış olan "Ermeni Komiteleri'nin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, İ'lân-ı Meşrûtiyyet'den Evvel ve Sonra" adlı eserin, mükemmel bir değerlendirmesi olan, seferberliğin ilânından önceki ve sonraki Van, Bitlis ve Muş olaylarını anlatan bölümü, tarafımızdan kitaba özet halinde "GİRİŞ" olarak eklenmiştir.

28 Mart 1996

Ankara

Dr. Erdal İLTER

## GİRİŞ\*

Osmanlı Devleti, 3 Ağustos 1914 tarihinde seferberliği ilân ettikten sonra, birçok yerde, Ermeni komiteleri tarafından verilen talimata uygun olarak, şubelerin tertip ve idareleri ile isyanlar çıkmıştı. Bu olaylar, meydana geliş şekilleri itibariyle çok dikkate değer hadiseselerdir. Savaşa girişimize kadar geçen zaman içinde Rus, İngiliz, Fransız ve daha sonra İtalya elçilik ve konsoloslukları ile bu devletlerin vilâyetlerdeki konsolosları, komitelerin yurtdışı ve Osmanlı ülkeleri ile olan haberleşmelerine aracılık ettiler. Para ve silâh gibi ihtiyaçlarını temin yoluna gittiler. Komite reisleri ve üyeleri de, askerî ve siyasî durumumuz hakkında bunlara mükemmel casusluk yaptılar.

Yabancı ülkelerdeki Ermeniler, İtilâf Devletleri'nin paraları ve bu devlet konsoloslarının delâlet ve yardımları ile silâhlandırıldılar. İntikam Alayları halinde sürü sürü Kafkas ve İran sınırlarına sevkedildiler. Silâh altına alınan Ermeni askerleri ise, silâhları ile düşman tarafına kaçtılar. Birçok vilâyetimizdeki Ermeniler ise İtilâf Devletleri'nin zaferini süratlendirmek ve böylece millî emellerini gerçekleştirmek, zaten birkaç günlük ömrü kaldığını tahmin ettikleri Osmanlı Devleti'ni yıkmak için bölge bölge silâhlı isyanlara başladılar.

---

\* **Ermeni Komiteleri'nin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, İ'lân-ı Meşrûtiyyet'den Evvel ve Sonra, İstanbul 1332 (1916), s. 160-161, 170-176, 197-205.**

Van vilâyeti, Ermenilik cereyanını ve ruhunu anlamak için en çok tetkike değer bir bölgedir. Burada, Ermeni komitelerinin güttükleri gaye ve komitelerin durumu bütün açıklığı ile göze çarpar. Başka vilâyetlerdeki gizli kalan hazırlıklar ve komplolar, burada çok açık olarak görülür. Ermeniler tarafından gerek Van ve gerek Bitlis, kendilerinin nüfusca en kalabalık oldukları, Müslüman halka oranla çoğunluk teşkil ettikleri bölgeler olarak gösteriliyordu. Hemen şunu söyleyelim ki, bu iddia, tamamen gerçeğe aykırıdır. Aslında Van merkez ve Hakkâri sancaklarından teşekkül eden Van vilâyetinin Hakkâri bölümü, yüzde seksen Müslümanlar ile meskûn olduğu gibi, Van'ın diğer kazalarında Müslümanlar her zaman Ermeniler'e oranla büyük bir çoğunluk teşkil etmişlerdir.

Komitelerce, bu bölgede daimî bir huzursuzluğun olduğunu her tarafa yaymak gerekiyordu. Çünkü maksatlarına, ancak bu şekilde kavuşacaklarını, yıllardan beri arkasından koştukları yabancı müdahalesini ve neticesinde muhtariyeti, bu vesile ile elde edebileceklerini ümit ediyorlardı.

1908'de Meşrûtiyet'in ilânına kadar, bu vilâyetin olaylar tarihi, arasıra çıkan siyasî isyanlar ve çetelerin zulüm ve saldırıları ile özetlenebilir. Meşrûtiyet'ten sonra ise, önceden mevcut bütün gizli hazırlıklar açıkça ortaya konmaya, önceleri yazılamayan ve söylenemeyen şeyler açıktan açığa söylenmeye başlanmıştır.

Bu vilâyette Ermeniler her zaman, devleti değil komiteyi tanımış, devlet de daima karşısında komiteyi görmüştür. Bu vilâyette, seferberliğe kadar meydana gelen olaylar zinciri tetkik

edilirse, komitecilerin, bütün kuvvetleri ile Ermeniler'i devlete yanaşmaktan menettikleri görülür. Yine Müslüman ve Ermeni cemaatları arasında devamlı bir düşmanlık meydana getirmeye çalıştıkları, memleketi huzursuz ve asayişsiz göstermek için ellerinden gelen gayreti harcadıkları görülür.

Silâhlar yığıldıkça, teşkilât geliştikçe, Ermeniler'in de şımarıklığı o oranda artmaya başladı. Van merkezinde, eskiden beri akşamları güneş battıktan sonra, Ermeni mahallelerinde silâh atmak âdeti vardı. Bunu yasaklamak son zamanlara kadar mümkün olamamıştı.

Vilâyetteki komitecilerin en samimî dostları, akıl hocaları İngiliz, Rus ve Fransız konsolosları idi. En önemli meseleler, komiteciler ile Rus konsolosluğunda görüşülüyordu.

Van'da seferberliğe kadar çıkan bütün olaylar, komitenin tertipleri ile çıkarılmış siyasî cinayetlerden başka bir şey değildir. Seferberlikten sonra ise, bu bölgedeki Ermeniler, komitelerin verdikleri emirlere uyarak, Kafkasya Ermenileri ile beraber, Ruslar'ın hareketlerini kolaylaştırmak için faaliyetlerini birleştirmeye karar vermişlerdi. Van'ın, Rus nüfuz ve istilâsı altında bulunan Azerbaycan ile sınır komşusu olması ve Rusya'ya yakınlığı dolayısı ile stratejik durumu çok önemli idi. Burada, seferberlik çağrısına katılan Ermeni görülmedi. Dikkati çekmemek için, önceleri ordudan silâhsız kaçan Ermeniler'in, daha sonra peyderpey silâhlı ve plânlı olarak kaçıma başladıkları görüldü.

Kasım 1914'de savaşın ilânından sonra, Ruslar'ın Ermeni



gönüllü taburları ile sınırlarımıza taarruz etmeleri üzerine, gerek vilâyet merkezinde ve gerekse çevresinde bulunan Ermeniler'in tutum ve davranışları, tamamen değişmeye başladı. Devlet memurları ve jandarmalar hakaret ve saldırılara maruz kaldılar. Timar'da koyun sayımı meselesinden dolayı çıkan isyan ile artık olaylar önüne geçilemez bir durum aldı. Burada, çevreden katılanlar ile asilerin sayısı bini aştı. Bunlar mavzer ve Rus tüfekleri ile silâhlanmışlardı. Çatak-Van-Bitlis telgraf telleri kesildi. Çatak'ta hükümet konağına hücum edilerek iki er şehit edildi. Kürt köylerine ve yolculara saldırmaya başladılar. Rastladıkları Müslümanlar'ı, çoluk çocuk ayırt etmeden vahşice öldürdüler. İhtilâlciler, Van'da da Hamid Ağa Kışlası'nda bulunan bölüğe ve Ermeni mahallelerini çevrelemiş olan jandarma ve milis karakollarına ateş açtılar. Genel bir durum alan isyan, Erciş ve Adilcevaz'a da sirayet etti. 1915 Nisan ayı ortalarında Rus subayları komutasında, en azı 400 kişilik Ermeni çeteleri, Rus ve İran sınırlarından içeriye girmeye uğraştılar. Van ve çevresindeki Ermeni çeteleri ile meydana gelen çatışmalarda siperler içerisinde "Ermenilik serbest", "Ermenistan kurtuldu" cümleleri ile donanmış bayraklar, birçok siperde, önlerinde "intikam" yazılı Ermeni kalpakları, Rus ve Fransız şapkaları bulundu.

Komitelerin Van'dan sonra en çok önem verdikleri bir bölge de, Bitlis ve Muş çevresi idi. Burası, bilhassa yılın her mevsiminde işlek olan ve ulaşım için de müsait ve elverişli bulunan Van-Diyarbakır-Halep-İskenderun yolu üzerinde idi. Ayrıca, Muş eskiden beri Ermeni isyanlarında meşhur olmuş bir yer idi. Bu bakımdan komiteler, bu bölgeye çok önem vermişlerdi. Teşkilât hazırlıklarını tayin ve idare için en müktedir adamlarını ve

delegelerini buralara tayin etmişlerdi. Komite telkinleri olmadığı zaman, bu bölgelerde Müslüman ve Ermeni halk, çok dahat bir hayat sürüyorlardı. Meşrûtiyet'in ilânından önce, buralarda aylarca süren hazırlıklardan sonra isyanlar çıkartılır ve birçok Müslüman öldürülürdü. Sonra da hemen İngiltere, Fransa ve diğer devletlerin hükümetlerine hitaben "İslâm Mezâlîmi"(!) yapılıyor diye telgraflar yağdırılırdı. Halbuki asıl mağdur olan Müslüman halk idi. Bu bölgelere, Kafkasya, İran ve Trabzon yolu ile Rusya'dan, İskenderun yolu ile Mısır ve Amerika'dan silâh ve bombalar getirilirdi. Buralardaki komite teşkilâtı, Meşrûtiyet'in ilânından sonra daha da mükemmel hale getirildi. Köylere varıncaya kadar çete ve fedai kuruluşları ile komite merkezleri açıldı. Ermeniler tamamen, komitenin verdiği talimatla harekete başladılar. Komite müfettişleri, köylüler arasındaki ihtilâfları, komite talimatına uygun olarak hallediyorlardı. Ayrıca, silâh temininden kaçınanları ve devlete müracaatta bulunanları cezalandırıyorlar, hatta bazılarını idam hükmü veriyorlardı. Şurası kesin bir gerçektir ki, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun hiç bir yerinde Müslüman halk, Ermeniler kadar silâha sahip olamamıştır. Saldırı her zaman Ermeniler tarafından oluyordu. Bütün bu olaylar ile komitelerin güttükleri bir amaç vardı. O da, Ermenistan'ın muhtariyeti idi.

Seferberliğin ilânı üzerine, Taşnak Komitesi, Rusya'dan gelen talimat üzerine, Van bölgesinin idaresini meşhur komitecilerden Van milletvekili Vremyan'a, Bitlis ve Muş çevresini de yine Van milletvekili Vahan Papazyan'a vermişti. Vremyan Van'da, Papazyan da Muş'da bulunarak birtakım hareketleri hazırlayıp idare etmeye başladılar.

Ermeniler seferberliğe, ilk başlarda katılmaya ve Osmanlı Devleti'nin lehinde ufak tefek nümâyişler yapmaya başladılar. Fakat, silâhlandırılan Ermeni askerî birlikleri, silâhlarını aldıktan sonra, kaçıp düşman tarafına iltihak ettiler. Çeteler, yollarda askerlik görevini yapmaya giden Müslümanlar'a saldırmaya başladılar.

Nihayet 1914 yılı sonlarında Bitlis'e bağlı Hizan kazasının Ahkis köyü tarafında bulunan Sekur köyüne, kaçakların yakalanması ve asker celbi için gönderilen jandarma müfrezesini, köy halkı, Osmanlı Devleti'ne asker veremeyeceklerini ve devleti tanımayacaklarını söyleyerek silâhla karşıladılar. Yüzlerce mermi yağdırarak jandarmaları şehit ettiler. Aynı durum, Korsuh, Ahkis, Beygiri gibi büyük ve kalabalık köylerde de meydana gelmiştir. Hizan ve Bitlis civarında isyan başlar başlamaz Muş ovasında da olaylar baş gösterdi. Buradaki çatışmaları idare edenlerin Muş Taşnak temsilcisi Ruben ve komite reislerinden meşhur Esro olduğu ve isyanının Papazyan tarafından idare edildiği bir kere daha aydınlığa kavuştu.

Ermeniler'in bu isyanlardan amacı, askerî muhabere, ulaşım ve hareketleri ihlâl, askerî kuvvet ve birlikleri meşgul etmek idi. bu sebeple, Bitlis ve Muş'da ellerinden gelen her şeyi yaptılar.

## **ERMENİ-RUS MEZÂLİMİ HAKKINDA BELGELER**

**(DOCUMENTS SUR LES ATROCITÉS ARMÉNO-RUSSES)**

**Yayına Hazırlayan:  
Dr. ERDAL İLTER**

**ANKARA 1999**

## ÖNSÖZ

İki yıldan beri (1914-1916), Osmanlı Hükümeti'nin Ermeniler'in genel isyanından sonra askerî bölgelerde başvurmak zorunda kaldığı yer değiştirme (Tehcir) tedbiri, İtilâf Devletleri<sup>1</sup> ile tarafsız ülkelerin kamuoyunda, bir katliâm görünümü altında ve-rilmeye çalışılmaktadır. Kamuoyunu yanıltmaya yönelik bu hareketlere karşı koymanın, görevimiz olduğu düşüncesindeyiz.

Bugün, tarafsız ve yüzyıllık ön yargılar ile zihni bulanmamış her kişi bilmektedir ki, bahse sonu savaşın<sup>2</sup> cereyan ettiği yerlerdeki Ermeniler (sözde kurbanlar), Müslümanlar'ın cellatları olmuşlardır. Rus komutanlarının emri altında hareket eden bu gönüllü Ermeni çetelerince gerçek kıyımlar yapılmış, eskiden mamur olan şehirler ve köyler, bu eşkıya çetelerinin saldırıları sonunda harebeye dönmüş ve Müslüman halkın yok edilmesi plânı da acımasızca sürdürülmüştür. Bu cinayetler her gün, sadece istilâ edilmiş Türk vilâyetlerinde işlenmemiş, yakıp-yıkma rüzgârları bu güne kadar Müslümanlar'ın meskûn buldukları Rus eyâletlerinde de esmiştir. Zalim düşmanın baskısı altında edilen Doğu Anadolu'dan başka, son olaylara kadar Müslümanlar'ın nisbeten rahat bir şekilde yaşadıkları bütün Batum bölgesi, Artvin, Acara, Hezor, Maradit<sup>3</sup>, Maçakhel<sup>4</sup> ve civarları, Rus resmî yetkililerinin

---

<sup>1</sup> İngiltere, Rusya ve Fransa.

<sup>2</sup> Birinci Dünya Savaşı (1914-1918).

<sup>3</sup> Artvin-Borçka ilçesine bağlı bugünkü **Muratlı** bucağı.

<sup>4</sup> Artvin-Borçka ilçesine bağlı bugünkü **Camili** bucağı.

kayıtsız bakışları altında, Ermeniler tarafından işlenen tüyler ürpertici ve tasavvur edilemeyen cinayetlere sahne olmuştur.

Bu derleme kitap, kesin ve itiraz edilemeyen tanıklıklar ile ortaya çıkarılabilmüş olan bu iğrenç olayların, ancak kısmî bir anlatımını ihtiva etmektedir.

Bu birkaç satır, bugüne kadar titizlikle gizlenmiş ve dünya basımında çok nadiren yer almış olan iğrençliklerin üzerine belki dikkati çekebilecektir.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### BİTLİS VİLÂYETİ MEZÂLİMİ

#### 1. Bitlis’li Süleyman oğlu Ali’nin Birinci Yeminli İfadesi (10.6.1916) (Mardin’in Kayalı<sup>5</sup> köyüne göçetmiştir.)

1915 Şubat ayı sonlarına doğru, Ruslar’ın Bitlis’i işgal etmek istediklerini önceden öğrenen Van ve Bitlis Ermenileri, Müslümanlar’a saldırdılar. Kaçış yollarını kapatarak Müslüman halkı merhametsizce katlettiler. Bu arada, 10 yaşındaki kayınbiraderim Ali, annesi Rabişe, Kazanan<sup>6</sup>’lı Şeyh Ahmed, karısı ve bir hizmetçisi, komşularımız Ahmed oğlu Receb, 80 yaşındaki Hasan ile oğlu İzzet, izinde bulunan iki hasta asker, kendilerini parça parça yapan bu barbarların kurbanı oldular.

17 kişi olan ailemizden yalnız beş kişi, büyük zorlukla katliâmdan kurtulabildi. Yeğenimin bir çocuğu havaya atılmış, düşerken bu canî Ermeniler tarafından kılıç darbesi ile ikiye kesilmiştir.

Genç kızları işgal etmişler, sonra da kanlar içinde sokaklarda sürüklemişlerdir. Sonuç olarak, Ermeniler, Müslümanlar’a karşı işitilmemiş cinayetler işlemişlerdir.

---

<sup>5</sup> Mardin-İdil ilçesine bağlı bugünkü **Kayalı** köyü.

<sup>6</sup> Muş-Korkut bucağına bağlı bugünkü **Kazanan** köyü.

## 2. Bitlis'li Kâmil oğlu Abdürrezzak'm Yeminli İfadesi (10.6.1916) (Mardin'in Kayalu köyüne göçetmiştir.)

İlimizin işgali sırasında<sup>7</sup>, kardeşimin ve amcamın aileleri ile birlikte erken saatlerde Arap köprüsü'ne gidiyorduk. Yolumuzu kesen Ermeniler, önümüzde bulunan kardeşim Çerkes'i, Dayım oğlu Abdülkadir'i ve kız kardeşi Emine'yi öldürdüler.

Biz ise kaçtık ve 18 kişiden beş kişi olarak kurtulup Mardin'e gelebildik. Kendi çocuklarım dahil, gruptan geri kalanlar esir olarak götürüldüler veya öldürüldüler.

## 3. Hizan İlçesi'ne Bağlı Gülpik Köyü<sup>8</sup> Gülpik köyünden Ebubekir ve Abdülkerim'in Yeminli İfadesi) (4.7.1916)

Köyümüzün çıkışında bir yerde bulunuyordum. Köy eşrafından bazıları Bitlis'e gitmişlerdi. Dönüşlerinde bize, Bitlis'in işgali konusunda bilgi verdiler, Düşmanın Tatik<sup>9</sup> bucağı tarafından ilerlediği öğrenilince, erkeklerimizden bazıları düşmanı durdurmak için oraya gittiler. Diğer bir kısmı da Karçıkan<sup>10</sup>'a doğru yola koyuldu. Düşmanla yaptığımız çarpışmada, uzun zaman dayanmanın imkânsız olduğunu anlayıp derhal ailelerimizi kurtarmaya koştuk. Bu kritik anda, köyümüze iki ayrı noktadan baskın yaparak

<sup>7</sup> Bitlis, 3 Mart 1916 tarihinde Ruslar tarafından işgal edilecektir.

<sup>8</sup> Bitlis-Hizan ilçesine bağlı bugünkü Süttaş köyü.

<sup>9</sup> Hizan ilçesine sonradan bağlanmıştır. Bugünkü Bitlis'e bağlı Bölük yazı bucağı.

<sup>10</sup> Van-Gevaş ilçesine bağlı bir bucak iken, daha sonra ilçe olmuştur. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

gelen Rus ve çok miktarda Ermeni'den kurulu düşman ordusu halkı öldürmeye ve evleri yakmaya başladı. İçimizden bazıları kendilerini kurtarabildiler. Fakat içinde kadın, erkek, çocuk ve kızların bulunduğu 150 kişi kılıçtan geçirildi. Bizler kaçarken, Oranis<sup>11</sup> köyünden Bided ve Arşak, Hirit<sup>12</sup> Ermeni köyünden Sander ve Şube<sup>13</sup> köyünden Kisyo Kiyo adlı Ermeniler arkamızdan, dinimize küfür ve peygamberimize hakaretler kusuyorlardı.

Ruslar ve Ermeniler o derece işkence yapmışlardı ki, dönüşümüzde köylüler göz yaşlarını tutamamışlardı. Birbirlerine bağlanmış çıplak kadın ve erkekler ağaçlara asılmışlardı. Başları koparılmış, göğüsleri kesilmiş kadınların kucaklarında iki parçaya bölünmüş çocuklar vardı. Genç ve güzel kızlar götürülmüşler ve daha az güzel olanlarının edep yerleri yırtılarak öldürülmüşlerdi. Caniler, kendilerine yarayacak mobilyaları da almışlar, diğerlerini ise yakmışlardı.

## 4. Pervari<sup>14</sup> İlçesi Kaymakam Vekili Ahmed Nureddin Efendi'nin Birinci Yeminli İfadesi (22.6.1916) (Akçan<sup>15</sup> eski Bucak Müdürü)

Muş Mutasarrıfı Servet Bey, hiç bir ırk ve din farkı gözetmeksizin sancağın bütün halkına karşı dürüst ve koruyucu idi. halbuki Muş Ermenileri imkân buldukları zaman vergilerde ve

<sup>11</sup> Bitlis-Tatvan-Reşadiye bucağına bağlı bugünkü Anadere köyü.

<sup>12</sup> Bitlis-Hizan ilçesine bağlı bugünkü Çökekyazı köyü.

<sup>13</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>14</sup> Siirt'e bağlı ilçe.

<sup>15</sup> Muş'un merkez ilçesine bağlı bugünkü Mercimekkale bucağı.

askere alınmada hükümete zorluklar çıkarıyorlardı. Biz, Taşnaklar'ın Ermeni papazlarının kışkırtıcı hareketlerini açıkça görüyor, çevrilen dolapların zararlarını hissediyorduk. Fesatçı tesirlerin telkini ile Ermeni köylerinin bir çoğu vahşet hareketlerinde bulunmakta gecikmediler. Ermeniler, su ve ekmeç bahanesi ile bölgeden geçen gönüllü askerleri ve milisleri evlerine davet ediyorlar, orada bu kişileri boğuyorlar, gözlerini oyup başlarını kesiyorlardı. Özellikle, askerlerin tüfeklerine sahip olmak için hiç bir şeyden çekinmiyorlardı. Ermeniler'in mezâlimi özellikle, 300 hanelik Evran<sup>16</sup> köyünde yapılmıştı. Bu köyde, 15 Temmuz 1915 tarihinde açtığımız soruşturma sonucunda aşağıdaki bilgiler ortaya çıkmıştır.

Taşnak Komitesi üyesi bir Ermeni'ye ait olan evin civarında, ağız dar olarak ustaca kapatılmış bir kuyu bulduk. Kapağı kaldırdığımız zaman çevreyi iğrenç ve pis bir koku kapladı. Aşağı indirdiğim bir adam kuyunun insan cesetleri ile dolu olduğunu bildirdi. Kimliklerini tespit etmek üzere onları yukarı çıkarttık. Masum ve zavallı askerlerden meydana gelen kurban sayısı 19 idi. Cesetlerin durumu, Osmanlı Hükümeti'nin 600 yıllık samimi himayesine mazhar olmuş bu Ermeniler'in işledikleri korkunç cinayetini, ancak üç-dört günlük bir geçmişi olduğunu gösteriyordu. Ermeniler tarafından alçakça boğulan bu askerlerin cesetlerini defnettikten sonra köyü terkettik.

## 5. Muş Göçmenlerinden Abdurrahman oğlu Mehmed Resul'un Yeminli İfadesi<sup>17</sup> (5-6.6.1916) (İfade, Hani<sup>18</sup> Müdürü tarafından alınmıştır.)

Ben, 1915 Ocak ayı ortalarına doğu Betlevo<sup>19</sup> köyü yakınlarında yapılan savaşta yaralandım. Hasta olan üç arkadaşımınla birlikte, çekilmekte olan orduyu takip edemedik ve düşman tarafından esir edildik. Önce, asker Hüseyin'in gözlerini çıkararak; "Kalk bak bakalım!, Osmanlı askeri var mıdır?, geliyorlar mı?" dediler. Sonra, küçük bir dereye götürüp orada şehit ettiler. Bu cinayetten sonra, ismini hatırlayamadığım diğer arkadaşımın saldırdılar. Korkunç işkence bittikten sonra onu da öldürdüler.

Üçüncü arkadaşımıza sıra gelmişti. Onun da tenasül uzularını kesip ağzına soktular ve sonra boğarak şehit ettiler. Cellatlar arasında üç Ermeni'yi tanıdım. Bunlardan birisi Muş'un Çakar Mahallesi'nden Keşiş oğlu Aram, ikincisi Bağdasar Gürüb oğlu Aleksan, üçüncüsü Muş'un Baş Mahallesi'nden Avukat Hrant'ın oğlu Hrant, diğer beş kişi bir Rus askeri idi. Bu caniler bana yaklaşarak, bütün Müslümanlar'm sonunun bu olduğunu söylediler ve tüfeklerinin kasaturalarını yaktıkları ateşte kızdırarak vücudumu 24 yerinden dağladılar. Beni kurtarmak isteyen bir Rus askeri yanıma geldiğinde acı çiğlikler atıyordum. Bu asker beni bir kenara çekerek adının Abdülmelik olduğunu, Kazan'lı bir Müslüman aileden geldiğini ve beni kurtarabileceğini söyledi.

<sup>16</sup> Muş'un Mercimekkale bucağına bağlı bugünkü Yağcılar köyü.

<sup>17</sup> Krş., Ermeni Komiteleri'nin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi, İ'lân-ı Meşrûtiyyet'den Evvel ve Sonra, s. 314-315.

<sup>18</sup> Diyarbakır'a bağlı ilçe.

<sup>19</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

Sekiz cellat, ben ve Rus askerleri yola koyulduk. Kazaklar'dan ve Ermeniler'den müteşekkil 100 kişilik bir grup da bize katıldı. Til<sup>20</sup> köyü istikametinde gidiyorduk. Yolda, 800 civarında bir Müslüman topluluğuna rastladık. Kazaklar ve Ermeniler hemen hepsini şehit ettiler. Akşama doğru Til (Korkut) köyüne geldik. Ermeniler yanlarında, Karameşe<sup>21</sup> köyü yağması esnasında kaçırdıkları hamile iki Müslüman kadını da getirmişlerdi. Kadınları Ruslar'ın ve Ermeniler'in ortasına getirdiler. İki Ermeni askeri, kadınların taşıdıkları çocukların cinsi üzerine iki mecdiyelik bahse gidmişlerdi. Bunun üzerine, kadınların karınlarını bıçakla yarıp, birisinden bir erkek çocuk çıkardılar. Diğerinin cenini ise çeşitli tahminlere yol açtı. Beş dakika sonra, dört Rus ve altı Ermeni, altı Müslüman kızını getirdiler. Ermeniler'in arasında bulunan ve Muş'un Ziyaret<sup>22</sup> köyünden olan birisini tanıdım. Kızlar sıraya sokulmuşlardı. Bir Rus subayı geldi, aralarından birini seçerek götürdü. Bu sırada, Rus askerleri kızlara namaz kılarak dualarını yapmalarını emrettiler. Zavallı dinî vecibelerini yerine getirirlerken onların namuslarını kirlettiler. Hem bu alçaklığı yapıyorlar, hem de: "Bundan sonra Müslümanlar'a böyle namaz kıldıracağız." diyorlardı. Til (Korkut) köyünde üç gece geçirdim. Her ne kadar yaralarımın çok acı çekiyorsam da Müslüman Rus askerlerinin yardımı ile kurtulabildim. Şafak vaktine doğru Kazanan köyüne hakim tepeye geldim. Köyün içinden acı çığlıklar geliyordu. Gün ağardığında, Ruslar'ın ve Ermeniler'in köy sakinlerini öldürdüklerini ve diri diri yaktıklarını gördüm. Dehşetten taş kesilerek, gece oluncaya kadar yerimi terk edemedim. Karanlıkta yola koyuldum ve her çeşit zorluk ve tehlikelerle karşılayarak Hani'ye geldim.

<sup>20</sup> Muş-Korkut bucağına bağlı bugünkü **Korkut** köyü.

<sup>21</sup> Muş'un Mercimekkale bucağına bağlı köy.

<sup>22</sup> Muş'un merkez ilçesine bağlı bugünkü **Yaygın** bucağı.

## 6. Hacı Mehmed oğlu Yasin Efendi'nin Yeminli İfadesi (1.6.1916) (Mardin'de görevli Bitlis Polis Memuru)

Bitlis şehri işgal edildiğinde, gece saat 10'a doğru karakolda görevde idim. Dehşet içinde kalmış olan kızkardeşim gelip, şehrin düşman tarafından basıldığını söyledi. Arkadaşlar ile sokağa çıktığımızda, kaçışan halkı gördük. Binlerce tüfek ve mitralyözün patlaması duyuluyordu.

Ailemi düşmanın tecavüzünden kurtarmak için Bitlis'e yarım saat uzaklıktaki Arap Köprüsü denilen yere gitmeye mecbur kaldım. Arkamızda, Rus birlik ve Ermeni çeteleri, kendilerinden kurtulmaya çalışan bütün Müslümanlar'ı kuvvetli bir ateş ile durdurup öldürüyorlardı. Diğer taraftan, Rus Kazakları da bunları atları ile çığnıyorlardı. Rus Kazakları'nın naraları ile karışan ümitsizlik çığlıkları ve çocukların feryatları her köşeden yükseliyordu. Bizim gibi, küçük bir grup mucizeyi bir şekilde kurtuldu. Kaçışımız esnasında komiser muavini Mehmed Vehbi Efendi ayağından vuruldu.

Bütün geri kalanlar, Ruslar'ın ve Ermeniler'in taşkınlıklarının kurbanı oldular. Bu zavallı kurbanlar arasında tanıdığım şu kişiler vardı: Van Polis Müdür Başkomiser Vekili Vefik Bey, polis memuru Ali Efendi, komiser muavini Süleyman Efendi, Bitlis'de görevli Van'lı Remzi Efendi ile Said Efendi, Bitlis polis memurları Hamdi Efendi ile Resul Efendi, Bitlis Adliyesi Zabıt Başkâtibi Şaban Vehbi Efendi, 20 talebesi ile meşhur bilgin Molla Said-i Kürdî ve Hacı İshak'ın oğlu tüccar Abdürrezzak.

**7. 45 Yaşındaki Hüseyin oğlu Bakkal  
Muhiddin Efendi'nin Yeminli İfadesi  
(6.6.1916)  
(Bitlis'de Taş Mahallesi'nden olup, şimdi  
Savur İlçesi'nde oturmaktadır.)**

1915 Şubat ayının sonu idi. Evimde otururken, şehrin çeşitli yerlerinden sürekli ateş ve gürültü sesleri gelmeye başladı. Bu, Rus ve Ermeni birliklerinin geldiğine işaret ediyordu. Sokağa çıktığım zaman, çetelerin şehirde umumî bir katliâm yaptıklarını gördüm. Ailemi kurtarmak için hemen eve döndüm. Yolda, Viran<sup>23</sup>'li Bitlis Menzil Kâtibi Fazıl Efendi'nin parça parça edildiğini görünce, ailemle birlikte vilâyet konağı tarafından kaçmaya başladım. Burada yollar Ermeniler tarafından kesilmişti. Bütün Müslümanlar'ı yaş farkı gözetmeksizin öldürüyorlardı. O taraftan hiç bir çıkış yolu bulamadığımdan, düşmanın eline geçmemek için kendimi Bitlis'den geçen nehre atmak istedim. Kardeşim Musa, bu teşebbüsüme engel olduğu ve Allah'ın inayeti ile büyük zorluklara rağmen umumî katliâmdan kurtulduk.

Binlerce kurban arasında şu tanınmış kişiler vardı:

1. Eşraftan Hacı Şemseddin oğlu Dursun Efendi,
2. Hersan Mahallesi'nden Hacı Yusuf oğlu Abdülbaki Efendi,
3. Hacı Hasan oğlu Hacı Mehmed,
4. Mahmud oğlu Nadir,
5. Cemal oğlu Abdürrezzak,
6. Mahmud oğlu Dursun.

---

<sup>23</sup> Bitlis-Adilcevaz ilçesine bağlı bugünkü Çanakayla köyü.

7. Receb oğlu Hamid,
8. Bilâl oğlu Cemil,
9. Şeyh Mehmed Küfrevi oğlu Şeyh Abdülhalik Efendi,
10. Bitlis Jandarma Tabur Komutanı İsmail Bey.

Muradiye eski kadısı Ahmed Efendi, yatağında katledildi. Ahmed Efendi'nin iki kardeşi Bedriye Zaman Hanım, Receb Efendi'nin kızı Perihan Hanım, Onbaşı Halid'in karısı Leyla Hanım ve oğlu Salih de Korkunç işkencelerle evlerinde şehit edildiler. Musa Efendi de, kardeşi Muhiddin gibi aynı acı sahneleri yaşadı.

**8. 40 Yaşında İsa oğlu Haydar'ın Yeminli  
İfadesi (6.6.1916)  
(Bitlis'li olup, şimdi Savur İlçesi'nde  
oturmaktadır)**

1915 yılının Şubat ayında, ailem ile birlikte Bitlis'in bir köyü olan Yako<sup>24</sup>'da bulunuyordum. Birgün, Bitlis'de bulunan kardeşimin yanına gitmek üzere hareket etmiştim. Yolda, Bitlis halkından bir kafile görünce, gidişlerinin sebebini sordum. Bunlar bana, şehrin ansızın Rus ve Ermeni birlikleri tarafından basıldığını, bu birliklerin daha çok Ermeniler'den teşkil edilmiş olduğunu, rastladıkları Müslümanlar'ı kadın, erkek ve çocuk ayırmaksızın süngü darbeleri ile öldürdüklerini söyledi.

---

<sup>24</sup> Bitlis-Sarıkonak bucağına bağlı bugünkü Ünalı köyü.



Öldürülenler arasında, Bitlis'de bulunan kardeşim İsmail ile diğer kardeşim Mehmed'in oğlu Halid'in bulunduğunu ve Halid'in hanımı Yakub kızı Minnet'in götürüldüğünü, kayınbiraderim Hacı Ali oğlu Yusuf'un katledildiğini ve halası Şakir kızı Mercan'ın götürüldüğünü, komşum Kazanan Şeyhi hasta Şeyh Ahmed'i, bir hizmetçisini ve şeyhi ziyarete gelmiş olan Hersan mahallesinden Mustafa oğlu Hasan'ı fidiye olarak bir hayli parasını aldıktan sonra Hacı Yusuf zâde Süleyman'ın evinin yanında ve oğlu İzzet'i Hacı Nasrullah'ın kardeşi Ali ile birlikte süngü ile katlettiklerini, Ahlat'lı 80 yaşındaki Nigâr Hanım'ı, Tero adındaki bir askerin hasta olan ailesini öldürdüklerini ve 60 yaşlarındaki Şeyh Hâfi Efendi'ye soğuk havada yalın ayak halde eşya taşıttırdıklarını, Bitlis'in Hersan mahallesinden süleyman oğlu Ali söyledi. Bunun üzerine, Bitlis'e gitmeye cesaret edemediğinden Yako (Ünalı)'ya geri döndüm.

### **9. Bitlis'in Hersan Mahallesi'nde Oturan Süleyman oğlu Ali'nin İkinci İfadesi (6.6.1916)**

Kardeşlerim İsmail ve Halid ev kapılarının eşiğinde Ermeniler tarafından öldürülmüşlerdir. Yakub'un kızı olan, kardeşim Halid'in karısı zorla götürülmüştür. Hacı Ali'nin oğlu kayınbiraderim Yusuf da öldürülmüştür. Onun halası, Şakir'in kızı Mercan rezilâne bir şekilde çete tarafından götürülmüştür.

Hasta olan komşum Kazanan'lı Şeyh Ahmed ve karısı Şemo ile bir hizmetçisi yatakta öldürülmüşlerdi. Şeyhi ziyarete gelmiş olan Mustafa oğlu Receb'in de mukadderatı aynı olmuştur. Kılınç zâde İsmail oğlu Hasan, kendisinden büyük bir fidiye alınmasına rağmen Yusuf zâde Süleyman'ın evi yakınında öldürülmüştür. Oğlu İzzet'i ve Hacı Nasrullah'ın kardeşini kasatu-

ra darbeleri ile öldürmüşlerdir. 80 yaşındaki Ahlat'lı Nigâr Hanım, Tero'nun hasta karısı, Bezirgan Celâ İsmail oğlu Halil, Ahmed oğlu Mehmed, kardeşi Mikdad, Hacı Yusuf zâde Süleyman'ın evinde katledilmişlerdir. Bitlis eski müftüsünün oğlu Said Efendi de, 60 yaşlarında olan amcası Şeyh Hâfi Efendi gibi, kar ve soğuşun şiddetine rağmen, başı açık ve yalınayak olarak çalıştırılmaya ve uzak mesafelere ağır yükler taşımaya mecbur edilmişlerdi. Bunun üzerine Bitlis'e gitmeye cesaret edemeyerek köyüme, Yako (Ünalı)'ya döndüm.

### **10. Muş'da Jandarma Olan 37 Yaşındaki Mevlüd oğlu Mahmud'un Yeminli İfadesi<sup>25</sup> (6.6.1916) (Muş'un Kale Mahallesi'nden olup, Hani'ye sığınanlardandır. İfadesi, Hani Müdürü tarafından alınmıştır.)**

İki buçuk aydan beri savaş esiri olarak Ruslar'ın elinde bulunuyordum. 10 gün önce firar ederek, taburumun bürosunun Hani'den olduğunu öğrenerek buraya geldim. 10 Şubat 1916 tarihinde Liz<sup>26</sup> bölgesinde bulunan müfrezenin kumandanına kurye olarak gitmek için Muş'tan ayrıldım. Molla Davud<sup>27</sup> köyü tepele-rine vardığım zaman, Rus askerleri ve Ermeni çeteleri tarafından sarıldım. Bunun üzerine, hemen bütün evrakları imha ettim. Esir düşmüştüm. Ermeniler ve Ruslar, tüfeğimi, saatimi ve paramı

<sup>25</sup> Krş., **Ermeni Komiteleri'nin A'mâl Harekât-ı İhtilâliyyesi...**, s.315-316.

<sup>26</sup> Muş-Bulanık ilçesine bağlı bugünkü Erentepe bucağı.

<sup>27</sup> Muş-Bulanık-Erentepe bucağına bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

aldılar. Bunlardan, Bulmak'dan Keşiş oğlu Kinyaz'ı, Abri<sup>28</sup> köyünden Gazar'ı, Gebolan<sup>29</sup> köyünden Bedo'yu ve Muş'dan da Melkon oğlu Vano'yu tanıdım. Bunlar beni öldürmek istediler, ancak Ruslar benim bir asker olduğumu görerek, onlara engel oldular. Bunun üzerine, Ermeniler beni dövdükten sonra Molla Davud köyüne götürüp subaylarına gösterdiler. Bilâhare beni, altı Rus askeri tarafından korunan bir eve hapsedtiler. Geceleri aralarından yalnız birisi nöbet tutuyordu. Diğer beşi ise köye giderek, oradan Müslüman evli kadınları ve genç kızları toplayıp arkadaşlarının yanına getiriyorlardı. Bu kadın ve kızları dansetmeye ve şarap içmeye zorluyorlardı. Bunları hayvanca arzularına boyun eğmeye zorladıktan sonra, bana da "Bak, bütün Müslümanlar'ın başına aynı felâketler gelecek." diyerek, İslâm dinine küfürler yağıdırıyorlardı. O geceyi bu suretle geçirdik. Sabah, beni de yanlarına alarak bu köyü terkeden Ermeniler ve Ruslar, köyde kalan kişileri türlü türlü işkencelerden sonra öldürmüşlerdir.

Buradan, Kazanan köyüne geldik. Düşmanlar burada bütün kadınları bir eve, erkekleri ayrı bir eve hapsedtiler. Bir üçüncü eve kapattılar. Pencereden gördüklerim şöyle idi: Ruslar ve Ermeniler, erkekleri tek tek çağırarak paralarını aldıktan sonra gözlerini oymak, vücutlarında yaralar açmak veya kesilmiş kollarını karınlarına bağladıktan sonra dansettirmek gibi işkencelerle öldürdüler. Bu iğrenç cinayetlerden sonra, kadınların bulunduğu tarafa geçtiler. Bunlardan yeni evli olanlar ve güzel genç kızları seçtiler. Genç kızları diri diri yaktılar, yeni evli kadınları ise soydular ve tecavüz ettiler. Bu Ermeniler ve Ruslar cinayetleri sırasında, kurbanlardan ikisinin hamile olduğunu görerek, bunların etrafında toplanıp, kadınların karınlarındaki çocukların cinsiyeti üzerine dört rublelik müşterek bahse girdiler ve bu zavallıların

<sup>28</sup> Muş-Bulanık-Erentepe bucağına bağlı bugünkü **Esenlik** köyü.

<sup>29</sup> Muş-Bulanık-Erentepe bucağına bağlı bugünkü **Cankurtaran** köyü.

karınlarını yarıdılar. Bunların erkek veya kız olup olmadıklarına baktılar. Daha sonra altı kadını ağaca astular ve satırlar ile parçaladılar. Bana da "Sizin hakettiğiniz budur." dediler.

Molla Yahya köyüne gitmek üzere buradan da ayrıldık. Burada da yine bir eve kapatıldım. Bu köyde de aynı cinayetler işlendi. Gece, hapis bulunduğum odanın duvarından bir taş çekerek hapishaneden kaçabildim ve binbir zorlukla karşılaşılarak buraya gelebildim. Yolda rastladığım vatandaşlar, Müslümanlar'a karşı girişilen benzeri korkunç cinayetlere tanık olduklarını söylediler.

Kara Hüseyin ve Kuşanlı köylerinin bütün sakinleri de aynı şekilde Ermeniler ve Ruslar tarafından kılıçtan geçirilmişlerdir.

### **11. Hakif<sup>30</sup> Bucak Müdürü Fevzi Efendi'nin Yeminli İfadesi<sup>31</sup> (5.7.1916) (Hakif bucağına bağh Korsuh<sup>32</sup> ve Sekur<sup>33</sup> köylerinde Yapılan Mezâlîm)**

Yeni kurulmuş olan istihkâm taburlarına (amele taburlarına) gönderilecek olan acemi askerleri silâh altına almak üzere 20 kadar jandarma ile birlikte 1914 yılının Ekim ayında Ahkis<sup>34</sup> köyüne gitmişim. İhtiyarlar meclisi, köyde hiçbir kim-

<sup>30</sup> Bitlis-Hizan ilçesine bağlı bugünkü **Akşar** bucağı.

<sup>31</sup> Krş., **Ermeni Komiteleri'nin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi...**, s. 174.

<sup>32</sup> Bitlis-Hizan ilçesine bağlı bugünkü **Karbastı** köyü.

<sup>33</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>34</sup> Bitlis-Hizan-Akşar bucağına bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

senin bulunmadığını ve köylülerin çoğunun zaten ordu saflarında ve Erivan'da olduklarını beyan etti. Bu açıklama yanlış idi. Bu sebeple, 50-60 kişilik bir liste hazırlayarak, bu acemi askerlerin orduya iltihak etmelerini sağlamak için Korsuh (Karbastı) köyüne dört, Sekur köyüne de iki jandarma göndermeye mecbur kaldım. Jandarmaların Sekur köyüne gelişlerinde Ermeni olan köy sakinleri, bunları küfürlerle karşılayıp, "Buradan uzaklaşın, müdürünüzün otoritesi bize geçmez, kaymakamınız iki taburla gelsin." diye bağırdılar. Bunun üzerine, altı-yedi kişilik bir kuvvet daha alınarak tekrar köye gelindi. Ancak, bu jandarmalar yoğun bir tüfek ateşi ile karşılaştılar. İsmail ve Bitlis'li Nezir adlı bu iki jandarma eri orada şehit edildi. Diğerleri de, birkaç saat süren çatışmadan sonra Hakif (Akşar)'e döndüler.

Korsuh (Karbastı) köyüne gönderilen dört jandarmaya ise, Ermeniler önce iyi bir hüsn-i kabûl gösterip onları bir eve yemeğe davet ettiler. Bunlar, evde bulunan sekiz Ermeni tarafından katledilerek, cesetleri tanınmaz hale getirildi ve silâhları gasbedildi. Bu durumu öğrenince, Elimde bulunan kuvvetle soruşturma yapmak üzere bahis konusu olan köylere hareket ettik. Ermeniler'in isyan ettiğini görünce, düşüncemizden vazgeçerek müslüman köyü olan komşu Hişet<sup>35</sup> köyüne gittik. Az sonra, Beygiri<sup>36</sup> köyünden Sultan adlı bir kadın gelerek, Ozim<sup>37</sup> köyünden Lato ve Sekur köyünden Kalosar adlı Ermeni çete reislerinin mesajlarını getirdiğini söyledi. Sultan bize, "Eğer istihkâm askeri olarak alınan Ermeni acemi askerlerini geri vermezseniz, Ermeniler hepimizi kılıçtan geçirmeye ve köyleri bombalamaya karar vereceklerdir." dedi. Tabiatıyla biz bu

<sup>35</sup> Bitlis-Hizan-Akşar bucağına bağlı bugünkü **Kolludere** köyü. Burada şu hususu da hatırlatmalıyız: Siirt-Pervari ilçesinin merkez bucağına bağlı, bugünkü adları **Belenoluk** (Yukarı Hişet) ve **Ormandalı** (Aşağı Hişet) olan iki köy daha bulunmaktadır.

<sup>36</sup> Bitlis-Hizan-Akşar bucağına bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>37</sup> Siirt-Pervari merkez bucağına bağlı bugünkü **Gümüşören** köyü.

teklife boyun eğmedik. Bunun üzerine Ermeniler saldırıya geçtiler. Çatışma iki gün kadar devam etti. Diğer jandarmaların ve Kürtler'in yardımımıza koşmaları neticesinde saldırganları püskürtebildik. Bu olaylar sırasında birçok Müslüman kadın ve çocuk sebepsiz yere öldürüldüler.

Yukarıda zikrolunan olaylar, Ermeniler'in memlekette karışıklık çıkarttıklarını, askerî ve sivil işlerin seyrini aksattıklarını ispat etmektedir.

## 12. Horus<sup>38</sup> Köyü Eşrafından Osman oğlu Muhtar Mustafa'nın Yeminli İfadesi (8.7.1916)

Bitlis ve Kesan<sup>39</sup> taraflarından gelen piyade ve süvari kıtalarından müteşekkil 400 kişilik bir düşman kuvveti sabah saat dörtte köyümüzü bastı. Bunların önünde, Hirit (Çökekyazı), Sim Haç<sup>40</sup>, Vastin<sup>41</sup> ve Prons<sup>42</sup> köyleri Ermeniler'i bulunuyordu. Köyümüzde 200 silâhlı kişi vardı. Güneş batıncaya kadar köyümüzü savunduk ise de, köyümüzün yollarını bilen Ermeniler köye girmeye başladılar. Ruslar ise onları takip ettiler. Geri çekildiğimizde köy ateşler içinde idi. Bekran mahallesinde kalan kadın

<sup>38</sup> Bitlis-Hizan ilçesine bağlı bugünkü **Horozdere** köyü.

<sup>39</sup> XVI. yüzyılda Van eyâletine bağlı sancaklar arasında **Kesan** adlı bir sancak adı geçmektedir. Bugünkü yerini tespit edemedik. Ayrıca, Ağrı-Tutak ilçesine bağlı bugünkü adı **Ergeçidi** olan bir Kesan köyü bulunmaktadı.

<sup>40</sup> Bitlis-Hizan-Akşar bucağına bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>41</sup> Bitlis-Hizan-Bölük yazı bucağına bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>42</sup> Bitlis-Hizan ilçesine bağlı bugünkü **Gökçimen** köyü.

ve çocuklar feryad ediyorlardı. Süvariler bizi kovalayıp yayılım ateşine tutuyorlardı. En büyük kayıpları kadınlar ve çocuklar veriyordu. Nihayet kurtulmaya muvaffak olduk. Köyümüzün tanınmış kişilerinden Şâfiî'nin oğlu Ömer, 15 kişilik kadınlı çocuklu ailesi ile Ruslar'a esir düştü. Bu esirleri bilinmeyen bir istikamete götürdüler. Birkaç saatlik yürüyüşten sonra yaptığımız yoklamada yüzlerce insanın noksan olduğu görüldü. Öldürülmelerinden korkuyorduk. 10 gün sonra düşman köyümüzü terketti ve köye geri döndük. Gözlerimizin önünde korkunç bir sahne vardı. Köyün insan cesetleri ile inşa edildiği söylenebilirdi. Derileri yüzülmüş kadınlar, ağaçlara asılmıştı. Ermeniler ve Ruslar tarafından gözleri oyulmuş erkekler hedef tahtası olarak ağaçlara bağlanmışlar, çocuklar ise ikiye kesilmişlerdi. Eşya ve ziynetler de imha edilmişti.

### **13. Hizan Eşrafından Şeyh Haydar Efendi ile Hizan Müftüsü Abdülmecid Efendi'nin Yeminli İfadesi (5.7.1916)**

Hizan'da bulunan ve binlerce yolcunun konakladığı, küçük bir tepe üzerine inşa edilmiş olan Gayda Tekkesi, müştemelâtu ile birlikte 100 odadan ibaretti. mart ayının başlarında Ruslar ve Ermeniler, Cem Hanı tekkesini yaktıktan sonra, altı jandarma tarafından korunan Gayda Tekkesi'ne doğru ilerlediler. saldıran düşman 800 kişilik birlikti. Aram Paşa<sup>43</sup> komutasında bulunan Ruslar ve Ermeniler'den müteşekkil 60 kişilik bir kuvvet tekkeyi bastı. Bu kuvvet karşısında jandarmalar geri çekilmek zorunda kaldılar. Tekkede mahsur kalan bütün insanlar ise düşman tarafından canlı olarak yakıldılar. Biz tekkeye bir saat uzaklıkta

<sup>43</sup> Van ve çevresinde, Türk ve Kürt katliâmı yapan Karabağ'lı Ermeni çete reisi. Van'ın Ruslar tarafından işgalinden sonra bu vilâyetin valisi yapılacaktır.

bulunan bir tepe üzerinde bulunuyorduk. Ateş, insanları ve binaları imha ederken, bu vahşetle yetinmeyen Ermeniler ve Ruslar, civar köylere saldırıp yakaladıkları bütün insanları katlettiler.

### **14. Hizan'ın Merkezi Karasu Eşrafından Davut Efendi ile Hüseyin Efendi'nin Yeminli İfadesi (7.7.1916)**

Şubat ayı sonuna doğru 400 kişi olan Ermeni ve Rus sürüsü, sabah saat yedide Karasu'ya saldırdı. Biz köye yarım saat mesafede bulunan tepelerde bulunuyorduk. Düşmanın bizi saracağı sırada göçerler tarafından haberdar edildik. Ruslar ve Ermeniler bizi takip ettiler ve Gayda'da bulunan bütün halkı öldürdüler. Sonra Karasu'ya giren düşman, hükümet binasını ve mer Haşim'in evini yaktı. Yaşlarından dolayı köyü terkedemeyen Mehmed oğlu Şafiî'yi, adları Zeliha ve Leyla olan iki yaşlı kadını feci şekilde katlettiler. Bu haydutlar, Hakif (Akşar) köyü göçmenlerinden olan birçok kadın ile çocuğu da öldürdüler. Bu katliâm, Karasu'ya dönerken rastladığımız tanınmaz hale getirilmiş cesetlerle doğrulanmıştır. Ermeniler götüremedikleri eşya ve mobilyaları da tahrip etmişlerdir.

### **15. Akcan (Mercimekkale) Eski Bucak Müdürü Mehmed Nureddin Efendi'nin İkinci Yeminli İfadesi (25.6.1916) · (Muş Mutasarrıfı Servet Bey'in Zehirlenmesi)**

1914-1915 yılının Aralık ve Ocak ayı idi. Ermeniler tarafından kutlanan bir bayram dolayısı ile Muş Mutasarrıfı Servet

Bey, Ermeni piskoposuna nezaket ziyareti yaptı. Her türlü cinayeti işlemekten kaçınmayan Ermeniler bu defa da Servet Bey'i kendisine zehirli kahve takdim ederek öldürmeyi kararlaştırdılar. Servet Bey, şüphe etmeden kendisine verilen kahveyi içti ve bu ölümüne sebep oldu.

Diğer olaylarla birlikte bu sonuncu olay, Ermeniler'in Müslümanlar arasında tahsilli, aydın ve aktif kişileri de öldürmek istediklerini ortaya koyuyor. Fırsat buldukça, bazılarını öldürüyorlar, bazılarını zehirliyorlar, canlı olarak yakıyorlar veya gözlerini oyuyorlar. Ermeniler'in korkunç kötü hareketleri, müslümanlar'a karşı işlenen cinayetlerle kalmıyordu. Aynı zamanda onlar, Ruslar'ın lehine casusluk yaparak, idarî ve askerî konularda bilgi verip, her türlü saldırıda rehberlik ediyorlardı.

### **16. Akçan (Mercimekkale) Eski Bucak Müdürü Ahmed Nureddin Efendi'nin Üçüncü Yeminli İfadesi (27.6.1916) (Arak<sup>44</sup> Manastırı Katliâmı)**

1914 yılı sonlarında, Ermeniler silâhları ile birlikte gruplar halinde Osmanlı ordusundan firar ediyorlardı. Muş vadisinde özellikle Çanklı Manastır<sup>45</sup>, Kızıl Manastır<sup>46</sup> ve Arak (Kepenek) adı ile

---

<sup>44</sup> Muş merkez bucağa bağlı bugünkü **Kepenek** köyü. Burada bulunan Ermeni manastırında her sene Temmuz ayı başlarında panayır düzenlenirdi.

<sup>45</sup> Muş-Yaygın bucağı sınırları içinde yer alan Çanklı Manastır'a Türkler tarafından Çanlı Kilise veya Çengelli kilise adı verilmiştir. Bu manastır, Evliya Çelebi'nin tasvir ettiği Surb-Garabet Manastır'dır. Bu manastırda, Temmuz ayı ortalarında panayır düzenlenirdi..

<sup>46</sup> Muş-Yaygın bucağı sınırları içinde idi. Burada da Ağustos ayı ortalarında panayır düzenlenirdi.

adlandırılan yerlerde cinayetler işleniyordu<sup>47</sup>. Ermeni piskoposu ve Taşnaklar; katilleri, cinayet işlemleri ve haydutluk yapmaları için teşvik ediyorlardı. Böylece, isyan hareketi geliyordu. O günlerde hükümetin, ivedi işleri olması sebebi ile, meşgul olduğundan istifade eden Ermeniler, yukarıda adı geçen yerlere silâh ve cephane getiriyorlardı. Bu durum, Mutasarrıf Servet Bey'in gözünden kaçmamıştı. Servet Bey, Ermeni eşrafına ve piskoposa iltaralarda bulunarak, bu isyan hareketinden vazgeçilmediği takdirde, hükümetin duruma el koyacağını bildirdi. Hükümetin çağrısına uymayan Ermeni hareketlerinin devamı, Taşnaklar'ın ve Ermeni liderlerinin Kumus<sup>48</sup> ve Sironik<sup>49</sup> köyleri olaylarını hasır altı edip suçluları cezasız bırakmaları sonucu, hükümet karışıklıklara bir son verme zarureti gördü ve 30 kişilik bir jandarma birliği kurdu. Bu birliğin komutanı, genç ve dürüst bir teğmen olan Galib Efendi zâde Ahmed Bey, asayiş düzeltmek, isyancıları yakalamak ve silâhları almakla görevlendirilmişti. Jandarma birliği, Arak (Kepenek)'a doğru hareket etti. 30 saat sonra Ahmed bey ile 10 jandarma askerinin, Arak Manastırı önünde öldürüldüklerini öğrendim. bu cinayetin nasıl işlendiği aşağıdadır:

Jandarma birliği akşam Arak (Kepenek) köyüne geldi. Komutan, köylülerden birliğine, manastırın yolunu göstermeleri için bir-iki rehber istedi. Köyün Ermeniler'i iki rehber vererek, birliğe yol gösterdiler. Bir müddet askerlerin önünde yürüyen iki Ermeni rehber, "İşte yolunuz, devam edebilirsiniz." diyerek köylülerine döndüler. Ahmed Bey, rehberlerin refakat etmelerinde ısrar etmedi ve manastır civarında hiç kimsenin olmadığını görünce,

---

<sup>47</sup> Ermeni çeteleri için en uygun ve emin sığınak yerleri kiliseler ile manastırlar idi. bu çeteler, ruhanî reisler ve kilise rahipleri tarafından himaye görmüşlerdir. Kiliseler, aynı zamanda silâh ve bomba deposu olarak kullanılıyordu.

<sup>48</sup> Muş'un merkez bucağına bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>49</sup> Muş'un merkez bucağına bağlı bugünkü **Kırköy**.

tereddüt etmeden adamları ile birlikte manastıra doğru yürüdü. 200 metrelik mesafeye geldikleri zaman, manastır mazgallarının arkasına saklanmış olan Ermeniler ateş açtılar. On jandarma eri ile önde yürüyen Ahmed Bey isabet alarak şehit düştüler. Bu beklenmeyen ateşten şaşkına dönen diğerleri, manastıra bağlı bir küçük kulübeyi siper edinerek korundular. Ateş eden Ermeniler; “Namussuzlar, alçaklar! Bu topraklar size ait değil! Size artık bu topraklarda ekme yok, siz halâ burada duracak mısınız?! Ruslar geldiler, bu toprakların Ermeniler’e ait olduğunu biliniz! Bu topraklar Ermenistan’a dahildir! Buradan gidiniz, yoksa hepinizi öldüreceğiz.” diye bağıyorlardı.

Öldürülen jandarmaların cenazeleri arabalar ile Muş’a götürüldü. Bu olaydan cesaretlenen Ermeniler saldırılarını Muş’a kadar uzattılar ve kanlı karışıklıklar çıkarmak için akşamları şehre saldırmaya başladılar. Van eski milletvekili Papazyan<sup>50</sup> ve Ermeni piskoposu bu isyan hareketlerini kolaylaştırmak için sinsice çalışıyorlardı. Bu katliâma, birçok Ermeni okul öğretmeni ve Ermeni aydınları da katılmışlardır. yukarıda bahsedilen namuslu, yardımsever Ahmed Bey’in Ermeniler’in gizlice hazırladıkları bu pususu neticesinde öldürüldüğü muhakkaktır<sup>51</sup>.

<sup>50</sup> Osmanlı Devleti’nin Van milletvekili olan Vahan Papazyan, 1876’da Tebriz’de doğmuş, 1973’de Beyrut’da ölmüştür. Vahan Papazyan, 1927’de Beyrut’da kurulacak olan Hoybûn Cemiyeti’nin başkanlığına getirilecektir. Bkz., Erdal İltar, **Ermeni Propagandasının Kaynakları**, Ankara 1994, s. 17.

<sup>51</sup> Krş., **Askeri Tarih belgeleri Dergisi**, Sayı: 81 (Aralık 1982), Belge No. 1815, 1817; **Ermeni Komitelerinin A’mâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi...**, s. 175..

## **17. Dâhiliye Nezâreti Tarafından Hâriciye Nezâreti’ne Yazılan Tezkire Zeyli (26.6.1916) ve Siirt Sancağı’na Bağlı Pervari İlçesi Posta-Telgraf İdaresi Müdürü Hulusi Bey’in 1 Temmuz 1915 Tarihinde Verdiği Yeminli İfadesi (26.6.1916)**

Seferberliğin ilânını müteakip, 1915 yılının ilk günlerinde, Ermeni çetelerine kurye olarak hizmet eden Hişet (Kolludere) köyünden Kiş adlı Ermeni bir kadın beni bulup, Ozim (Gümüşören) köyünden geldiğini, Ermeni ihtilâlcilerinden İşhan’ın bana selâm gönderdiğini, şahsıma karşı olan samimi arkadaşılığının değişmeyerek devam ettiğini, yüksek bir ücret ve birçok lütuf karşılığında Ermeni komitesinin amaçlarına hizmet etmeğlimi ve bu sırrın açıklanması halinde, benim ve ailemin öldürüleceğini söyledi. Komiteye nasıl hizmet edebileceğimi sorduğum zaman, altı doğu (Anadolu) eyâletinden müteşekkil bir Ermeni devletinin kuruluşuna karar verildiğini ve aşağıdaki hususlar hakkında bilgi edinip Ermeniler’e haber vermem gerektiğini beyan etti.

1. Bu devletin kuruluşuna engel olmak için Osmanlı Hükümeti tarafından alınan önlemler,
2. Devlet erkânı arasındaki bu konu ile ilgili yazışmalar,
3. Ermeni komiteleri hakkında hükümetin tasarısının ve niyetinin ne olduğu,
4. Bahis konusu edilen eyâletlerdeki Osmanlı ordusunun dağılımı,
5. Kontrol altında tutulan bölgeler,
6. Seferberlik ile ilgili her türlü bilgi.

Bu tehditkâr tekliflerden korkarak hiç kimseye bir şey söylemedim.

Başka bir gün, Aşağı Hişet (Ormandalı) köyü Ermeni casuslarından Topal Markere adı ile adlandırılan bir şahıs yanıma gelerek, Ozim (Gümüşören) köyünde bulunan İştan ve Lato'nun selâmlarını ilettiler ve Lato'nun bir gün gelip benim ile konuşacağını bildirdi.

Bu defa, Markere'yi yakalatmayı düşündüm. Fakat kendisi şüphelenerek kaçtı. Bu defa da sustum. Ancak, kısa bir süre sonra Ermeniler'in çevirdiği entrikalar tehlikeli olmaya başlayınca, olup biteni hükümete bildirdim. Az sonra, Ermeniler tarafından Ozim (Gümüşören) köyüne gönderilmiş çok miktarda erzak ve mühimmat bulundu. Bu erzakları, Nezarborum diye adlandırılan Piroz<sup>52</sup>, Dentas<sup>53</sup>, Hertovin-i Ulya<sup>54</sup> ve Hertovin-i Sufla<sup>55</sup> adlı Keldânî<sup>56</sup> köyleri ile Aşağı Hişet (Ormandalı), Malik<sup>57</sup> ve Vilâs<sup>58</sup> adlı Ermeni köyleri ile Pervari ilçe merkezi olan Hashır'dan getiriyorlardı. Mahallî yöneticiler, soruşturmalar sonucunda Ermeniler'in suçlarını tespit edip, Siirt Sancağı mutasarrıfı ile valiyi durumdan haberdar ettiler. Fakat karışıklıklara meydan vermemek için yukarıda bahsedilen hükümet yetkilileri soruşturmaları sonuçlandırmadılar.

Bu olaylar sırasında firar eden askerleri yakalamak için Ozim (Gümüşören) köyüne giden bir jandarma birliği Ermeniler tarafından harekete marûz bırakıldı. Bu Ermeniler de büyük miktarda silâh ve mühimmatla birlikte firarîlere uyarak, Müküs<sup>59</sup>

bucağı ile Şatak<sup>60</sup>'a doğru kaçtılar. Hizan, Pervari, Şatak (Çatak), Karçıkan<sup>61</sup> Ermenileri de Ozim (Gümüşören) köyünde toplandılar. Bu olayların tarihi, Van'daki Ermeni ihtilâlinin günleri ile uyuşuyordu. Ozim (Gümüşören) Ermenileri, köyelerine hiçbir Müslüman'ı, jandarmayı ve polisi sokmuyorlar, barikatlar kuruyorlardı. Bu arada, kendilerine nasihatta bulunmak isteyen hükümet yetkililerine ve jandarmalara ateş açıyorlardı. Üç gün süren bir çatışmadan sonra onları geri çekilmeye mecbur bıraktılar.

İfademin başında bahsettiğim Kiş adlı Ermeni kadın her yerde, Ozim (Gümüşören) Ermenileri'nin bir gün Pervari'nin özerkliğini (muhtariyetini) elde edeceklerini tekrarlıyordu. Pervari Ermenileri, Hashır<sup>62</sup> köyünden Ermeni Binbaşısı Mecin'in kumandasında eğitime giden Pervari jandarmalarına ateş açıp, anılan köyü kuşattılar. Ateş teatisi sırasında bir jandarma askeri yaralandı. Bu olay ile ilgili zabıtlar, Pervari makamlarının elindedir. Lato adı ile de adlandırılan Ermeni Mihran, Albay idi. Borem<sup>63</sup> köyünden Keldânî (Asurî) Nirson ve Hashır köyünden Mecin Binbaşı, Vilâs köyünden Mehr ise Yüzbaşı rütbesini taşıyorlardı. Siirt ve Pervari Hıristiyanları da aynı kötü emelleri besliyorlardı. Casuslar, yukarıda bahsedilen bölgelere gidip geliyorlardı. Genel seferberlikte bütün Ermeniler, Müslümanlar'ı öldürmeye başladılar. Van Müftüsü Şeyh Mehmed Sıddık Efendi, Engil<sup>64</sup> köyünün köprüsü yakınında abdest aldığı sırada katledildi. Hizmetçileri de aynı akıbetle karşılaştılar. Muş'tan Sason<sup>65</sup>'a gitmekte olan beş jandarma askeri öldürüldü. Pervari'ye bağlı Çel Çemkan<sup>66</sup> köyünden

52 Siirt-Pervari ilçesine bağlı bugünkü **Taşdilek** köyü.

53 Bugünkü adı tespit edilememiştir.

54 Siirt-Pervari ilçesine bağlı bugünkü **Ekindüzü** köyü.

55 Siirt-Pervari ilçesine bağlı bugünkü, **Ekindüzü** köyü.

56 Doğu Kilisesi'ne mensup Asurîler.

57 Siirt-Pervari ilçesine bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

58 Siirt-Pervari ilçesine bağlı bugünkü **Çobanören** köyü.

59 Van-Gevaş ilçesine bağlı bugünkü **Bahçesaray** bucağı.

60 Van iline bağlı bugünkü **Çatak** ilçesi.

61 Bugünkü adı tespit edilememiştir.

62 Siirt-Pervari ilçe merkezi.

63 Siirt-Pervari merkez ilçeye bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

64 Van-Gümüşdere bucağına bağlı bugünkü **Dönemeç** köyü.

65 Siirt iline bağlı ilçe.

66 Bugünkü adı tespit edilememiştir.

Şeyh Abdullah Efendi'nin oğlu Şeyh Mehmed Efendi, Herakolu dağının sırtlarında, Pervari'ye bağlı Hertovin (Ekindüzü) köyünde oturan Keldânî caniler tarafından sebepsiz yere öldürüldü. Bu cinayetler ile Ermeniler'in amaçlarının, Müslümanlar'ın dinî hislerini tahrik etmek suretiyle ülkede karışıklık çıkartmak olduğu gayet açık idi.

Van Ermenileri'nin isyanından ve Osmanlı kuvvetleri ile yaptıkları savaştan sonra Pervari Hıristiyanları ve bütün Ermeniler, fırsattan istifade ederek Van vilâyeti sınırlarına kaçtılar, orada düzenli bir alay kurarak Pervari'ye ve Hişet (Kolludere) taraflarına saldırdılar. Bir gün süren saldırı sonunda, Müslüman bir kadın ile iki erkek ve bir çocuk şehit olmuştur. Ermeniler çekilirken köyde, iki kasa bıçak, el bombaları ve mitralyözler bıraktılar.

Gevaş ilçesi köylerine, erzak temin etmek üzere gönderilen jandarmalar ve sivil yetkililer Ermeniler tarafından öldürüldüler. Şatak (Çatak) ilçesi Müslümanları'nın, kadın ve çocuklar dahil, hemen hemen yarısı Ermeniler tarafından kılıçtan geçirildiler.

## 18. Mehmed oğlu Abdurrahman ve Mehmed oğlu Yusuf'un Yeminli İfadeleri (1.7.1916)

Biz aslen, Hizan ilçesinin Uçum<sup>67</sup> bucağına bağlı yaz otlaklarımızın bulunduğu, Nurs<sup>68</sup>, Vavink<sup>69</sup>, End<sup>70</sup> ve Mezraa-i End<sup>71</sup> köyleri ahalisindeniz. Şatak (Çatak) ilçesinin düşman

67 Bitlis-Hizan ilçesine bağlı bugünkü **Sağınlı** bucağı.

68 Bitlis-Hizan-Sağınlı bucağına bağlı bugünkü **Kepirli** köyü.

69 Bugünkü adı tespit edilememiştir.

70 Bugünkü adı tespit edilememiştir.

71 Bugünkü adı tespit edilememiştir.

tarafından işgalinden sonra, köyümüz yakınında bulunan Kevar<sup>72</sup>, Kutis-i Ulya<sup>73</sup>, Kutis-i Sufla<sup>74</sup>, Çaçvan<sup>75</sup>, Seyfkar<sup>76</sup> ve Adir-i Ulya<sup>77</sup> köylerinin Ermeniler'i, Sergis ve Rusya'dan gelmiş olan Lato (diğer adı ile Mihran), Gazar, Dilo komutasında Kutis-i Ulya'ya geldiler. Burada, köy eşrafına yazılı olarak üç teklifte bulundular. Eşraf arasında, Bedi-üz-zaman Said-i Kürdî adı ile tanınan molla da bulunuyordu.

Şu üç teklikten birini seçeceklerdi:

1. Düşmana teslim olmak,
2. İlçeyi terketmek,
3. Savaşmak.

Düşman, gelişinden dokuz saat sonra, 600 kişi ile köyümüze hücum etti. Bunlar, şapka ve üniforma taşıyorlardı. Aralarında Rus askerleri bulunup bulunup bulunmadığını tespit edemedik. Yalnız, düşman ordusunda sefil görünüşlü olanların sayısı hayli kabarıktı. Bunlar, Ruslar veya Rusya'dan gelen Ermeniler olabilirdi. Düşman, köyümüzün ahalisini Mezraa-i End'e götürdü. Yanımızda eşraftan Hurşid Bey oğlu Abdurrahman,

72 Bitlis-Hizan-Sağınlı bucağına bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

73 Bitlis-Hizan-Sağınlı bucağına bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

74 Bitlis-Hizan-Sağınlı bucağına bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

75 Bitlis-Hizan-Sağınlı bucağına bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

76 Bitlis-Hizan-Sağınlı bucağına bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

77 Bitlis-Hizan-Sağınlı bucağına bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.



oğlu Musa ve karısı da bulunuyordu. Bunların üzerlerinde bulunan para ve mücevherlere el konuldu. Kadınlar ve kızlar işgal edildi. Ertesi gün 33 erkek ve oğlan çocukları ile sayıları 80'e varan kadınlar, kızlar ve çocuklar iki ayrı kabile halinde Müküs (Bahçesaray)'e götürüldüler. Kadınlar kafilesi Çaçvan'da bırakıldı. Erkeklerin ise hepsi o gece kılıçtan geçirildi. Bana görev verdikleri sırada şöyle dediler: "Sana para vaadediyoruz. Git Molla Said'e, orada kalan Ermeniler'i bize teslim etmesini söyle. Boş yere savaşmanın hiçbir faydası olmadığını onlara anlat. Zaten ülke tamamiyle işgal edildi. Ruslar, Haleb'e kadar indiler. Ermenistan kuruldu, gelsinler bize teslim olsunlar. Orada bulunan askerlerin sayısı ve kuvveti hakkında bize malûmat getir." Bu sözler bana Dilo tarafından söylenmişti. Ben hemen yola çıktım. Çaçvan'a vardığım zaman, bucak müdürümüz ve Molla Said ile birlikte, jandarma ve Kürtler'den teşekkül etmiş olan kuvvetlerimizin geldiklerini gördüm. Beş saat devam eden şiddetli bir çarpışmadan sonra, kuvvetlerimiz kadınlar kafilesini kurtarmaya muvaffak oldu. Kadınların halî son derece acıklı idi. Genç kızlar, yanakları dişlenmiş, yürümeye mecalleri yoktu. Çocukların çoğu çizmelerle çiğnenmek suretiyle can vermişti. 33 erkekten ise sadece iki kişi kalmıştı. Kurtarılan kadın ve çocukların çoğu, çektikleri işkencelerin tesiri ile öldüler. Hurşid Bey oğlu Abdurrahman Bey'in ailesinden başka bir kadın kalmadı. Şahidi olduğumuz mezâlim hareketlerini sayabilmek bizim için imkânsızdır.

## 19. Hanianik<sup>78</sup> Köyü Eşrafmdan Hamid Bey oğlu Ali ve Fethullah ile Hacı Bey oğlu Selim, Mahmud ve Yakub'un Yeminli İfadeleri (14.4.1916)

1915 yılı Haziran ayı ortalarında, şafak vakti Ermeniler ve Ruslar köyümüzü kuşatarak bize, teslim olmamızı ve hiç kimsenin köyü terketmemesini tebliğ ettiler. Tekliflerini reddetmemiz ve kendimizi savunmak maksadı ile attığımız ilk kurşun üzerine, Ruslar ve Ermeniler, köyümüze azgın hayvanlar gibi saldırdılar. Her taraftan yardım çıgııkları geliyordu. Köyümüz bir dakika içinde mezbahaya döndü. Ermeniler arasında, köyümüze yakın köylerde oturan Nişan, Murad, Oseb, Dikran, Zaho, Beyko, Sergis, Tangasal, Gazar, Mosis'i tanıdık. Ermeniler, Müslümanlar'ı "Yaşasın Aram Paşa" avazeleri ile öldürüyorlardı. Korkunç bir sahnenin tanıkları olduk. Göğsünde çocuğunu taşıyan bir kadın kurtulmak için koşuyordu. Haydutlardan birisi onu durdurdu. Çocuğu aldı ve kadının vahşetten açılan gözlerinin önünde kasaturasını çocuğun vücuduna soktu ve onu öldürdü. Bu haydut cinayeti işledikten sonra anneyi de katletti. Biz kaçarken yukarıda adları geçen Ermeniler, "Kaçmayın, sizi her yerde, hatta Şam'a kadar takip edeceğiz." diye bağıryorlardı.

<sup>78</sup> Belgede geçen Hanianik adı, **Hanik** olmalıdır. Ancak buradaki Hanik köyünün, Bitlis-Ahlat'a bağlı olan Hanik (Çukurtarla) köyü mü, yoksa Muş-Malazgirt-Nurettin bucağına bağlı Hanik (Dirimpınar) köyü mü olduğu tespit edilememiştir. Yaptığımız incelemede, Hanianik adlı bir köye tesadüf edemedik.

## 20. Hirit (Çökekyazı) Köyü Eşrafından Tahsin, Sadullah ve Bekir Efendiler'in Yeminli İfadeleri (3.7.1916)

Bir sabah, Türk saatine göre dörtte köyümüz Hirit (Çökekyazı), Simek<sup>79</sup> bucağı tarafından gelen 10 Kazak, Rus piyadeleri ve komşu köylerin Ermeniler'inden müteşekkil düşman tarafından saldırıya uğradı. köyümüze giren düşman, bütün evleri yaktı. Ermeniler ve Ruslar yakaladıkları bütün erkekleri öldürüp, kadın ve çocukları bir yere kapattılar. Akşama doğru düşman, Simek (Bölükyazı) bucağı istikametinde geri çekildi. Köyde kalan Rus piyadeleri ve Ermeniler, kapatılmış olan kadın ve çocukları yaktılar. Mucize kabilinden, yalnız bir çocuk bu katliâmdan kurtuldu, diğerleri tamamen yok edildiler. Bu korkunç katliâmdan sonra köylülerin bütün eşyalarını ve ziynetlerini götürdüler.

25 Nisan 1915 tarihinde Akçan (Mercimekkale) bucak müdürü Ahmed Nureddin Efendi, Sironik (Kırköy) köyü Ermeni firarilerini aramak amacı ile milisler ve jandarmalardan müteşekkil bir müfreze ile bunların sığındıkları Muş'a bağlı Kumus<sup>80</sup> köyüne gitti. Gece köylülerden yardım gören firariler, Taşnak Komitesi'nin etkin üyelerinden Ruben ve Esro komutasında, askerlerin kaldıkları evi sardılar ve ateş açtılar. Jandarmalardan Kaplıca<sup>81</sup>'li Mirza ve Mehmed Emin öldüler. Diğerleri ise aynı yerde boğuldular.

---

<sup>79</sup> Bitlis'in merkez ilçesine bağlı bugünkü **Bölükyazı** bucağı.

<sup>80</sup> Muş'un merkez ilçesine bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>81</sup> Erzurum-Çat ilçesine bağlı **Kaplıca** köyü.

## 21. Engesor<sup>82</sup> Köyünde Halaç Kabilesi Reislerinden Çerkes Ağa'nın İfadesi

Ermeniler'den ve Kazaklar'dan müteşekkil bir çete, 15 Haziran 1915 tarihinde Engesor (Dalda)'u işgal etti. Halkın çığlıklarını önemsemeyen Ruslar ve Ermeniler, evleri yağma ettiler. Birkaç köylünün itirazına katliâm ile karşılık verdiler. Katliâmın ilk kurbanları şunlardır: İbrahim oğlu Cuma, Ali oğlu Yakub, Hacı oğlu Murad, Hami oğlu Asım, Haydar oğlu Halil ve eşraftan Şeyh oğlu Abdülhamid.

Çocuk ve kadınlardan katledilenler ise, 12 yaşındaki bir çocuk ile bunun, sekiz yaşındaki kızkardeşi Hatice, Ali oğlu Mahmud'un karısı, oğlu ve kızı.

Bu ilk işgal sırasında, eğer gece karanlığından istifade eden köylüler dağa çıkmasalardı, kurbanlar daha çok olurdu.

Engesor (Dalda)'un Ruslar ve Ermeniler tarafından ikinci işgali Şubat-1916'da vuku buldu. Bu işgal sırasındaki katliâmdan çok az kişi kurtulabildi. Bütün ailesi düşman tarafından öldürülen öksüz Tâbir oğlu Mecid, komisyon tarafından Siirt Öksüzler Yurdu'na yerleştirildi.

## 22. Şeyho oğlu Devaz'ın, Mustafa oğlu Ömer'in ve Kotum<sup>83</sup>'lu Abdülhamid oğlu Tayyib'in Yeminli İfadeleri

12 Temmuz 1915 tarihinde Kotum (Küçüküsu)'da bulunan müfreze komutanı eşrafa, Ruslar ile Ermeniler'in köye

---

<sup>82</sup> Bitlis-Tatvan ilçesine bağlı bugünkü **Dalda** köyü.

<sup>83</sup> Bitlis-Tatvan-Küçüküsu bucağına bağlı bugünkü **Küçüküsu** köyü.

yaklaştıklarını haber verdi. Bunun üzerine hazırlıklar yapıldı ve Bitlis yönünde yürüyüşe geçildi. Kafile, Kotum (Küçüksu)'a yarım saatlik mesafede bulunan Ermeni köyü Tog<sup>84</sup>'a geldiğinde, birkaç yüz Ermeni ve kazak saldırıya geçti. Göçmenler esir olmaya mecbur bırakıldılar. Buna rağmen, kadın, erkek ve çocuklar ızdırıp içinde acımaksızın katledildiler. Bu zavallılardan yalnız 30 kişi kurtulabildi.

### 23. Aleman<sup>85</sup> Köyünden Resul oğlu Abdullah'ın İfadesi

Köyü terkeden köylüler, Ruslar'ın geri çekilmeleri üzerine geri döndüklerinde bütün evleri yıkılmış buldular. Yaralı olduklarından köyü terkedemeyen Osman oğlu Şemo, Tahir oğlu Mustafa ve iki kadının yanmış cesetleri enkaz altından çıkarıldı. Diğer 10 hastanın cesetleri ise bulunamadı.

### 24. Hafif Süvari Alayı Komutanı Nuh Bey'in İfadesi

1916 Şubat ayında Ruslar'ın saldırıları esnasında Muş vadisinde bulunan Dirhas<sup>86</sup>, Kolosik<sup>87</sup>, Zigak<sup>88</sup>, Varşhah<sup>89</sup>,

<sup>84</sup> Bitlis-Tatvan'a bağlı köy, bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>85</sup> Bitlis-Tatvan ilçesine bağlı bugünkü **Örenlik** köyü.

<sup>86</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>87</sup> Muş merkez ilçeye bağlı bugünkü **Elmabulak** köyü.

<sup>88</sup> Muş merkez ilçeye bağlı bugünkü **Karakütük** köyü.

<sup>89</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

Üçtav<sup>90</sup>, Zirket<sup>91</sup>, Tog, Marnik<sup>92</sup>, Gurd<sup>93</sup>, Hiyoyan<sup>94</sup>, Avzut<sup>95</sup>, Kotni<sup>96</sup>, Pav<sup>97</sup>, Çapkis<sup>98</sup>, Ağdad<sup>99</sup>, Sipannan<sup>100</sup>, Suspert<sup>101</sup>, Til (Korkut), Yekma<sup>102</sup>, Norgah<sup>103</sup> köyleri tamamen yakıldı.

Aynı komutan, Ruslar'ın Kara Kilise<sup>104</sup>'ye gittiklerini belirtiyor. Türk birliklerinin geri çekilişleri esnasında bunlar göçmen kafilesini korumakla görevli idiler. Kara Kilise (Karaköse) yakınında bulunan Hamzikân<sup>105</sup> köyünde Kazaklar, kafileyi yakaladılar. Kazaklar'ın büyük kısmı koruyucu birliğine saldırırken, diğer bir bölümü panik yaratmak için göçmenlere saldırdı. Bu saldırı üzerine şaşkına dönen göçmenler arabalarını ve hayvanlarını bırakarak canlarını kurtarmaya çalıştılar. 3.000'den

<sup>90</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>91</sup> Muş-Korkut bucağına bağlı bugünkü **Otaç** köyü.

<sup>92</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>93</sup> Bitlis-Akşar bucağına bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>94</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>95</sup> Muş-Korkut bucağına bağlı bugünkü **Büvetli** köyü.

<sup>96</sup> Bitlis-Çukur bucağına bağlı bugünkü **Günkırı** köyü.

<sup>97</sup> Bitlis-Çukur bucağına bağlı bugünkü **Yamaçköy**.

<sup>98</sup> Bitlis-Çukur bucağına bağlı bugünkü **Üzümveren** köyü.

<sup>99</sup> Muş-Korkut bucağına bağlı bugünkü **Yolgözler** köyü.

<sup>100</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>101</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>102</sup> Muş-korkut bucağına bağlı bugünkü **Pınarüstü** köyü.

<sup>103</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>104</sup> **Kara Kilise**, o tarihlerde Bayezid Sancağı'na bağlı ilçe idi. Bugün, Ağrı ilinin merkezi olan **Karaköse** olmuştur. Ermeniler buralarda bulunduğu yıllarda, burada siyah taşlardan örülü bir kilise yapmışlar ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) yıllarında adını Kara Kilise olarak değiştirmeye çalışmışlardı. Kasım 1919'da Kâzım Karabekir Paşa'nın, XV. Kolordu Komutanı olarak Millî Savunma Bakanlığı ile yaptığı yazışmalar sonucunda Kara Kilise, Karaköse yapılmıştır.

<sup>105</sup> Ağrı merkez bucağına bağlı bugünkü **Taştekne** köyü.

fazla kadın ve çocuk kılıç altında can verdi. Kazaklar'ın baskısından kurtulmak için Osmanlı askerleri akşam da yürümeye devam ettiler. Yüzlerce ihtiyar ve çocuk ise süvarileri takip edemedi. Kılıncı Gediği'nde, bu göçmen kafileleri Rus Kazakları tarafından saldırıya uğradı. Diğer taraftan, Ruslar bu gediği işgal etmek için kuvvetli bir süvari müfrezesi gönderdiler. Fakat gedik, Türk birlikleri tarafından alınmıştı. Ruslar'ın taarruzu durdurulmuştu. Ancak gediğin Ruslar atarafında kalan kısmındaki göçmenlerin akıbetleri meçhuldü.

### 25. Azakpur<sup>106</sup>'a Bağlı Bardik<sup>107</sup> Köyünden Şebab oğlu Abdullah'ın İfadesi

18 Şubat 1916 tarihinde Bardik köyüne gelen göçmenlerden Ruslar'ın yaklaştıkları öğrenildi. Kaçmaya hazırlanıyordu. Köylüler daha köyü terketmeden Ruslar göründüler. Ruslar, köylülerin çığlıklarına aldırmayarak evleri ateşe verdiler. Sakat ve hastalar dahil köy sakinlerini öldürdüler. Abdullah ve iki arkadaşı gece karanlığından istifade ederek canlarını kurtarabildiler. Onlar köyün civarında bulunan çalılıklara saklanmışlardı.

<sup>106</sup> Muş iline bağlı bugünkü **Korkut** bucağı.

<sup>107</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

### 26. Til (Korkut) Köyünden İso'nun, Bitlis'li Osman'ın, Kotni<sup>108</sup>'li Ferhad ve Özkavak<sup>109</sup>'lı Halid'in İfadeleri

Rus taarruzunda, Kazaklar tarafından desteklenen Ermeni çeteleri büyük Rus ordusuna öncülük ediyorlardı. Bu çeteler, sakin olan köylere saldırıp, karışıklık çıkartmakla görevli idiler. Saldırıya uğrayan köylerin sakinleri, çetelerin takibinden kurtulmak için patikalarda saklanıyorlardı. Fakat Rus askerleri tarafından bulunup götürüldüler. Sağlam erkekler savaş esiri olarak Rusya'nın içlerine doğru yola çıkarıldılar. Rus askerlerinin emri altında götürülenler istenilen yere gitmişlerdir. Ancak, Ermeniler'in ve Kazaklar'ın götürdükleri Müslümanlar ise mutlaka katledilmişlerdir.

Geri kalanlar, 1916 Nisan ayında, 30 muhafız nezaretinde yürüyüşe geçtiler. Çavuş ve bazı muhafızlar Kafkasya'lı Ermeni idi. Birinci gün yürüyüşe devam edildi, ikinci gün patikaya girilince çavuş, adamlarından birine yavaş bir sesle Ermenice olarak, "Bunları da öldürelim." dedi.

Ermenice bilen Haydar'ın oğlu Derbo, arkadaşlarına duyduğu ölüm emrini ilettiler ve kuzu kuzu öldürülmenin yerine, muhafızlara saldırmanın daha doğru olduğunu belirtti.

Şorkiyan<sup>110</sup> deresine gelindiği zaman ceset kokuları gelmeye başladı. Parçalanmış vücutlar kayaların arasında yatıyordu. Herkes ölümünün geldiğini hissetti. buna rağmen muhafızlara saldırıldı. Altı esir öldü, fakat muhafızlar da canlarından oldular.

<sup>108</sup> **Günkırı**.

<sup>109</sup> Bitlis-Çukur bucağına bağlı **Özkavak** köyü.

<sup>110</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

## 27. Seydan Aşireti Reisi Yusuf Seydo oğlu Seyyid Han'm İfadesi

1916 yılı Şubat ayında Tifnik Karaköy dağlarına sığınan köylüler, Huyut<sup>111</sup>'a ulaşma çabasında idiler. Fakat bir Rus müfrezesinin saldırısına uğradılar. Yüzlere Kadın ve çocuk Rus kılıçları altında katledildi. Kafile, Ermeni çeteleri ile birçok defa çatıştıktan sonra gideceği yere ulaşabildi.

## 28. Muş Jandarma Bölüğü Yazıcısı Celâl Efendi'nin amca oğlu Asker Resul'un İfadesi

1916 yılı Şubat ayında yaralanmış ve Ruslar'a esir düşmüştüm. Tedavi edildiği Til (Korkut) köyünde, eskiden tanıdığım Muş'lu avukat Ermeni Hrant beni, 10 Ermeni ihtilâlcinin içki içtikleri bir eve götürmüştü. Verilen içkiyi reddetmem üzerine ihtilâlcilerin şefi kızdı ve vücudumu, ateşle kızdırılan bir demir parçası ile dağladı. Benim çığlıklarına yetişen doktor, beni ölümden kurtardı. Ölümden kurtulduktan sonra yürüyerek üç gün sonra Huyut (Kavakbaşı)'a geldim. Ermeniler'in küçük gruplar halinde Rusya'ya gittiklerini ve Osmanlı askerlerinin de ellerinde bulunduğunu gördüm.

## 29. KOMİSYON TUTANAĞI (I)

Hersan mahallesinden Şakir kızı Mercan'ın yeğeni Yusuf öldürülmüş ve evi yakılmıştır.

<sup>111</sup> Bitlis-Mutki ilçesine bağlı bugünkü Kavakbaşı bucağı.

Avih mahallesinden Polad oğlu Halid'in Minneti adlı karısının ninesi, kocası Halid ve yedi yaşındaki oğlu Çerkes, Ermeniler tarafından öldürülmüş ve kendisinden 20 Türk lirası alınmıştır.

Zeydan mahallesinden Süleyman kızı Besi'nin kocası Abdullah ve erkek kardeşi Maruf, Reşid ve Feriha adlı genç kız Ermeniler tarafından öldürülmüşlerdir.

Hamtos mahallesinden Hasan kızı Yadiğâr'ın 18 yaşındaki oğlu Abdülbaki, 10 lirasını alan ve evini yağma eden Ermeniler tarafından götürülmüştür.

Avih mahallesinden Bekir kızı Cemile'nin Hezar adındaki annesi, Ermeniler tarafından öldürülmüş ve evi yağma edilmiştir.

Mahallebaşı'ndan İbrahim'in kızı Hayriye, Ermeni çeteleri tarafından zorla iffal edilmiş ve daha sonra bu fiil pek çok defa da Ruslar tarafından tekrarlanmıştır. Bir lirası, elbiseleri, süs eşyaları ve diğer malları alınmıştır.

Mescid mahallesinden Şero kızı Kûy'un hasta olan kocası Mehmed Ali, Ermeniler tarafından öldürülmüştür.

Marmarolu mahallesinden Mehmed kızı Şöhret'in dokuz ve dört yaşlarındaki oğulları Müştak ve Hikmet, Ermeniler tarafından kılıçla öldürülmüşler ve ayrıca Şöhret'in beş lirası alınmış ve evi yağma edilmiştir.

Aslen Ahlat ilçesinden olan ve Hamtos mahallesinde oturan Abdülaziz kızı Hamâil'in Ali ve Şakir adındaki oğulları, Ermeniler tarafından vurulmuş, 10 yaşındaki Pakize adlı torunu, kulağı ve kolları kesildikten sonra öldürülmüş, ayrıca gelini Hamâil de katledilmiştir.

Tatar Gazi<sup>112</sup> köyünden Safiye, Diyarbakır'a gitmek üzere Bitlis'ten geçtiği sırada Ermeniler tarafından kaçırılmıştır. Bu hanımın eşi Süleyman, sekiz yaşındaki kızı Ümetullah ve yeni doğmuş olan diğer bir kızı, Ermeniler tarafından parçalanmıştır. Oğlu Abdülkerim'in ise kaçırılmış ve malları yağma edilmiştir.

Hamtos mahallesinde oturan Marnik<sup>112</sup>'li Musa'nın kızı Fidan'ın eşi Abdülmecid, Ermeniler tarafından dövülmüş ve yaralanmış, sonra da götürülmüştür.

Azad köyünden Amo'nun kızı Subera, Ermeni çeteleri tarafından kaçırılmış, gelini Medine ve 15 yaşındaki oğlu Abdülbaki götürülmüş, malları ellerinden alınmıştır.

Aslen Kerek oğlu<sup>114</sup> köyünden olan ve Kömüs mahallesinde oturan Süleyman kızı Zarife'nin Ali ve Memi adındaki erkek kardeşleri, çeteciler tarafından öldürülmüş ve malları tamamen yağma edilmiştir.

Aslen Dedeli<sup>115</sup>'li olan ve Kuru Bulak mahallesinde oturan Hasan kızı Abani'nin kocası Haso, kayınbiraderi Süleyman ve eşi Harime, Rus ve Ermeni çeteciler tarafından kılıç darbeleri ile öldürülmüşler, 20 liralari ile mallari da alınmiştir.

Aslen Ahlat ilçesinden olan ve Kuru Bulak mahallesinde oturan İbrahim kızı Minneti'nin yaşlı babası İbrahim, erkek kardeşi Mecid, Ermeniler tarafından kılıçtan geçirilmiş ve malları ile 400 kuruşları alınmıştır.

---

<sup>112</sup> Muş-Malazgirt-Karahasan bucağına bağlı bugünkü **Tatargazi** köyü.

<sup>113</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>114</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>115</sup> Hangi dedeli köyü olduğu tespit edilememiştir.

Taş mahallesinden Hüseyin kızı Cemile'nin eşi İbrahim ve 12 yaşındaki oğlu Sayyad (Seyyid), çeteciler tarafından öldürülmüş, üç liralari da alınmıştır.

Nâhoşnûd mahallesinden Nuri kızı Ziyet'in erkek kardeşi Halid çeteciler tarafından öldürülmüş ve 200 kuruşu alınmıştır.

Aslen Dedeli'li olan ve Kuru Bulak mahallesinde oturan Hasso kızı Gülnaz'ın babası Hasso, 15 yaşındaki kardeşi Cemşid, annesi Amo, dört yaşındaki erkek kardeşi öldürülmüş ve bunların malları ile 12 liralari da alınmıştır.

Kızıl Mescid mahallesinde oturan Şam'lı Hacı Mustafa kızı Esmâ'nın mahkemede zabıt kâtibi olan oğlu İzzet Efendi vurulmuş ve bu şahsın 15 lirası, saati ve mobilyaları tamamen yağma edilmiştir.

Mabekor mahallesinden Mehmed Efendi'nin kızı Fatma'nın 10 yaşındaki oğlu Necmeddin, Ermeniler tarafından öldürülmüştür. Eşi İsmail ise aldığı yaralar sonucu altı aydan beri hasta bulunmaktadır. Bu hanımın 300 lirası ve başındaki 60 altını, bütün eşyaları, beş saati, üç bileziği ile diğer malları elinden alınmıştır.

Zeydan mahallesinden Ahmed kızı Kişemiş'in babası Ahmed, Ermeniler tarafından öldürülmüş ve beş lirası alınmıştır.

Tatar Gazi köyünden Memi kızı Saliha'nın, Bitlis'den geçişleri sırasında erkek kardeşleri Hami ve Hamza ile dokuz yaşındaki oğlu Salih ve altı yaşındaki Sabit, dört yaşındaki Sultan, Ermeniler tarafından kılıçtan geçirilmiştir.

Tatar Gazi köyünden Abdülgafur kızı Elmas'ın oğlu Said, Ruslar tarafından götürülmüş, kocası ise Ermeniler tarafından öldürülmüştür.

Malazgirt'in Şirvan Şeyh<sup>116</sup> köyünden Hacı kızı Rabia'nın, babası Hacı, annesi Seray ve gelini Leyla, 10 yaşındaki erkek kardeşi Sabri ve yeni doğmuş olan erkek kardeşi Şebab, halası Horzi ve kız kardeşi Cemile, Ermeniler tarafından öldürülmüşlerdir.

Malazgirt'den Şebab kızı Nuran'ın babası Şebab, Ermeniler tarafından öldürülmüştür.

Avih mahallesinden Polad kızı Nigâr'ın eşi Ermeniler tarafından saldırma (bir bıçak çeşidi) darbeleri ile öldürülmüş, ayrıca 30 lirası alınmış ve evi yağma edilmiştir.

Kızıl Mescid mahallesi, Papir sokağında oturan Davud'un karısı Fatma'nın ikisi erkek ve biri kız olan üç çocuğu, tellâk Nezir'in hanımı ve baldızları Fatma ile Hadiye, Fatma'nın iki kızı ve bir oğlu ve Hadiye'nin bir oğlu ve bir kızı, Kömüs mahallesinden Hasan'ın hanımı, kayınvalidesi ve kızı, çeteciler tarafından götürülmüşlerdir. Esir edilen Kürüm zâde Habib Efendi ve Emrullah adındaki çocuk öldürülmüşler, Hacı Rüstem'in 12 yaşındaki kızının, Alemdar Köprüsü yakınında ırzına geçilmiştir.

Kömüs mahallesinden İbrahim Halil'in eşi ve Ahmed'in kızı olan Gürcü'nün Ermeniler tarafından ırzına geçirilmiştir. Kayınbiraderi İsa Efendi'nin oğlu 17 yaşındaki Abdülbaki, Ermeniler tarafından kaçırılmış ve evi yağma edilmiştir.

Ayn-el Bârid mahallesinden Sülün'in kızı Ayşe'nin Ermeniler tarafından başı yarılmış ve dişleri kırılmış, ayrıca evi yağma edilmiştir.

Bayram kızı Yadiğâr'ın evi, Ermeni çeteciler tarafından yağma edilmiş, eşi Polad Efendi ise götürülmüştür.

<sup>116</sup> Muş-Bulanık-Karaağıl bucağına bağlı bugünkü Adıvar köyü.

Taş mahallesinden Fevzi Bey'in kızı Cemile'nin eşi Mehmed ve kayınbiraderi Mikdad, Ermeniler ve Ruslar tarafından öldürülmüş, cesetleri ve evleri de yakılmıştır.

Taş mahallesinden Hanım adında bir hanım, Ermeniler tarafından öldürülmüş ve evi yağma edilmiştir.

Taş mahallesinden Receb oğlu Sofu Veli'nin yeğeni Kişemiş, kızları Hadiye ve Cemile, yeğenleri 15 yaşındaki Said, 13 yaşındaki Hamid, yedi yaşındaki Cemil ve beş yaşındaki Garib, Ermeniler ve Ruslar tarafından öldürülmüşlerdir. Ayrıca evi yağma edilmiş ve eşi Cemilenin 60 lirası alınmıştır.

Taş mahallesinden binacı Mahmud'un eşi Nasibe'nin başı kesilmiş, beş yaşındaki küçük oğlu Şükrü de Ermeniler tarafından öldürülmüş, 10 yaşındaki kızı Cemile ise, gözleri oyulduktan sonra katledilmiştir.

Avih mahallesinden Mustafa kızı Rayiçe'nin 15 ve 17 yaşlarındaki oğulları Ali ve İzzet, eşi Hasan, Ermeni çeteciler tarafından öldürülmüşlerdir. Resul'un Kaile adındaki kızı ve Kılıç oğlu Hasso ile oğlu İzzet, Şeyh Ahmed Efendi, Kazanan<sup>117</sup> şeyhi, eşi Şemo, uşağı Mehmed, Kırmızı Ahmed'in oğlu Mehmed ve erkek kardeşi Mikdad, Aşir zâde Faris, oğlu Ahmed, damadı oğlu İzzet, Aşir zâde Habib'in eşi Zekiye, Polad oğlu İsmail, yeğeni Halid, sıvacı Bulak'ın oğlu Fethullah, Bayındır oğlu Hacı Ali, oğlu Yusuf, Ermeniler tarafından parçalanmışlardır.

Hacı Yusuf zâde Şemseddin'in 13 yaşındaki kızı Melek ve Arafat'ın annesi Zülfinaz, Ermeniler tarafından öldürülmüştür.

<sup>117</sup> Kazanan köyü.

Meşko zâde Mahmud'un kızı Feride, korktuğu için aklını yitirmiş ve kendini asmıştır.

Hersan mahallesinden Kasım oğlu Maksud'un erkek kardeşinin 15 yaşındaki bir kızı ve 20 yaşındaki gelini Peri'nin ırzına geçilmiş ve her tarafları vahşiçe sakat bırakılmış, evleri de yağma edilmiştir.

Hersan mahallesinden Hasan oğlu Mehmed'in evinde misafir bulunan ve 80 yaşında olan Mehmed adındaki Kürt, öldürülmüş ve ev yağma edilmiştir.

Hersan mahallesinden Şemseddin oğlu Reyhan'ın evinde bulunan Hizan'lı Fatma ile Van'lı Ziyet adındaki hanımların Ruslar tarafından ırzlarına geçilmiş ve sonra da öldürülmüşlerdir.

Hersan mahallesinden Mehmed kızı Şöhret'in oğlu Şefik, Ruslar tarafından götürülmüş, evleri yağma edilmiş ve 47 liralari alınmıştır.

Avih mahallesinden Emrullah kızı Güllü'nün eşi Cihangir, Ruslar tarafından öldürülmüş, 15 lirası ve 15 mecdiyesi alınmıştır.

Avih mahallesinden Abdülgafur Efendi'nin kızı Ümmühan'ın 16 yaşındaki Polad adlı torunu Ermeniler tarafından öldürülmüştür.

Kümes mahallesinden Hasan oğlu Molla Veli zâde oğlu Bilâl, Ermeniler tarafından öldürülmüş ve evi yağma edilmiştir.

Kızıl Mescid mahallesinden Kalkancı oğlu Osman Ağa, Ermeniler tarafından koltuk altlarından süngü ile yaralanmış ve 58 gün süre ile hapsedilmiştir. Bu şahsın, bir buçuk yaşındaki oğlu Abdülbaki de soğuktan ölmüştür. Osman Ağa'nın evi yağma edilmiştir.

Kızıl Mescid mahallesinden Feyzullah oğlu Hadid, Ruslar tarafından göğsüne isabet eden bir mermi ile yaralanmış ve işkenceye maruz bırakılmış, evi de yağma edilmiştir.

Zeydan mahallesinden Ömer Efendi'nin oğlu Mustafa Efendi, iki ay süre ile hapsedilmiş ve evi yağma edilmiştir. Bu şahsın 13 yaşındaki oğlu Şevket ortadan kaybolmuş ve akıbeti hakkında hiç bir bilgi edinilememiş, bu arada 10 mecdiye, beş lira ve 50 kuruşu alınmıştır.

Zeydan mahallesinden Süleyman Efendi'nin oğlu Şeyh Yusuf Efendi'nin 27 mecdiyesi, 20 adet mecdiye çeyreği ve bir saati Ruslar tarafından alınmış, evi yağma edilmiş ve 10 yaşındaki oğlu Mehmed Nuri ortadan kaybolmuştur.

Hersan mahallesinden Sor<sup>118</sup>lulu Reşid oğlu Mehmed, 60 gün süre ile hapsedilmiş ve işkenceye maruz kalmış, 50 yaşındaki annesi Nigâr Hanım boğazlanmıştır. Bu şahsın evinde bulunan Ahmed Ağa'nın yeğenleri Hasan ve Hüseyin ile kızı da aynı akıbete uğramışlardır. Kurbanların cesetleri ise köpeklere atılmıştır.

Kızıl Mescid mahallesinden Ahlat'lı Hüseyin oğlu Salih, Ruslar tarafından kılıç ile başından ve kollarından yaralanmıştır. 70 yaşındaki babası da kılıç ile öldürülmüş, evi de tamamen yağma edilmiştir.

---

<sup>118</sup> Bitlis-Ahlat ilçesine bağlı bugünkü **Uludere** köyü.



Zeydan mahallesinden Ahlat'lı Kasab oğlu Ahmed, 10 yaşındaki kızı Aslı'nın ırzına geçmeyi deneyen Ermeniler'e karşı koymasını müteakip, gece Osmanlı birliklerine sığınmaya çalıştığı sırada Ermeniler tarafından alçakça öldürülmüş ve derisi yüzülmüştür.

Hersan mahallesinden Mahmud oğlu Resul'un evi yağma edilmiş ve 120 kuruş alınmıştır. Ayrıca, bir ay süre ile hapsedilmiş ve sonra da işkenceye maruz bırakılmıştır.

Safrasor Ağası zâde Hüseyin oğlu Hasan dövülmüş ve evi yağma edilmiştir. Bu şahıs, aldığı yaralardan dolayı üç ay hastahânedede yatmış, daha sonra da kötü şartlar içinde yaşatıldığı bir evde hapsedilmiştir.

Taş mahallesinden İsmail oğlu Mehmed'in 90 yaşındaki babası öldürülmüş, kılıçla vücudu parça parça edilmiş ve evi yağmalanmıştır. Kendisi de iki ay süre ile hapsedilmiştir.

Ayn-el Barid mahallesinden Hasso oğlu Bedri'nin 17 yaşındaki Fatma adlı kızının ırzına geçilmiş ve evi yağma edilmiş, kendisi üç ay süre ile hapsedilmiş, ayrıca dövülerek işkenceye maruz bırakılmış ve 400 kuruluş alınmıştır.

Kızıl Mescid mahallesinden Mehmed oğlu Şakir'in evi yağma edilmiştir.

Avih mahallesinden okul hocası Molla İsa Efendi'nin oğlu Abdülhalim Efendi saldırma ile başından yaralanmıştır. Ayrıca dövülmüş, kaburga kemikleri kırılmış ve gözleri oyulmuş, 11 lirası ve iki saati da alınmıştır.

Mahallebaşı mahallesinden Musa Ağa'nın kızı Emine'nin, Bitlis istinâf mahkemesinde hakim yardımcısı olan eşi Şaban

Efendi, Ermeniler tarafından vahşice öldürülmüştür. Bu şahsın, 18 adet beşi biryerde altını, 50 lirası, 150 parça altın ziynet eşyası, dört kemer, dört çift altın küpe, 28 adet 100 paralık banknotu da elinden alınmıştır. Ayrıca, evi yağma edilmiş ve 15 yaşındaki kızı Naciye'nin ırzına geçirilmiştir. babası Musa ile Emine Hanım'ın yeğeni Gülperi de dövülmüş ve öldürülmüştür. Emine Hanım da işkenceye maruz bırakılmıştır.

Taş mahallesinden Sadık kızı Zülfiye'nin kayınvalidesi Fidan ve kayınbiraderi Kâmil öldürülmüş, evleri de yağma edilmiştir.

Taş mahallesinden Abdullah kızı Ayşe'nin eşi Kâmil, üç aylık oğlu Şerif, ayrıca Rukiye adında bir hanım feci şekilde öldürülmüşler, cesetleri ise köpeklere atılmıştır. Ayrıca evleri yağmalanmıştır. Kendisi de bir mermi ile yaralanmış, bu arada beş lirası ve 12 mecdiyesi alınmıştır.

Taş mahallesinden Molla Abdullah'ın kızı Münteha'nın Faris adındaki oğlu kaçırılmış, akıbeti hakkında hiç bir bilgi alınamamıştır. Ayrıca, Faris'in 10 yaşındaki oğlu Kadir ile 12 yaşındaki diğer oğlu Tevfik öldürülmüşlerdir. Şerif adında bir başka çocuk da taş ve tüfek dipçikleri ile öldürülmüştür. Mennan, Kişemiş ve Zeyneb adlı çocukların da ırzlarına geçirilmiştir. Zeyneb'in Esad adlı yeğeni, kılıç darbeleri ile öldürülmüş ve evleri tamamen soyulmuştur. Bu ailenin mensuplarına karşı son derece canavarca hareket edilmiştir<sup>119</sup>.

Kızıl Mescid mahallesinden Adilcevaz'lı Ayn'ın Mecdidiye adlı kızı, çekiç darbeleri ile başından ve gözlerinden yaralanmıştır.

<sup>119</sup> Krş., Ermeni Komitelerinin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi..., s. 310.

Zeydân mahallesinden Mustafa'nın kızı Fatma, şerefini korumak istemesi sebebi ile dövülmüş, başından ve vücudundan birçok yerinden yaralanmıştır. Ayrıca, sol kolu kırılmış, üç lirası ve bir çift bileziği de alınmıştır.

Zeydan mahallesinden Fazıl Molla Ali Kadı zâde'nin kızı Elmas, Ruslar tarafından kaçırılmış ve Kızıl Mescid mahallesine getirilmiştir. Bu hanımın altı yaşındaki oğlu Eyüb ise öldürülmüştür.

Kızıl Mescid mahallesinden Erzurum'lu Hünkâr Hanım'ın eşi Şükrü Efendi kaçırılmış, bütün parası da Ermeniler tarafından alınmıştır.

Kızıl Mescid mahallesinden Ahlat'lı İbrahim'in kızı Ayşe'nin kayınbiraderinin oğlu Kadri öldürülmüştür.

Kömüs mahallesinden Yakub'un oğlu Mehmed, şehire girişi sırasında Arap Köprüsü yakınında sol omuzuna isabet eden bir mermi ile yaralanmıştır. Yarası henüz iyileşmemiştir.

Kömüs mahallesinden Mehmed'in kızı Zeynep, düşmanın şehire girişi sırasında yaralanmıştır. Bu hanımın 16 yaşındaki oğlu Arif öldürülmüş, 12 yaşındaki diğer oğlu Halid ise vücudunun altı yerinden süngü darbesi ile yaralanmıştır.

Kömüs mahallesinden Selim'in oğlu Abdülgani'nin 19 yaşındaki erkek kardeşi Abdülbaki, düşmanın şehire girişi sırasında kaçırılmış, sonra da derisi yüzülmüştür. Babası Selim ise şehiri terkettiği sırada Kızıl Cami önünde öldürülmüştür.

Hersan mahallesinden Halil'in kızı Hanife ölümle tehdit edilmiş, 30 lirası ve mücevheratı alınmıştır.

Kızıl Mescid mahallesinden Veli'nin kızı Münevver'ın 15 yaşındaki kızı Nasibe, düşmanın şehire girişi sırasında Ermeniler tarafından kaçırılarak işgal edilmiştir. Eşi Mehmed Şirin de kaçırılmış ve elbiseleri alınmıştır.

Zeydan mahallesinden Veli'nin kızı Sultan'ın erkek kardeşi Ömer, istilâ sırasında şehiri terkettiği sırada Tahşot yakınında öldürülmüştür.

Kızıl Mescid mahallesinde Molla Süleyman'ın kızı Sultan'ın evine giren Ruslar ve Ermeniler, eşi Hoca Yusuf'un elinden zorla 10 lira, iki saat, bir kemer ve bilezikleri almışlardır.

Avih mahallesinden Şemo kızı Dilber'in kayınbiraderinin altı yaşındaki kızı Beyaz öldürülmüş, 10 yaşındaki kızı Sultan ise işgal edilmiştir.

Zeydan mahallesinden Mehmed'in kızı Dilber'in eşi Hakverdi, düşmanın şehire girişi sırasında önce bir mermi ile yaralanmış, sonra da öldürülmüştür.

Yukarıda yer alan açıklamalar; ekte bulunan tutanağı imzalamış olan aşağıdaki şahıslardan meydana gelen komisyon önünde yemin edilerek yapılmıştır.

12 Ağustos 1916

Hakkı Bey : Bitlis'de Sekreter Vekili.

M. Arif Bey : Polis Müdürü Vekili.

Ömer Hulusi Efendi : Askerî Okulda Arapça Öğretmeni.  
Molla İsa zâde Abdülhakim Efendi.  
Hacı Melik zâde Şeyh Yusuf Efendi.  
Kazâzlar Şeyhi Yusuf Efendi.

### 30. KOMİSYON TUTANAĞI (II)

Hersan mahallesinden Kaleli zâde Dursun Efendi'nin 80 yaşındaki babası Haydar Efendi parça parça edilmiş ve evi yağmalanmıştır.

Mahallebaşı'nda oturan Mustafa'nın kızı Saniye'nin 6 yaşındaki kızı Naciye öldürülmüştür. Annesinden 6 lira alınmış, erkek kardeşi Bekir ise kaçırılmıştır.

Kızıl Mescid mahallesinde oturan Adilcevaz'lı Reşid'in 16 yaşındaki kızı Hediye ise düşmanın şehire girişi sırasında Ruslar ve Ermeniler tarafından işgal edilmiştir.

Avih mahallesinden Şaban'ın kızı Yedigâr'ın 16 yaşındaki erkek kardeşi Polad öldürülmüştür.

Avih mahallesinden Sayyad'ın kızı Zernişan'ın 50 yaşındaki kayınbiraderi Hasan oğlu İzzet ve komşusu Ali öldürülmüş, 60 liralari ellerinden alınmıştır.

Kömüs mahallesinden Hoca Şaban Efendi'nin kızı Kişemiş'in bakkal olan eşi Muhiddin öldürülmüş ve 30 lirası elinden alınmıştır.

Karçıkan'lı Salih'in kızı Güllü'nün eşi Osman öldürülmüş ve 10 yaşındaki oğlu Hacı kaçırılmıştır.

Kızıl Mescid mahallesinden Receb'in kızı Bedo'nun 15 yaşındaki torunu Ali öldürülmüştür.

Avih mahallesinden Fehim'in kızı Cevahir'in kızları olan 8 yaşındaki Gülbeyaz ve 4 yaşındaki Behiye öldürülmüş, anneleri de dipçik darbeleri ile yaralanmıştır. 20 mecidiyeleri ve bir saatları alınmıştır.

Kömüs mahallesinden Abdurrahman'ın kızı Mercan, 40 yaşında Rahmiye adlı bir kadın ve kayınbiraderi Resul öldürülmüştür. Resul'un 60 lirası elinden alınmıştır.

Yako (Ünaldı) köyünden Halid'in kızı Hacer'in 15 yaşındaki kızı Fatma vurulmuş ve 5 lirası alınmıştır.

Tatar Gazi mahallesinden Andelib'in kızı Fidan'ın eşi Arif kaçırılmıştır.

Patnos mahallesinden Hasso'nun kızı Tilli'nin 12 yaşındaki kızı Sultan öldürülmüştür.

Kızıl Mescid mahallesinden Mehmed Efendi'nin kızı Gülsüm'ün berber olan eşi Şükrü öldürülmüş, bakkal olan damadı Mehmed Ali kaçırılmış ve üstünde bulunan parası alınmıştır.

Kızıl Mescid mahallesinden İlyas'ın kızı Leyla'nın oğlu Külhancı Salih öldürülmüştür.

Kızıl Mescid mahallesinden Hacı İsmail'in oğlu Külhancı Salih öldürülmüştür.

Kızıl Mescid mahallesinden Hacı İsmail'in oğlu Karaca zâde Abdülaziz'in babası Hacı İsmail ve erkek kardeşi İshak öldürülmüş, 600 liraları da alınmıştır.

Taş mahallesinden Şeyh Abdülgani'nin oğlu Şeyh Yusuf. Ermeniler tarafından dövülmüş, işkence ile tehdit edilmiştir. Bu şahsın 23 lirası, karısına ait elbiseler ve diğer eşyalar alınmış, evi de yıkılmıştır.

Hersan mahallesinden Yusuf'un oğlu Kaleli oğlu Osman'ın kızı Medine Ermeniler tarafından yakalanmış ve dövülmüştür. Damadı Halid ve oğlu Ali boğazlanmıştır. Evi yağma edilmiş ve 14 lirası alınmıştır. O sırada evinde bulunan komşusu Molla Mehmed, oğlu Ziver, kızı, kayınvalidesi Hezar, bacanağı Resul ve misafir bulunan İbrahim öldürülmüşlerdir. Osman'ın evine sığınmış olan Reşid adlı bir şahıs, karısı, ayrıca 6 çocuğu ile birlikte öldürülmüşlerdir. Aynı köyden Yusuf adlı bir şahıs, eşi ve 6 çocuğu, Osman'ın evinin yanındaki bir eve sığınmışlar, onlar da öldürülmüşlerdir.

Hersan mahallesinden Maksud'un oğlu Musa'nın 14 yaşındaki oğlu Hasan, Ermeniler tarafından vurulmuş, 4 mecdiyesi alınmış ve evi yağma edilmiştir. Komşusu Hasso'nun oğlu Ahmed, bir Ermeni çetesi tarafından balta ile parça parça edilmiş, Musa'nın kayınbiraderi ve İbrahim'in oğlu Salih de, kurşuna dizilmiştir.

Taş mahallesinden Haydar oğlu Hasan, saldırgan ile başından yaralanmış ve 3 ay süre ile hapsedilmiş, 67 lirası da alınmıştır.

Taş mahallesinden Rıdvan'ın oğlu Sofu Halid'in kızkardeşleri Hanife Rahime, erkek kardeşi Resul, yeğenleri Yusuf, Cemil, Hamid ve Horzi, Ermeni çeteciler tarafından kılıç darbeleri ile öldürülmüşler, 120 lira tutarındaki altın süs eşyaları.

ayrıca herbirinin 32 adet beşibiryerdeki alınmış ve evleri talan edilmiştir<sup>120</sup>.

Taş mahallesinden Sadık oğlu Polad'ın 7 yaşındaki oğlu Yusuf, eşi ve Rüstem'in kızı Nazlı, kızları Nasibe ve Hadiye, gelini Sultan, Ruslar ve Ermeniler tarafından vurulmuş, 70 liraları alınmış ve evleri ateşe verilmiştir.

Mahallebaşı'nda oturan Van'lı yaşlı Hasan Ağa dövülmüş, işkenceye maruz kalmış ve derisi yüzülmüştür.

Hersan mahallesinden Molla İbrahim oğlu Hatib zâde Molla Hamza'nın yeğenleri Abdülmecid ve Abdülaziz öldürülmüştür. Bunların, 15 yaşındaki yeğenleri ve Molla Ali oğlu Mehmed, bunların hanımları ve Cevahir ile Zeyneb'in anababaları, bunların kızları Huri ve Sabriye kirletilmişler ve kılıç darbeleri ile katledilmişlerdir. Malazgirt'li Fakı Mehmed adında bir şahıs, iki oğlu ve iki kızı, ayrıca eşi, Resul Efendi'nin evinde vahşice öldürülmüşlerdir. Molla Hamza'ya ait 55 lira ve kızının süs eşyaları alınmıştır<sup>121</sup>.

Hersan mahallesinden Süleyman oğlu Bedir'in erkek kardeşi Molla Resul, Ermeniler tarafından vurulmuştur. 7 lirası ile saati alınmıştır. Kızkardeşleri Yadigâr ve Feride'nin mücevherleri de gasbedilmiştir.

Zeydan mahallesinden Ömer'in kızı Reyhan'ın Musa adlı eşi kılıç darbeleri ile öldürülmüştür.

<sup>120</sup> Krş., Ermeni Komitelerinin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi..., s. 311.

<sup>121</sup> Krş., a.g.e., s. 311.

Taş mahallesinden İsa Ağa'nın kızı Zülfinaz'ın oğlu Abdülhamid'in başı ezilmiş ve 20 lirası alınmıştır.

Ayn-el Barid mahallesinden Halid'in kızı Zeyneb'in kızı Hanife ve damadı Memi, Ermeniler tarafından saldırma darbeleri ile öldürülmüştür.

Hersan mahallesinden Hacı Ali'nin kızı Cevahir'in Mehmed adındaki oğlu öldürülmüştür. 40 altın eşya, bir gümüş kemer, altın küpeler ve 23 mecdiyesi alınmıştır.

Hersan mahallesinden Osman Bey'in kızı Kişemiş'in evi, Rus ve Ermeni çetelerince ateşe verilmiştir. Kızı Ziyet, 6 yaşındaki küçük kızı Aliye, 7 yaşındaki oğlu Mehmed Salih diri diri yakılmıştır. Aynı kimsenin 15 yaşındaki oğlu Osman ve küçük oğlu Neced de kaçırılmıştır.

Taş mahallesinden İsmail oğlu Ayn'ın babası yaşlı İsmail, Ermeniler tarafından öldürülmüştür. Ayrıca, iki ay süre ile hapsedilmiş olan İsmail'in 13 lirası ve bir saati alınmıştır.

Taş mahallesinden Mehmed'in oğlu 15 yaşındaki Ali, Ermeniler tarafından saldırma ile 3 yerinden yaralanmıştır. Amcası Kasım da adı geçen evinde diri diri yakılmıştır. Yeğeni Halid ve Abdülkadir ile amcasının karısı Rukiye öldürülmüşlerdir. Ali'ye ait 20 adet beşibiryelerde, iki lira, bir tabanca ve bir saat alınmıştır.

Ayn-el Berid mahallesinden Hamid'in 8 yaşındaki oğlu Mehmed, Ermeniler tarafından yakalanmış ve yaralanmıştır. Amcaları Faris ve İsmail kılıçla parça parça edilmiştir.

Zeydan mahallesinden Cuma'nın kızı Kadriye, oğulları 4 yaşındaki Hüseyin ve 14 yaşındaki Mehmed kılıçla öldürülmüşlerdir. Kayınbiraderi Emin kurşunlanmış ve evi yağma edilmiştir.

Mahallebaşı'ndan Receb'in kızı Didar, Ermeniler tarafından dövülmüş ve işkenceye maruz bırakılmıştır. Evi yağma edilmiştir. Ayrıca, bu evde emaneten bulunan Sefer Bey'in oğlu Kâmil Bey'in mobilyaları da talan edilmiştir.

Taş mahallesinden Hacı İsmail'in kızı Muhabbet'in hasta olan eşi Kasım, evinde diri diri yakılmış ve 20 lirası alınmıştır. Erkek kardeşi Halid, evinin önünde asılmış, Halid'in dul eşi ve Muhabbet'in teyzesi olan Rukiye de kılıçtan geçirilmiştir.

Kömüs mahallesinden Selâm'ın kızı ve Birader zâde Mirza'nın eşi olan Gülçin, Abdurrahman'ın kızı ve Hacı Mehmed Birader zâde'nin eşi İffet ve Van'lı bir başka kadın, İffet'in ve Yakub'un kızı ve Dilan zâde Faris ile evli olan Mahbube, Ali'nin kızı ve Dilan zâde Polad'ın eşi Hano, İsmet'in kızı ve Barutçu zâde Osman'ın eşi Ana, küçük oğlu Abdullah, Gül oğlu Molla Mahmud'un kızı Koşdu, Köse zâde Hasan ve oğlu Süleyman ile Şaban'ın oğlu Senco, Ruslar ve Ermeniler tarafından kılıç, saldırma ve süngü darbeleri ile öldürülmüşlerdir.

Kömüs mahallesinden Abdullah'ın kızı ve Hamza Çelebi zâde Haydar'ın eşi Peren, Ermeniler tarafından kaçırılmıştır. Yusuf'un oğlu Hamza Çelebi zâde Faris ve eşi olan Ali Efendi'nin kızı Kudret, Abdullah'ın kızı ve Hamza Çelebi zâde Ayo'nun oğlu Halo'nun eşi Sultan, Ömer Ağa'nın kızı ve aynı aileden Ahmed'in eşi Cevahir, Ruslar tarafından öldürülmüşlerdir. Hamza Çelebi zâde Veli Çavuş'un evi, Ermeni çeteciler tarafından atılan bombalarla yıkılmıştır. Fethullah'ın kızı ve Nuri'nin eşi olan Meryem de öldürülmüştür.

Zeydan mahallesinden Cafer'in oğlu Reşid, bu şahsın kardeşi Ali, yeğeni Halid öldürmüşlerdir. Halid'in oğlu Mehmed Salih kaçırılmış ve evi kundaklanmıştır.

Zeydan mahallesinden Osman'ın oğlu Nuri'nin eşi Fatma, altı yaşındaki kızı Hürriyet, üç yaşındaki oğlu Abdülaziz de kaçırılmış ve evleri yağma edilmiştir.

Zeydan mahallesinden Ömer bin Mehmed'in eşi ve yedi yaşındaki kızı, Resul bin Veli'nin altı yaşındaki oğlu ve sekiz yaşındaki kızı götürülmüş, malları ellerinden alınmıştır. Sofu İbrahim ve eşi Asiye, iki sakat ihtiyar öldürülmüştür. Zeydan mahallesinden Mehmed'in 50 yaşındaki Mehmed oğlu Süleyman ve 100 yaşındaki annesi Ümmühan öldürülmüştür. Süleyman'ın eşi ve Halil'in kızı Kişemiş yaralanmıştır. Hizan'lı Hamza vurulmuş ve evi talan edilmiştir.

Zeydan mahallesinden Hacı Mahmud Efendi zâde Hafız Yakub Efendi öldürülmüştür. Hasan oğlu Emin'in eşi Elmas öldürülmüş ve kızı Nadire vücudunun 4 yerinden yaralanmıştır.

Veli oğlu Ömer, Haydar oğlu Halef ve iki oğlu, Nuri oğlu Halid, Hamza oğlu Said, Sadık oğlu Mikdad, Mahmud'un eşi Didare ve kızı Güllü, Hasan kızı Cevahir, Abdullah kızı Cevahir, Melenze'li zâde 70 yaşındaki İrfan, Hacı Cündi, Abdülcelil, Hacı Cündi'nin eşi Zekiye, Ziyet, annesi Güllü, üç yaşındaki oğlu Abdullah ve dört yaşındaki kızı Nuriye, Şükrü'nün karısı Pembe, Ahmed'in karısı Nadire, Habib oğlu Eşref ve terzi Murtaza oğlu Faik öldürülmüşlerdir.

Terzi Pûrî zâde Abdurrahman parçalanmıştır. Kazancı zâde İbrahim'in oğlu Tefvik, Seyfullah Efendi'nin sekiz yaşındaki oğlu Dursun, Hamza oğlu Bekir, Zülkadir zâde Sadık'ın oğlu Mikdad, Halid'in oğlu, Mamagü zâde Osman'ın oğlu Halid, Abdullah Tahinci zâde ve Zülkadir zâde Kasım'ın yedi yaşındaki oğlu Mehmed öldürülmüşler ve evleri yağma edilmiştir.

Pûrî zâde Receb'in oğlu 70 yaşındaki Hakverdi

öldürülmüş ve evi yakılmıştır. İrfan Dizdar zâde'nin oğlu Şükrü ve Gülşo'nun oğlu Musa öldürülmüşlerdir. Musa'nın eşi Reyhan yaralanmıştır. Nuri Halid zâde'nin oğlu Halid götürülmüş ve eşi öldürülmüştür. Gevar<sup>122</sup>'h Mahmud'un oğlu Mehmed ve kızı Huri yaralanmıştır.

Zeydan mahallesinden Abdullah oğlu İsa, Çürük zâde Halid'in karısı Halime, Şaban'ın (Muhtar) oğlu Nuri, torunu Şemseddin Arif öldürülmüşlerdir. Şaban'ın kayıbiraderi Tefvik götürülmüş ve evi talan edilmiştir.

Zeydan mahallesinden Habib Efendi'nin oğlu pir Musa zâde Şevket götürülmüştür. Reşid Efendi'nin kızı ve Mustafa'nın eşi Selbi, Kaleli zâde Mustafa'nın erkek kardeşi Abdullah öldürülmüşlerdir. Aynı mahalleden, 60 yaşındaki Halid oğlu Polad, Hacı Osman Nâsır zâde'nin kızkardeşi 85 yaşındaki Rindi, Müzik zâde Şemseddin, Fethullah'ın karısı Nigâr, Budak zâde Mehmed'in eşi Hediye, dört ve iki yaşlarındaki iki kızı ve yedi yaşındaki oğlu, Nasır zâde İshak'ın eşi Selbi, Nasır zâde Şemseddin Efendi'nin 80 yaşındaki annesi Kudret, Sadullah oğlu Kaleli zâde Süleyman katledilmişler ve evleri de yağmalanmıştır. Beşir Efendi'nin oğlu Şükrü'nün annesi, 15 yaşındaki kızı Cemile, kadı zâde Mahmud'un eşi Fatma, Derviş'in annesi Hazo, Mustafa'nın eşi Hamo, Hafız'ın eşi Kudret öldürülmüşler ve evleri de talan edilmiştir.

Komasyon, düşman istilâsı sırasında Bitlis'de kalan ve Rus-Ermeni çetelerinin vahşi davranışlarına hedef olan Müslüman halkın önünde yapılmış olan yukarıdaki açıklamaların doğruluğunu belgeler.

12 Ağustos 1916

<sup>122</sup> Hakkâri iline bağlı bugünkü Yüksekova ilçesi.

Bitlis'den Geçici Sekreter : Hakkı Bey.

Polis Teşkilâtundan Polis Müdürü Vekili : M. Arif Bey.

Okul Hocası : Ömer Hulusi Efendi, Molla İsa zâde Abdülhakim Efendi, Hacı Melik zâde Şeyh Yusuf Efendi, Kazâzlar Şeyhi Yusuf Efendi.

### 31. KOMİSYON TUTANAĞI (III)

#### Bitlis'de Yıkılan Camiler:

Meydan Camii	: Yakılmış.
Kızıl Mescid Camii	: Yıkılmış.
Hatuniye Camii	: Ahır haline getirilmiş.
Hoca Bey Camii	: Yakılmış.
Şerefiye Camii	: Yakılmış.
Mermud Camii	: Yıkılmış.
Şeyh Hasan Camii	: Yakılmış.
Sultan Arab Camii	: Yıkılmış.
Farisiyye Camii	: Yıkılmış.
Camii Kebir	: Yakılmış.
Alemdar Camii	: Yıkılmış.
Kureyş Camii	: Yıkılmış.
Gökmeydan Camii	: Yakılmış.
Çehâr Sanduk Camii	: Yakılmış.

Taş Camii	: Yıkılmış.
Kuru Pınar Camii	: Yakılmış.

#### Medreseler:

Gökmeydan Medresesi	: Yıkılmış.
Gazi Bekye Medresesi	: Yıkılmış.
Kerafiye Medresesi	: Yıkılmış.
Şerefiye Medresesi	: Yıkılmış.

#### Tekkeler:

Küfrevî Tekkesi	: Yakılmış.
Şeyh Emin Efendi Tekkesi	: Yıkılmış.
Şeyh Abdullah Bedağşânî Tekkesi	: Yakılmış.

#### Ziyâretgâhlar:

Şeyh Abdullah Bedağşânî	: Yakılmış.
Veli Şemseddin	: Yıkılmış.
Şeyh Babu	: Yıkılmış.
Şeyh-ül-Garib	: Yıkılmış.

**Okullar:**

Gökmeydan ilkokulu, Mermutlu civarındaki lise, Kızıl Mescid'deki ilkokul, Çarşı Başı'ndaki ilkokul. Bunların hepsi yakılmıştır.

**Hanlar:**

Pazar'daki tüccar hanları, Aşağı Kale'deki Hamza'nın Hanı yakılmışlardır.

**Resmî Binalar:**

Hükümet otelinin, polise ait binaların, jandarma binasının, belediye binalarının iç kısımları tahrip edilmiştir.

**Karakollar:**

Mahalle Başı, Çarşı Başı, Kuru Pınar, Saparkı, kömüs ve Zeydan karakolları yerle bir edilmiştir.

**Köprüler:**

Arap Köprüsü, Alemdar Köprüsü, Sefer Bey Köprüsü, Diyadin Köprüsü, Şor Pınar Köprüsü, Hatuniye köprüsü yıkılmıştır.

**Hamamlar:**

Paşa Hamamı, Han Hamamı ve Orta Hamam yıkılmıştır.

**Depolar :**

Gökmeydan civarındaki askerî depo yakılmış, belediye yakınındaki ise yıkılmıştır.

**Bağlar-Bahçeler:**

Zeydan, Kömüs ve Hersan mahallelerindeki bütün bağlar tahrip edilmiş, meyve ağaçları ve diğer ağaçlar yıkılmıştır. Pazardaki bütün dükkânların vitrinleri yakılmış, bazı mağazaların çatıları yıkılmıştır.

1. Mahallebaşı'nda bulunan Cafer zâde'nin evi yıkılmış ve kadın-erkek 20'den fazla kişi bu evde ölmüştür (Bu olaya ait fotoğraflar mevcuttur).

2. Aynı mahalleden Ahmed'in evinde, Taş mahallesinden 12'şer yaşlarındaki Ali ve Abdullah öldürülmüş, İlyas oğlu Kerim de boğazlanmış (Bu olayın fotoğrafı mevcuttur).

3. Mahallebaşı yolunda, kadın-erkek 15'den fazla kişi öldürülmüştür (Bu olaya ait fotoğraflar mevcuttur).

4. Antep'li 15 yaşındaki Fatma isimindeki kızın ırzına geçilmiştir. Ayrıca sol elinin iki parmağı da kesilmiştir (Bu olayın fotoğrafı mevcuttur).

**Yakılan Evler :**

Sıvacı zâde Abdülğani'nin evi: Zeydan mahallesi.

Mahkeme Zabıt Kâtibi Resul Efendi'nin evi: Zeydan mahallesi.

Bu şahsın kardeşi Süleyman'ın evi: Zeydan mahallesi.



Tayincı zâde Hakverdi'nin evi: Zeydan mahallesi  
Molla Musa zâde Reşid'in evi: Zeydan mahallesi.  
Hacı Hamza'nın hanı: Zeydan mahallesi'nin Aşağı Kale  
ciheti.

Saatçi zâde Mehmet Efendi'nin evi: Hersan mahallesi.  
P:olis memuru Halef Efendi'nin evi: Hersan mahallesi.  
Hala Ali zâde Osman Efendi'nin evi: Hersan mahallesi.  
Tahtavî zâde Mahmud Efendi'nin evi: Hersan mahallesi.  
Tüccar Resul zâde Recceb oğlu Derviş Efendi'nin evi:  
Zeydan mahallesi.

Hacı Mehmet Salih Efendi'nin büyük evi: Taş mahallesi.  
Beşir (Kasap) Efendi'nin evi: Taş mahallesi.  
Avukat Mustafa Efendi'nin evi: Taş mahallesi.  
Polat Efendi'nin oğlu Mecid'in evi: Taş mahallesi.  
Ahmed Efendi'nin oğlu Bekir'in evi: Taş mahallesi.  
Barutçu zâde Yasin'in evinin birinci katı: Taş mahallesi.  
Derviş Ağa zâde Sadık'ın evi: Taş mahallesi.  
Hacı Bedir Ağa'nın oğlu Hacı Hasan zâde Resul  
Efendi'nin sağlam bir yapıya sahip büyük evi: Taş mahallesi.  
Murad Ağa'nın oğlu Komiser Arif Efendi'nin evi: Taş  
mahallesi.  
Faris'in oğlu Yasin Efendi'nin evi: Taş mahallesi.  
Şeyh Abdülmecid Efendi'nin ve şeyh Nazif'in evi: Zeydan  
Mahallesi.

Pabuçcu Bedir'in evi: Taş mahallesi.  
Han Kulu zâde Bapir'in evi: Hersan mahallesi.  
Müzik zâde Cevher'in evi: Hersan mahallesi.  
Halil Bey'in evi: Hersan mahallesi.  
Köse zâde Bayram'ın evi: Taş mahallesi.

Müftü zâde Sadullah'ın kahvesi.  
Cafer'in evi: Zeydan mahallesi.  
Hacı Rüstem'in evi: Zeydan mahallesi.  
Cafer zâde Eyüb'un evi: Zeydan mahallesi.

Tüccar Yakub zâde Süleyman'ın evi (Gök Meydan'da):  
Taş mahallesi civarı.

Kalbur civarında, Recceb oğlu Kâkî zâde Ahmed'in evi:  
Zeydan mahallesi altında.

Kalbur civarında, Abdüssamed oğlu İsa'nın evi: Zeydan  
mahallesi altında.

Hacı Hasan oğlu Yunus'un evi: Zeydan mahallesi altında.  
Bekir oğlu Mecid'in evi: Zeydan mahallesi.  
Hamid oğlu Kâkî zâde Abdürrezzak'ın evi: Zeydan  
mahallesi.

Gülşenem oğlu Halil'in evi: Zeydan mahallesi  
Fakif Hasan'ın evi: Zeydan mahallesi.

Rus birliklerinin Bitlis'i boşaltmalarından sonra, şehir  
acınacak bir görünümde idi. Ruslar'ın vahşeti karşısında hiçbir kişi  
kendini, buna isyan etmekten ahkoyamazdı. Düşman birliklerinin  
Bitlis'e girişinde, müslüman halk yaş ve cins ayrılmaksızın  
korkunç bir katliâma maruz kalmıştır. Bu olaylardan sonra geriye  
sadece 882 kişi kalabilmiştir. Fakat bu sağ kalanlar da 10 ile 15 kişi  
alabilecek odalara 60-70 kişi sığdırılabilecek şekilde  
yığılmışlardır. Şehrin diğer sakinleri de hükümet binasına ve Kızıl  
Mescid mahallesine hapsedilmiştir.

İnsanlara çeşitli eziyetler yapılmış, tutuklanan sivil  
görevliler ise günlerce aç bırakılmıştır. bütün yiyecek maddeleri  
gasbedilmiş ve ışksız kalan Müslüman halka sadece kuru ekmek  
dağıtılmıştır. Küçük bir miktarda olan kısım hariç tutulacak olursa,  
bütün genç ve hatta yaşlı kadınların ırzına geçilmiş ve genç kızlar  
iğfal edilmiştir.

Bunların arasından 18'i bir eve kapatılmış ve bunlar ile sefahat âlemleri düzenlenmiştir. Yine bunların arasından altısı, frengiye yakalanmış durumda bulunmuşlardır. Bu eziyetler Türk birliklerinin şehire girişlerine kadar sürmüştür. bu bahtsız insanlar, dinlerine küfür etmeye ve miliyetlerini lânetlemeye de zorlanmışlardır.

İffetine leke sürmek isteyenlere karşı kendini savunan Ahlat'lı Kasab oğlu Ahmed'in 16 yaşındaki kızı Aslı'nın Kılıç ile bir kolu kesilmiş ve Arap Köprüsü yakınında tüfek dipçikleri ile öldürülmüştür. Pek çok çocuk da, duvara başı vurularak ezilmek veya çizme altında çiğnemek suretiyle öldürülmüştür. Evlerin bahçelerinde baş, kol, bacak, kaşın saçları, küçük yaşta çocuk kadvraları, kanlı gömlekler, v.s.'den meydana gelen yığınla insan eşyası ve organı bulunmuştur. Pek çok insan açlıktan ölmüş veya şuurunu kaybetmiştir. Hatuniye, Şerefiye, Kızıl Mescid, Kuru Pınar camileri yakılıp, yıkılmış veya ahır haline getirilmiştir. Hersan mahallesi ile Mahalle Başı'nın yedi çeşmesi ve suyolu tamamen tahrip edilmiştir.

Hükümete veya özel şahıslara ait pek çok binada bulunan mobilyalar, mutfak eşyaları, araç ve gereçler, Ruslar ve Ermeniler tarafından yağma edilmiş ve bir kısmı İran'lı tüccarlara satılmış, bir kısmı da Rusya'ya gönderilmiştir. Civar köylerin Müslüman halkının da akıbeti aynı olmuştur.

27 Ağustos 1916

Bitlis'deki Yazışma Bürosunun Şefi: Hakkı Bey.

Bitlis'deki Polis Teşkilâtı İkinci Komiseri: M. Arif Bey<sup>123</sup>.

<sup>123</sup> Krş., **Ermeni Komitelerinin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi...**, s. 312-314; Kara Schemsi, **Tures et Arméniens Devant L' Histoire**, Genève 191, s. 67-68.

## İKİNCİ BÖLÜM

### VAN VİLÂYETİ MEZÂLİMİ<sup>124</sup>

#### 1. Sadullah oğlu Salim Efendi'nin Yeminli İfadesi<sup>125</sup> (2.6.1916) (Şimdi Mardin'de görevli bulunan Van Polis Memuru)

Ruslar'ın Van'a yaklaşımları üzerine civar şehir ve köylerde oturan Ermeniler, Osmanlı idaresine karşı ayaklanmaya ve düşmanca gösterilerde bulunmaya başladılar. Aynı zamanda, vergi ödenmesi hususunda da idarenin emirlerine itaat etmiyorlar, yaklaşan Rus ordusuna katılıyorlardı. Köyleri tarıyorlar, yolculara saldırıyorlar, yolları üzerinde rastladıkları bütün Müslümanlar'ı öldürüyorlar, izinli olarak köylerine dönen yaralı askerleri katlediyorlardı.

Kısa bir müddet sünra Van Ermenileri Osmanlı Hükümeti'ne karşı açıkca ayaklanmışlardı<sup>126</sup>. Şehrin sokaklarında silâhli olarak, asker, jandarma ve polis memurlarına saldırmaya başlamışlardı. Yakaladıkları bütün Müslümanlar'ı öldürüyorlar, pencerelerde veya Müslüman evlerinin önünde gördükleri kişilere ateş açıyorlardı.

<sup>124</sup> Birinci Dünya Savaşı esnasında, Van vilâyeti, Van merkez ve Hakkâri sancaklarından ibaret bulunuyordu. Van, Cumhuriyet devrinde, Hakkari Sancağı'ndan ayrılarak tek başına bir vilâyet haline getirilmiştir.

<sup>125</sup> Krş., **Ermeni Komitelerinin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi...**, s. 299.

<sup>126</sup> Van Ermenileri, 13-14 Nisan 1915 tarihinde ayaklanmışlardır. "Tehcir Kanunu", bu tarihten sonra 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılacaktır.

Bu vaziyet 27 gün sürdü. Hatta şehrin işgal edilmesinden sonra da<sup>127</sup>, Ermeniler barbarlıklarını, kötülüklerini ve taşkınlıklarını devam ettirdiler. Kaçanları kovalayıp onları sokak ortasında öldürüyorlardı. Şehirde kalan yüzlerce Müslüman erkek, kadın ve çocuk bu Ermeni çeteleri tarafından işkenceye tabi tutulup öldürülmüşlerdir. Üç yelkenli gemi ile Bitlis tarafına kaçan Müslümanlar'dan bir kısmı, Âdilcevaz<sup>128</sup> bucağının Parkat<sup>129</sup> çevresinde Ermeniler tarafından şehit edilmişlerdir<sup>130</sup>. Bu göçmenlere refakat eden polis memuru Celâl Efendi, Haşim Efendi ve Mustafa Efendi karışıklıklar esnasında yaralanmışlar ve Bitlis'e gelebilmişlerdir.

Timar<sup>131</sup> bucağına bağlı Zeve<sup>132</sup>, Molla Kasım<sup>133</sup>, Şeyh Kara<sup>134</sup>, Şeyh Ayne<sup>135</sup>, Ayanıs<sup>136</sup>, Zorova<sup>137</sup> ve Pakiz<sup>138</sup> köyleri sakinleri de, diğer köylerde olduğu gibi bu Ermeni çeteleri tarafından katledilmişlerdir.

---

<sup>127</sup> Van şehri, 1915 yılı Mayıs ortalarında (16/17 Mayıs) Rus Kazak Alayı ve Ermeni Kıtaları tarafından işgal edilecektir.

<sup>128</sup> Âdilcevaz, o tarihlerde bucak idi.

<sup>129</sup> Bitlis-Âdilcevaz-Göldüzü Bucağı'na bağlı bugünkü **Esenkıyı** köyü.

<sup>130</sup> Krş., Mehmed Hocaoğlu, **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezâlimi ve Ermeniler**, İstanbul 1976, s. 632; **Ermeni Komitelerinin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi**, s. 304; Ayrıca bkz., Hüseyin Çelik **Görenlerin Gözüyle Van'da Ermeni Mezalimi**, Ankara, tarihsiz, s. 12.

<sup>131</sup> Van merkez ilçesine bağlı bucak..

<sup>132</sup> Zeve bugün, bir köy harabesi ve şehitler yatağıdır.

<sup>133</sup> Van-Timar bucağına bağlı bugünkü **Mollakasım** köyü.

<sup>134</sup> Bugünkü, **Gülsünler** köyü.

<sup>135</sup> Bugünkü **Otluca** köyü.

<sup>136</sup> Bugünkü, **Ağartı** köyü.

<sup>137</sup> Van-Timar bucağına bağlı bugünkü **Yemlice** köyü.

<sup>138</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

Van'ın Ruslar tarafından işgalinden önce altı Jandarma, Şeyh zâde Ağa Efendi Rıza Maho, Van eski muhasebe dairesi başkan yardımcısı Hoca Hasan Efendi ve altı kişilik ailesi, rüştiye (ortaokul) öğretmeni Rasim Efendi ve ailesi, ayrıca başka insanlar da Van Ermenileri tarafından şehit edildiler. Teğmen Hüseyin Efendi, evinde saldırıya uğramış ve kızı Nadide tecavüze uğrayarak yaralanmıştır. Başka genç kız ve kadınlar da tecavüze uğramışlar ve binlerce ev, içinde yaşayanlar ile birlikte yakılmıştır.

## 2. Mehmed Tufan Efendi'nin Yeminli İfadesi (4.6.1916) (Binbaşı Esad Efendi'nin oğlu. Mahkemede Hakim vekili)

Türkiye'deki Ermeniler, uzun süreden beri bağımsızlık fikrini saplantı haline getirmişler ve ellerinde bulunan bütün imkânlar ile imparatorluğun bir kısmını koparmaya çalışmışlardır.

Ermeniler, amaçlarını ve arzularını gizlemeyerek, umumî seferberliğin ilânından sonra<sup>139</sup>, bu amaçlarını eylem şekline dönüştürmek suretiyle ihtilâlcî fikirlerini ortaya koymaya başlamışlardır. Daha önceden örgütlenmiş olan Ermeni komiteleri faaliyete geçmişler ve İran sınırında bulunan Rus birliklerinin kılavuzları ve kuryeleri olmuşlardır. Bu ermeniler, Ruslar'ı çağırılmışlar ve onları 22 Kasım 1914 tarihinde Hakkâri bölgesindeki Şikefti<sup>140</sup> bucağının yönetim merkezi olan Dir<sup>141</sup> köyüne getirmişlerdir.

---

<sup>139</sup> 30 Temmuz 1914'den itibaren Türkiye'de kısmî seferberliğe başlanılmış. Ağustos ayı başında da seferberlik umumileştirilmiştir.

<sup>140</sup> Van-Başkale ilçesine bağlı bugünkü **Albayrak** bucağı.

<sup>141</sup> Bugünkü Van-Başkale ilçesi bucak merkezi (Albayrak).

Ruslar Dir köyünü işgal ettikleri sırada, Ermeni çeteleri de yolları üzerinde bulunan Kürt köylerindeki bütün erkekleri öldürmüşler ve binlerce çocuğu kılıçtan geçirmişlerdir.

Genç kadınlar ile birlikte 400'den fazla genç Kürt kızına da tevavüz edilmiş, yaşlı kadınlar ise öldürülmüşlerdir.

Düşmanın, bölgenin yönetim merkezi olan Başkale<sup>142</sup>'yi işgal etmesinden önce, Ermeniler 30 Kasım 1914 tarihinde ilçeye girerek, vahşi eylemlerine başlamışlardır. Ermeniler, kilisede Haco oğlu Oseb'in başkanlığında sözde bir sıkıyönetim ilân etmişler ve daha önce paralarını ortaya çıkarmaları için üzerlerinde her türlü işkenceyi uyguladıkları 200'den fazla Müslüman'ı kilisenin ahır bölümüne hapsedmişlerdir.

Eskiden mahkemede yargıç olan Garabet Efendi'nin kumandası altında bulunan Ermeni komiteleri ise, Müslümanlar ile Museviler'in evlerine girmişler ve buldukları bütün eşyaları ve mobilyaları yağma etmişlerdir. Şeyh Taha, Şeyh Yusuf, Seyyid İbrahim ve Ali Efendi'nin evleri gibi, bütün memurların ve halkın evleri aynı şekilde Ermeni yağmacılar tarafından talan edilmiştir. Halkın eşyaları ile mobilyaları ve 300 lira değerindeki mücevherleri de alınmış ve götürülmüştür. Ayrıca, seferberlik için bazı mallara el koyan resmî komisyona ait yiyecek deposunu, Nuril oğlu'nun ve diğer Müslüman tüccarların dükkânlarında bulunan malları yağmalamışlardır. Nuril oğlu Süleyman, kiliseye götürülmüş ve orada işkenceye maruz bırakılmış, sonunda da 5.000 lira vermesi için vücudu kızgın demirle dağlanmış. Çalıntı mallar, Ermeni komiteleri arasında paylaşılmıştır.

Düşman, Başkale'de 13 gün kalmıştır. bu zaman içinde Ermeniler, Müslümanlar'a karşı her çeşit küçültücü davranışta bulunmuşlar, hatta camilerde safahat âlemleri düzenlemişlerdir.

<sup>142</sup> Başkale ilçesi o tarihlerde, Hakkâri Sancağı'na bağlı idi.

Yollar, karınları deşilmiş, göğüsleri kesilmiş kadınların, parçalanmış çocukların, tecavüze uğramış genç kızların, gözleri oyulmuş erkeklerin cesetleri ile dolmuştur.

Ermeniler tarafından girilen vahşeti tek tek anlatmam mümkün değildir.

### **3. Muradiye'li Kahraman bey oğlu Fehim Bey'in Yeminli İfadesi (10.6.1916) (Şimdi Külat<sup>143</sup> köyünde oturmaktadır.)**

1915 yılının Mayıs ayında, çoğu Ermeniler'den oluşan Rus-Ermeni birlikleri, Bayezid<sup>144</sup>'i ve Muradiye'ye bağlı Abağa<sup>145</sup> bucağının 300 köyünü işgal ettiler. Yollarda rastladıkları ve hatta kendilerine teslim olan Müslümanlar'ı katlettiler. Teslim olduğumuz halde, dindaşlarımızın akıbetine uğrayacağımızı bildiğimiz için Muradiye çevresindeki köylerin sakinleri ile birlikte Erciş'e göç etmeye karar verdik.

Erciş'e gitmek üzere köyümüzü terkederken Rus ve Ermeni mezâliminden kurtulmuş olan Abağa bucağından 10.000 Müslüman da Muradiye'ye sığınıyordu. Aynı gün bölgeyi terkettik. Daha sonra, kurtularak bize iltihak etmiş olan gözleri yaşlı birkaç kadın ve çocuk, Muradiye'ye sığınmış olan Abağa bucağının geri kalan halkının, Bayezid'de ticaret yapan Rus vatan-daşı Aram'ın çetesi tarafından imha edildiğini anlattılar.

<sup>143</sup> Bitlis-Hisan ilçesine bağlı bugünkü Gökay köyü.

<sup>144</sup> Dağu Bayezid. Ağrı vilâyetinde ilçe merkezi. 3 Kasım 1914 tarihinde Rus birlikleri tarafından işgal edilmişti. doğu Bayezid, o tarihlerde Sancak idi.

<sup>145</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

Yürüyüşümüz esnasında Kömüs<sup>146</sup> köyü muhtarı Salih Bey'den, kendi köyü ile civar köylerin insanların Van'lı Aram'ın Ermeni çetesi tarafından katledildiklerini ve Aram'ın, ekmek fırınlarında çocukları canlı olarak yakıldığını öğrendik. Yolda, Salih Bey ile, 80 evlik Ekice<sup>147</sup> ve 100 evlik Kömüs (Balaklı) köylerinin Ermeni çeteleri tarafından tamamen yakıldığını gördük. Her tarafta, feci şekilde öldürülmüş kadın ve erkek cesetleri bulunuyordu. Fırınlarda kömür haline gelmiş çocuk iskeletleri görülüyordu. Kömüs (Balaklı) köyü katliâmından kurtulabilen mirkaç kadın ve çocuk bize iltihak edip, köylerinin bütün sakinlerinin Ermeniler tarafından acımadan öldürülüp yakıldığını anlattı.

#### 4. Muradiye ilçesine bağlı Kızıl Kilise<sup>148</sup>'den Abdurrahman oğlu Molla Mehmed de Yeminli İfadesinde;

Fehim Bey'in anlattıklarını doğrulamıştır. Molla Mehmed anlattıklarına, Kömüs (Balaklı) köyü sakinlerinden Salih Bey'in ölümünden kurtulabilmek için bir kuyuya saklandığını ilâve etmiştir. Kömüs (Balaklı) köyü katliâmını organize eden, Van'lı Aram'ın çetesidir.

<sup>146</sup> Van-Muradiye merkez bucağa bağlı bugünkü **Bataklı** köyü.

<sup>147</sup> Van-Timar bucağına bağlı bugünkü **Sağlamtaş** köyü.

<sup>148</sup> Van-Muradiye merkez bucağa bağlı bugünkü **Yakıncak** köyü.

#### 5. Siird Jandarma Birlik Komutanı Basri Bey'in Yeminli İfadesi (23.6.1916)

Geçen yıl Mayıs ayının ilk günlerinde görevim dolayısı ile birliğimin başında olarak Müküs (Bahçesaray) bucağına bağlı Taramak<sup>149</sup> köyüne gittim. Bu köyün Ermeniler'i, Müslümanlar'a karşı anlatılamayacak derecede her türlü mezâlimi ve baskıyı yapmışlardı. Kadın ve erkek cesetleri ile örtülü ateş içinde olan köye akşama doğru girdik. Cesetler içinde burnu kulağı kesilmiş, gözleri oyulmuş erkekler, başları kesilmiş, vücutları parçalanmış çocuklar görülüyordu. Fakat katledilmiş genç bir kadın ile bir kızın cesetleri bizi son derece etkiledi. Kadının karnı, bıçakla yarılmış, çıkarılan çocuk boğulmuş ve tekrar yerine konmuştu. Ayaklarından asılmış genç kız ise delik deşik edilmişti. Ermeniler ve Ruslar, bu cinayetleri işledikten sonra dinî binaları kirletmişler ve yakmışlardı.

#### 6. KOMİSYON TUTANAĞI

Doğu Anadolu bölgesindeki Ermeni isyanının menşei, Rus elçileri tarafından İran'dan özel olarak gönderilen dört Ermeni dilencinin birkaç Kürt tarafından öldürülmesine dayanır. Bu isyan hareketlerine muhalif olan diğerleri gibi, Gevaş okulu öğretmeni olan Rafael de komiteciler tarafından öldürüldü.

Yerinde yapılan soruşturmaların sonucunda, Ermeni isyan hareketlerinin, Ağcakale köyünden bir kadının öldürülmesi ile başladığı meydana çıkmıştır. Alışveriş yaptıktan sonra Van'da köyüne dönmekte olan bu kadın, yolda Asbaşın<sup>150</sup> Ermenileri

<sup>149</sup> Van-Gevaş ilçesine bağlı bugünkü **Yaylakonak** köyü.

<sup>150</sup> Van-Gürpınar ilçesine bağlı bugünkü **Çavuştepe** köyü.

tarafından saldırıya uğramış ve öldürülmüştür. Bunun eşyaları, Havasur<sup>151</sup> komitesine gönderilmiştir.

Köylerine dönmekte olan Karçıkan<sup>152</sup> eşrafından Hacı Musa Bey ile çevresinde yardımsever bir kişi olarak tanınan Karkar<sup>153</sup>'lı Hacı Yusuf Ağa ve yedi arkadaşı yolda bir barikatın arkasında pusu kurmuş olan komitenin adamları tarafından öldürülmüşlerdir.

Hizan'lı Mehmed Çavuş, Aht dağında saldırıya uğramış ve kafası taşla ezilmiştir.

Satın aldıkları sürüleri götürmek üzere Saray<sup>154</sup>'a gelmiş olan Haleb'li koyun tüccarları hizmetinde bulunan üç çoban, Havasur (Gürpınar)'a bağlı Kirs<sup>155</sup> köyünde katledilmişlerdir.

Bundan başka birçok tanınmış Müslüman şehit edilmiştir: Yedi Esbişad<sup>156</sup>'lı yolcu Kozluca<sup>157</sup> köyünde; Abdullah Efendi, Muradiye'li Kâmil Çavuş Tasmalı<sup>158</sup>'da; Karçıkan eşrafından Cafer Bey, Van'da Derebey mahallesinde yürüdüğü sırada;

Pakiz<sup>159</sup> köyünden İsmail, Kalecik<sup>160</sup> çiftçileri tarafından; Zivistan<sup>161</sup>'lı İsmail Bey, Van'a döndüğü sırada Keşişoğlu<sup>162</sup> köyünde; Norduz<sup>163</sup>'lu Mal Müdürü Tevfik Efendi ve beraberindeki jandarma Nuri ile İbrahim, Asbaşın (Çavuştepe) köyünde; Van Müftüsü Şeyh Mehmed Sıddık Efendi ise Havasur (Gürpınar)'a görevli gittiği sırada öldürülmüşlerdir.

1914 yılı Aralık ayında, sekiz kişilik bir jandarma birliği Gevaş'ın Pelli<sup>164</sup> köyünde öldürülmüşlerdir. Gevaş naibi İsmail Hakkı Efendi, kendisine yoldaşlık eden jandarma eri Sayyad (Seyyid) ile birlikte Atalan<sup>165</sup> köyünde öldürülmüştür.

1916 yılı Mart ayında Diyarbakır'lı asker Bişar, izinli olarak memleketine giderken, geceyi geçirmek için davet edildiği Yedi Kilise denilen Ermeni evinde, yedi kişi ile birlikte haince öldürülmüştür.

**a.** Belediye reis vekili Mehmed Hulusi Efendi yeminli tanık ifadesinde; Saray (Özalp) bölgesinin Ruslar tarafından ilk işgalinde, Ermeni çetelerinin 200 nüfuslu Köprü Köy<sup>166</sup>'e saldırdıklarını belirtti. Kadın, erkek ve çocuklar katledilmiş ve bütün evler yıkılmıştı.

---

<sup>151</sup> Van'a bağlı bugünkü **Gürpınar** ilçesi.

<sup>152</sup> Van'a bağlı ilçe idi. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>153</sup> 1315 (1899) tarihli Van Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Karkar, Gevaş ilçesine bağlı bir bucak olarak kayıtlıdır. 1325 (1909) tarihli "Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne'ye Mahsûs Mükemmel ve Mufassal Atlas"da ise Karkar, Van'ın ilçeleri arasında görülmektedir. Van-Gevaş ilçesi merkez bucağına bağlı bugünkü **Daldere** köyü.

<sup>154</sup> Van iline bağlı bugünkü **Özalp** ilçesi.

<sup>155</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>156</sup> Van merkez bucağına bağlı Erçek bucağının bugünkü **Yukarı Gölalan** köyü.

<sup>157</sup> Van merkez bucağına bağlı Erçek bucağının **Kozluca** köyü.

<sup>158</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

---

<sup>159</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>160</sup> Van merkez bucağına bağlı **Kalecik** köyü.

<sup>161</sup> Van merkez bucağına bağlı Gümüşdere bucağının bugünkü **Elmalık** köyü.

<sup>162</sup> Van merkez bucağına bağlı bugünkü **Bakacık** köyü.

<sup>163</sup> Van-Gürpınar ilçesine bağlı bugünkü **Yalınca** bucağı.

<sup>164</sup> Şimdi Bitlis-Tatvan-Reşadiye bucağının bugünkü **Alacabük** köyü.

<sup>165</sup> Van-Gevaş merkez bucağına bağlı **Atalan** köyü.

<sup>166</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

Erzurum'dan gelen ve Van gölünü aşmak için Keşiş<sup>167</sup> köyünden Ebriren<sup>168</sup> köyüne geçen askerlerin cesetleri Van gölü kıyılarından çıkarıldı. Yolların, Ermeni isyanları sebebiyle kapalı ve telgraf direklerinin kesik oluşundan, Şatak (Çatak) bölgesi Ermeniler tarafından kuşatıldı.

**b.** Baçerge<sup>169</sup> sınır koruma birliği komutanı Halid Efendi, düşmanı takipleri sırasında Dir (Albayrak) ve civarında büyük katliamlar yapılmış olduğunu söyledi. Kadınlara tecavüz edilmiş, çocuklar ise boğulmuştu.

Gevar (Yüksekova)'da Yaplan (Şeyh Hamid), Alılan; Van'da Şeyh Gazalî, Şeyh Abdurrahman Gâzi, Hindi Baba, Molla Kasım; Şatak (Çatak)'da Kurandeşt; Müküs (Bahçasaray)'de Arvâsî; Gevaş'da Mir Hasan Velî, Hacı Zive, Hacı Hanı türbeleri ve medreseleri Ermeniler tarafından yıkılmıştır.

**c.** Van'ın işgalinde şehirde bulunan süvari çavuşu Mirac oğlu Osman'ın karısı Nigâr Hanım, yeminli tank ifadesinde; Ruslar'ın şehre yürüyüşü sebebi ile panik içinde kalan kadın ve çocukların canlarını kurtarmak amacıyla şehirden uzaklaştıklarını belirtti. Nigâr Hanım'ın beraberinde götürdüğü kızları 10 yaşındaki Refika, beş yaşındaki Şefika, oğulları 12 yaşındaki Kemal, altı yaşındaki Celâl ve bir buçuk yaşındaki Cemil artık yürüyemiyorlardı. Çocukları ile birlikte yorğun bir halde Surbaş<sup>170</sup> köyüne varan Nigâr Hanım, geçeyi köyün yakınındaki çalılıkta geçirdi. Şafak vakti, silâhlı çetelerin etrafta dolaştıklarını, rastladıkları kişileri öldürdüklerini görüp çok korktu. Sıra kendisine gelmişti. Cellâtlar arasında Van eski muhasebe veznedarı Ruben'i tanıdı.

<sup>167</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>168</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>169</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>170</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

Nigâr Hanım, onun yardımı ile çocuklarını kurtardı. Van maliyesinde memur olan Hoca Hüseyin'in Efendi'nin kızı ve diğer 15 kadın fazla işfalden ölmüşlerdi.

## **7. Halen Ma'murat-ül-Aziz<sup>171</sup> 'de Bulunan Van'lı 32 Kişinin Yeminli İfadeleri (17.6.1916) (Bu kişilerin Adları Tutanakta Yazılıdır.)**

Van'ın düşmesinden önce Ermeni ihtilâlcileri tarafından öldürülen şahıslar şunlardır: Jandarma postası Sayyad (Seyyid) ve iki arkadaşı Atalan köyünde; Hurşit Ağa ve Vostan<sup>172</sup>'li Ata Bey'in evindeki oğlu, Erciş müfreze kumandanı Yüzbaşı Süleyman Efendi jandarmaları ile birlikte Nabat<sup>173</sup> köyünde; Adilcevaz'lı Alay bey'in oğlu Hamza, Hacı Ali oğlu Said ve Abdurrahman ile beş arkadaşı Şeyh Kara (Gülsünler) köyünde, jandarma Hamid ve arkadaşları Şuşanis<sup>174</sup> köyünde; Van eşrafından Camuşcu zâde İsmail, Cebeci zâde Hacı Yakub ve oğlu Halil, Beşir oğlu Derviş, Hacı Latif zâde Hacı Şerif, Hertüşlü zâde Mustafa, Topçu oğlu Hacı Rifat, Kaya Çelebi zâde Mahmud ve Yusuf; Erciş eşrafından Kahraman zâde Bekir, Şakir ve Şükrü; Bargiri<sup>175</sup>'den Mahmud Siddik Bey katledilmişlerdir.

<sup>171</sup> Bugünkü Elâzığ ili.

<sup>172</sup> Van-Gevaş ilçesinin eski adı.

<sup>173</sup> Can merkez bucağına bağlı Erçek bucağının bugünkü Çomaklı köyü.

<sup>174</sup> Van merkez bucağına bağlı bugünkü Kevenli köyü.

<sup>175</sup> Van-Muradiye ilçesinin eski adı.

Hıdır<sup>176</sup>, Zeve, Şeyh Kara (Gülsünler), Amık (Amuk)<sup>177</sup>, Ayanıs (Ağartı) ve diğer köylerin bütün sakinleri katledilmiş, kadınlarının ırzına geçilmiş, genç kızlar Rusya içlerine götürülmüştür.

Van'lı Kadık oğlu Hüseyin Efendi (Norşin mahallesinden) ve eşi Zeliha Hanım da, daha önce Nigâr Hanım'ın beyanlarını doğrulayan bir ifade vermişlerdir.

### 8. Van'ın Topçu Oğlu Mahallesi'nden Esnaf Ali Oğlu Reşid'in İfadesi

İlk panik sırasında, halkın büyük bir kısmı, Halil bey'in tümeninin bulunduğu, Hoşab<sup>178</sup> istikametine gittiler. Fakat arzu edilen yere varılmadan önce tahminen 80.000 kişiden müteşekkil bir grup, Şahmanis<sup>179</sup> köyünde Ruslar ve Ermeniler tarafından saldırıya uğradı. Yarısından çoğu kılıç ve hançer darbeleri ile katledildi. Bunlardan ancak 2.000 kadarı, Hoşab (Güzelsu)'a götürüldüler. Esir kaldıkları iki ay içinde her türlü işkenceye ve tecavüze maruz kaldılar. Bu sırada Van şehri, Türk ordusu tarafından geri alındı. Bu haber üzerine, Diyarbakır, Bitlis ve Karçıkan'a sığınan Van'ın yerlileri, şehre bir saat uzaklıkta bulunan Edremid<sup>180</sup> köyüne ve yine Van'ın kuzeyinde bulunan

---

<sup>176</sup> Van-Timar ilçesine bağlı bugünkü **Hıdırköy**.

<sup>177</sup> Van-Timar ilçesine bağlı idi. Şimdi Timar ile Marmit Suyu (Karasu) ağzı arasında bulunuyordu. Türk köyü idi. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>178</sup> Van-Gürpınar-Güzelsu bucağına bağlı bugünkü **Güzelsu** köyü.

<sup>179</sup> Van-Gürpınar-Yalınca bucağına bağlı bugünkü **Topçudeğirmeni** köyü.

<sup>180</sup> Van merkez bucağına bağlı Gümüşdere bucağının bugünkü **Sarmansuyu** köyü.

Engil<sup>181</sup> ve Atalan köylerine geldiler. Bu insanların sayıları 15.000'ne ulaşıyordu. Ruslar'ın ve Ermeniler'in beklenmedik saldırıları sonucunda, bu insanlar ve 2.000 Türk askeri, şarapnel ve mitralyöz ile öldürüldüler. Aralarından ancak 1.000 kadarı, kaçmaya ve kurtulmaya muvaffak olmuşlardır.

### 9. Gevaş Göçmenlerinden Abdi ve Reşid Molla'nın İfadeleri (1.7.1916)

Van ve Gevaş'ın tahliyesinden sonra, Horotis<sup>182</sup> köyünden olan Haço, Keşiş Sergis, Onnik, Hako ve Parso tarafından yönetilen 500 kişilik Ermeni ve Kazak birliği, Gevaş'a bağlı Karkar (Daldere) köyünü kuşattı. Önemli binalara ateş açtılar, erkekleri ve çocukları katlettiler, kadınları işgal ettiler. Yalnız birkaç yüz köylü, büyük zorlukla kurtulabildi.

### 10. Mezraa-i Şeyhan<sup>183</sup>'a Göçeden Halid oğlu Tahir ile Mahmud'un İfadeleri (20.6.1916)

Sancak merkezinin tahliye edileceğinin öğrenilmesi üzerine, bütün köy halkı halen Türk yönetiminin devam ettiği yere doğru yürümeye başladı. Kasır<sup>184</sup> köyüne geldiği zaman

---

<sup>181</sup> Van merkez bucağına bağlı Gümüşdere bucağının bugünkü **Dönemeç** köyü.

<sup>182</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir

<sup>183</sup> Van-Gevaş-Bahçesaray bucağına bağlı bugünkü **Ünlüce** köyü.

<sup>184</sup> Van-Gürpınar-Güzelsu bucağına bağlı bugünkü **Sevindik** köyü.



köprünün içlerinde Haço, Mardiros, Bakdo, Berzo, Sergis, Haro, öğretmen Garabet ve Mıgirdiç'in aralarında bulunduğu Ermeni ihtilâlcileri tarafından kapatıldığı görüldü.

Kalabalığın yalvarmasına rağmen, haydutlar hiç kimseyi köprüden geçirmediler. Kadınları, edep yerlerine kadar aradılar. Üstlerinde bulunan her şeyi yağma ettikten sonra kızlara saldırdılar. Osmanlı ve Rus tüfekleri ile mücehhez olan Ermeniler, erkekleri yoğun bir tüfek ateşine tuttular. Bunların çoğu öldü, diğerleri ise büyük bir güçlükle kaçarak Kuru Salan dağlarına sığındılar. Çoğu kadın ve çocuk olmak üzere köylülerden 121 kişinin, haydutların kurşunları ile öldürüldüğünü müşahade ettik.

### **11. Müküs (Bahçesaray) Göçmenlerinden Yusuf Kenan ve Abdülhakim'in İfadeleri (19.6.1916)**

Geçen yıl 30 Ağustos'da, Rus ve Gevaş ile Şatak (Çatak) Ermenileri'nden müteşekkil çeteler Müküs (Bahçesaray)'e geldiler. Kaçamayan kadın, ihtiyar ve çocuklar tamamen katledildiler. Bu Ermeni çetesinde, Par<sup>185</sup> köyünden Kirkor ve öğretmen Garabet, Vahan, Kinckas<sup>186</sup> köyünden Artin, Müküs'lü Kevork, Minto Sembat, Hayastan, Demirci Naro, Haçik Muhik, Dikran ve Bedos göründüler. Bu haydutlar, özellikle kadınlara saldırıp onları iğrenç bir şekilde kirlettiler.

---

<sup>185</sup> Van-Gevaş-Bahçesaray bucağına bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>186</sup> Van-Gevaş-Bahçesaray bucağına bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

### **12. Müküs (Bahçesaray)'e Bağlı Lahyan<sup>187</sup> Göçmenlerinden Abdülmecid, Halid oğlu ve Osman oğlu Resul'un İfadeleri (19.6.1916)**

Bu şahısların ifadeleri, yukarıdaki ifadelerin aynısıdır. İfadelerinde, Ermeni cellatları arasında, Pervari'ye bağlı Ozim (Gümüşören) köyünden Lato, Müküs'lü Haço, Oseb, Şirak, komşu köylerden Sergis, Nişan, Garabet, Vahan, Artin adlı Ermeniler'in bulunduğunu belirtmişlerdir.

### **13. Abdullah'ın İfadesi (19.6.1916)**

Van, Gevaş ve Havasur (Gürpınar)'ın tahliyesinden sonra, Ermeni köylüleri Van'dan gelen Ahtamar kilisesi piskoposu Vartan ile Tulunciyan Simon'un liderliğinde yüzlerce gruplar halinde Verandanis<sup>188</sup>, Horavil<sup>189</sup>, Der<sup>190</sup>, Zikoh<sup>191</sup>, Karkar (Daldere) Kürt köylerine saldırdılar. Yağma, tevavüz ve katliâm bir birini takip etti. 200 civarında genç kız, Ermeni ve Ruslar'ın hayvanî hislerini gidermek amacı ile Van'a götürüldüler. Bu saıdırıya pek azı dayanabildi. Soyulmuş ve yakılmış köylerin ancak 200 sakini Ağırof dağına sığınabildi. Bir müddet sonra bu zavallılar, Türk yöneticilerini bulacaklarını tahmin ile Müküs (Bahçesaray)'e gittiler. Ancak orada bulunan Ermeniler de bu zavallılara tekrar saldırdılar. Bu katliâmdan da mucize olarak yalnız birkaç kişi kurtulabildi.

---

<sup>187</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>188</sup> Van-Gevaş ilçesine bağlı bugünkü Kurultu Köyü.

<sup>189</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>190</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>191</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

#### 14. Şatak (Çatak)'a Bağlı Serir<sup>192</sup> Köyünden Salih ve Halid oğlu Ali'nin İfadeleri (19.6.1916)

Sortekin<sup>193</sup>, Arçkanis<sup>194</sup>, Mezraa<sup>195</sup> ve Pars<sup>196</sup> Ermeni köylerinin bütün sakinleri, sabah erken bir saatte Serir köyünü kuşattılar. 60 nüfustan ancak 15 erkek kaçabildi. Gerisi öldürüldü. Kadınlar kaçırdı ve evler yağma edildi.

#### 15. Darnis-i Ulya<sup>197</sup> ve Darnis-i Sufla<sup>198</sup> Göçmenlerinden Abdülhamid ve Hangir'in İfadeleri (19.6.1916)

Aslen Havasur (Gürpınar)'lu olan komite Başkanı Leo'nun liderliğinde, Erzincan, Kahnemiran<sup>199</sup>, Şidan<sup>200</sup>, Kagaziz<sup>201</sup> ve diğer yerlerden gelmiş olan 5.000 kişilik Ermeni çetesi, Darnis-i Ulya (Yukarı Narlıca) ve Darnis-i Sufla köyelerine, 500 lira ve 50 kız göndermelerini emretti ve Ruslar'ın İstanbul'u

---

<sup>192</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>193</sup> Van-Çatak ilçesine bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>194</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>195</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>196</sup> Pars adlı iki köy vardı. Bunlar, Van-Başkale ile Van-Özalp ilçelerine bağlı görünüyorlar. Bugünkü adları, **Yurttepe** (Başkale) ve **Bağrıaçık** (Özalp)'tir. Hangisinin kastedildiğini tespit edemedik.

<sup>197</sup> Van-Çatak ilçesine bağlı bugünkü **Yukarı Narlıca** köyü.

<sup>198</sup> Van-Çatak ilçesine bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>199</sup> Van-Çatak ilçesine bağlı bugünkü **Uzuntekne** köyü.

<sup>200</sup> Van-Çatak ilçesine bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>201</sup> Van-Çatak ilçesine bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

zaptettiklerini, artık Padişahın olmadığını ve kendilerinin Ermeni olmaktan başka çareleri bulunmadığını ilâve etti. Umutsuz Müslüman halk, istenilen 500 lirayı toplamaya başladı. Bu haydutlar, Kahnemiran (Uzuntekne)'daki 10 evde oturan Müslümanlar'ın katlettikten sonra bir gece, yukarıda adı geçen iki köyü kuşattılar. Bunların liderleri, Şidan'lı Mesrob, Kagaziz'li Simon, Surengen<sup>202</sup>'li Bartık, Sokan<sup>203</sup>'lı Bedo idi. Bunlar, evleri ateşe verdiler ve "Yaşasın Ermenistan" nidaları ile halka saldırdılar. 320 kişiden ancak 50'si karanlıktan faydalanarak katliâmdan kurtulmayı başardı.

#### 16. Şatak (Çatak)'a Bağlı Sokan (Çatakdişi) Köyü Eşrafından Kotas oğlu Mahmud ve Said oğlu Behlül'ün İfadeleri (19.6.1916)

Sokan (Çatakdişi) köyü 680 nüfusa sahipti. Bir gece, Ruslar ve Ermeniler köyü bastılar. Hiç kimse onlara mâni olamazdı. Çünkü Müslüman halkın silâhı yoktu. Cellâtlar evleri yaktılar. Durum sakinleşince, birçok kadın ve çocuk, Kazaklar'ın kılıçları ve Ermeni ihtilâlcilerinin hançerleri altında can verdiler. Şafakta, gece kıyımından kurtulabilenleri bir evde topladılar. Kızlar ve genç kadınlar bilinmeyen bir yöne doğru yola çıkarıldı. Öğle vakti, köylülerin kapatıldığı yer ateşe verildi. Bu zavallılardan ancak 21'i mucize olarak bu katliâmdan kurtulabildi. Katiller arasında, Şatak (Çatak)'lı Sahak, Oseb, Artin, Hovik ve Simon ile adlarını hatırlayamadığımız Ermeni köylülerini gördük. Bunlar özellikle, genç kızlara saldırdılar ve her çeşit mezâlimi yaptılar.

---

<sup>202</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>203</sup> Şimdi, Van-Gürpınar-Kırkeçit bucağına bağlı bugünkü **Çatakdişi** köyü.

### 17. Şatak (Çatak)'a Bağlı Avzini<sup>204</sup> Köyü Göçmenlerinden Mustafa ve Esad'ın İfadeleri (20.6.1916)

Köyümüz 500 nüfuslu idi. Ermeniler ve Ruslar, köye saldırarak yağma ve katliâm yaptılar. Katliâmdan ancak 30 kişi kurtulabildi. Geri kalan diğerlerinin akıbetleri bilinmemektedir.

### 18. Karçıkan'a Bağlı Alan<sup>205</sup> Köyü Dinî Liderlerinden Şeyh Enver ve Molla Reşid'in İfadeleri (7.7.1916)

100 kadar süvarinin ve takviyeli bir piyada birliğinin köye yaklaştığı öğrenildi. Halk köyden uzaklaşmak için yola çıktı. Fakat Pelli<sup>206</sup>, Tankas<sup>207</sup>, Azerkuh<sup>208</sup> ve Prons (Gökçimen) adlı Ermeni köylerinin sakinleri bunların yollarını kestiler. Kadınlara saldırıldı ve Rus birliği köye girdi. Evler ateşe verildi. Yaşlı, hasta ve çocuk gibi yürüyemeyen insanlar acımasızca öldürüldü. Kazaklar, kurtulmayı deneyenlerin üzerlerine yürüdüler. Bunların arasında pek azı kargaşalık sırasında canını kurtarmayı başardı.

<sup>204</sup> Van-Çatak ilçesine bağlı bugünkü **Ağaçlık** köyü.

<sup>205</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>206</sup> Bitlis-Tatvan-Reşadiye bucağına bağlı bugünkü **Alacabük** köyü.

<sup>207</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>208</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

### 19. Yusuf Ziyaeddin'in İfadesi (20.6.1916)

Her biri 100 ile 150 nüfus barındıran Arkanis<sup>209</sup>, Havins<sup>210</sup>, Varkoz<sup>211</sup>, Norevan<sup>212</sup>, Berho<sup>213</sup>, Tarvis<sup>214</sup> ve Bahik<sup>215</sup> köylerine, 1915 yılı Mart ayı başlarında Gevaş Ermenileri'nin yardımı ile saldıran Rus Kazakları, erkekleri evlere toplayarak yaktılar. Genç kadın ve kızları ise kaçırdılar.

### 20. Kesan (Ergeçiti) Eşrafından Molla Abdi'nin, Arvas<sup>216</sup> Nakşibendi Şeyhi'nin, Hacı Bey oğlu Selim Han'ın ve Hamid Bey oğlu Ali'nin İfadeleri (14.4.1916)

Ruslar ve Ermeniler, Reşadiye<sup>217</sup>'ye bağlı Aşnak<sup>218</sup> köyünü istilâ ettiler. Kızları herkesin içinde iğfal ettiler, çocukları diri diri yakıp, erkeklerin gözlerini oyduklar. İhtilâlcilerin liderlerinden Norkuh<sup>219</sup>'lu Apre, Ahtamar kilisesi piskoposu Bizintik, Mirbek ve Arpit<sup>220</sup>'lı Oseb, Bedros ve Anzaklı İso'yu tanıdık. Bu

<sup>209</sup> Van-Çatak ilçesine bağlı bugünkü **İşanlı** köyü.

<sup>210</sup> Van-Timar bucağına bağlı bugünkü **Atmaca** köyü.

<sup>211</sup> Van-Erciş-Kocapınar bucağına bağlı bugünkü **Yetişen** köyü.

<sup>212</sup> Van-Timar bucağına bağlı bugünkü **Esenpınar** köyü.

<sup>213</sup> Van-Çatak ilçesine bağlı bugünkü **Alacayar** köyü.

<sup>214</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>215</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>216</sup> Van-Gevaş-Bahçesaray ilçesine bağlı bugünkü **Doğanyayla** köyü.

<sup>217</sup> Van vilâyetinde Gevaş ilçesine bağlı olan Reşadiye bucağı, şimdi Bitlis'in Tatvan ilçesine bağlıdır.

<sup>218</sup> Van-Tatvan-Reşadiye bucağına bağlı bugünkü **Budaklı** köyü.

<sup>219</sup> Van-Gürpınar ilçesine bağlı bugünkü **Yolaşan** köyü.

<sup>220</sup> Van-Gevaş'a bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

katiller, köyün en güzel kızlarından 15'ini bir odaya kapatıp içmeye başladılar ve kızları çırılçıplak soyduktan sonra onları, "Müslümanlar Kahrolsun" ve "Yaşasın Ermenistan" bağırtıları ile oynattılar. Bu zavallıları dua etmeleri için zorladılar ve kızlar namazlarını kılarken haydutlar bu durumdan istifade ederek iğfale giriştiler. Kızların durumu reddetmeleri ve direnmeleri üzerine kavga çıktı. Sonunda, Ermeniler ve Ruslar bu zavallıları öldürdüler.

### **21. Van'ın Abbas Ağa Mahallesi'nde Oturan Şerif'in Karısı Firdevs Hanım'ın İfadesi (?..6.1916)<sup>221</sup>**

Düşmanın Van şehrine girişi sırasında, Firdevs Hanım ve komşuları emekli subay Mehmed Ali Efendi'nin evinde toplanmışlardı. Tüfek sesleri ve çığlıklar duyulmaya başladı. Evleri yağma ettikten sonra yakıyorlardı. Yangın, Ali Efendi'nin evine yaklaşıyordu. 15 kadar silâhlı insan bu binanın kapısını çaldılar. Ali Efendi'yi çağırıp, kendilerine para vermesini emretti-ler. Ali Efendi bir anlık tereddütten sonra emre itaat etti. Haydutlar, Ali Efendi'nin parasını aldıktan sonra, onu ve 80 yaşında olan kız kardeşini öldürdüler. Karısı da iğfal edildikten sonra aynı akıbete uğradı. Kocam Şerif Efendi, başından vurularak yere yığıldı. 16 yaşındaki oğlum Ahmed, ıstırab dolu çığlıklarına rağmen katledildi. Haydutlar hamile bir kadını bıçakladılar ve evde bulunan bütün erkekleri öldürdükten sonra kadınları Hatuniye mahallesine götürdüler. Orada 15 yaşında bir çocuğun tenasül uzvunu keserek ağzına koydular ve bu işkenceden sonra öldürdüler. Haydutlar, rastladıkları bütün insanları acımadan öldürmüşlerdi.

<sup>221</sup> Krş., Ermeni Komiteleri'nin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi..., s. 303.

Önce Hatuniye mahallesine götürülen kadınları, daha sonra Amerikan Müessesesi<sup>222</sup>'ne götürdüler. Yolda, 15 yaşında bir oğlu ve bebeği ile giden bir kadına rastladılar. Oğlan boğazlandı, kadın ise iğfal edildikten sonra ufak çocuğu ile birlikte öldürüldü. Birçok göçmenin bulunduğu Amerikan Müessesesi'nden, Ermeniler ve Ruslar en güzel kadınları seçip, bir daha geri göndermemek üzere götürdüler. Hiçbir kadın onurunu koruyamadı. Zorla kirletilmiş kadınlar arasında, Molla Kasım köyünden Fevzi Ağa'nın iki oğlunun karılarını, kızını ve Ayanis (Ağartı)'lı İbrahim Ağa'nın kızlarını öldürdüler. Göllü<sup>223</sup> köyünden İsmail Ağa'nın 15 yaşındaki kızı Zeliha, fazla iğfalden öldü. Birçok Müslüman göçmen, kendilerine tatbik edilen işkencelerin kurbanı oldular.

### **22. Aslen Van'h Olan Timur oğlu Yüzbaşı Şükrü Efendi'nin İfadesi (?..6.1916)**

Ruslar'ın Van'dan çekilişleri sırasında Gevaş'da bulunuyordum. Bu çekiliş haberi üzerine aileme yardım etmek üzere Van'a gittim. Ermeniler'in ve Ruslar'ın geri çekilirken öldürüp bıraktıkları, enkazlar içindeki cesetler arasında, ailemin cesetlerini görünce dehşet içinde kaldım. Vücutları bağlanmış, başları vücutlarından ayrılmış cesetler ve duvara çivilenmiş erkekler görülüyordu. Aslen Diyarbakır'lı emekli Yüzbaşı Mehmed Efendi, Van eşrafından 80 yaşındaki Rüstem Efendi ve 15 yaşındaki oğlu

<sup>222</sup> XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde Amerikan müesseselerinin toplam sayısı okul, kilise, yetimhâne, hastahâne-dispanser, ev-mesken, çocuk yuvası ayrı ayrı mütalâa edildiğinde 310'u bulmaktadır. Van'da merkez saneağında üç Amerikan müessesesi, ayrıca bir Amerikan hastahanesi ile dispanseri bulunuyordu. Fazla bilgi için bkz., Adnan Şişman, Osmanlı Devleti'nde XX. Yüzyıl Başlarında Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri, Balıkesir 1994.

<sup>223</sup> Van-Timar bucağına bağlı bugünkü Göllü köyü.

Necib, Edremid (Sarmansuyu) köyünden geçen Bitlis yolu üzerinde katledilmişlerdi. 15 çocuğun cesetleri yolda bulunuyordu. Hiçbir yara izi taşıyorlardı. Açlıktan ölmüşlerdi. Anneleri öldürülmüş ya da kaçırılmış idi. Yollar kadın ve erkek cesetleri ile dolu idi. Ermeniler, Engil (Dönemeç) ve Edremid köyleri arasında göçmenlere saldırmışlar, yağma edip öldürmüşlerdi.

### **23. Menderiş<sup>224</sup> Köyü İhtiyar Heyetinden Derviş Ağa'nın İfadesi (26.6.1916)**

Kömüs (Balaklı) köyünde evler yakıldı, halk katledildi, kadınlar tecavüze uğradı. İhtiyar bir adam olan Yunus ve karısı korkunç işkencelere maruz bırakıldılar. Kaymakam Mehmed Bey'in karısı Fatma Hanım, İsmail Ağa'nın kızı Lali, işkence yapıldıktan sonra öldürüldüler. Süleyman Ağa'nın karısı fazla işfalden öldü. Kucaklarından çocukları alınan kadınlar bilinmeyen istikametlere götürüldüler.

### **24. 97. Alay 1. Tabur'dan Levazım Subayı Hasan Fahri Efendi'nin Eşi Latife Hanım'm İfadesi (28.6.1916)**

Van'ın, Rus birlikleri ve Ermeni çeteleri tarafından ilk işgali sırasında, halkın küçük bir bölümü şehirden uzaklaşabilmişti. Fakat ulaşım vasıtası yokluğundan halkın büyük bir kısmı şehirde kalmış ve şehri işgal eden kuvvetlerin medenî bir millete mensup olduklarını ve savunmasız halkın hayatına ve şerefine saygı duya-

---

<sup>224</sup> Van-Başkale ilçesinin Albayrak (Şikefti) bucağına bağlı köy. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

caklarını savunmuşlardı. Durum sandıkları gibi olmadı. Düşmanın öncü kuvvetlerini oluşturan Ermeniler, evlerin işgal edilmesini, boşaltılmasını ve ateşe verilmesini engellemediler. Paniğe kapılan halk, şehrin bellibaşlı evlerinde toplandı. Erkekler tutuklandı, kadınlar Amerikan müesseselerinin binalarına götürüldüler. Orada, 10.000'den fazla kişi toplandı. Ermeniler ve Kazaklar, her gece birer kadın seçerek bunları dışarı götürdüler. Gidenlerden pek çoğu kirletildikten sonra öldürüldü.

Jandarma çavuşu Mahmud'un eşi Reyhan Hanım, Makbule Hanım ve Nasır Efendi'nin (Van'ın Selim Bey mahallesinden) eşi Piruze Hanım da, halkın maruz kaldığı bu iğrenç olayları anlatmışlardır.

### **25. Van'ın Nevşan Mahallesi'nde Oturan ve Halen Nusaybin<sup>225</sup>'de Bulunan 30 Yaşındaki Hüseyin oğlu Şükrü'nün, Ermeni ve Rus Çeteciler Tarafından Yapılan Kötülüklere Ait, İlçe Savcısı ile Sorgu Hakimi'ne Verdiği Yeminli İfadesi (1.7.1916)**

Ermeniler, uzun bir zamandan beri Osmanlı Hükümeti'ne ve Türkler'e karşı büyük bir kin beslemekte idiler. Osmanlılar'ın yok olmasına çalışmakta ve yollardan beri bu amaca hizmet etmekte idiler. Bu cümleden olarak, imparatorluğun çeşitli unsurları arasına nifak tohumları ekmeye gayret etmişlerdir. Rus Hükümeti'nin de teşviki ile Van, Erzurum, Bitlis ve Diyarbakır vilâyetlerinde ihtilâlciler komiteler kurmuşlardı. Van vilâyetindeki ihtilâlciler Ermeni örgütünde, Taşnak, Hınçak ve Armenak adlı üç

---

<sup>225</sup> Mardin'e bağlı ilçe.

komite bulunmakta idi. Bunların liderleri de Aram Paşa, İşhan ve Viremyan idi. Bu şahıslar plânlarını tatbik etmek için, önce Rusya'dan getirttikleri tûfekler, fışekler, bombalar, dinamitler ve diğer patlayıcı maddeler ile kendilerini teçhiz etmeye başlamışlardı. Silâhlı Ermeni çetelerini de kurmuşlar ve Van'ın Müslüman mahallelerinde yeraltı tünelleri kazmaya teşebbüs etmişlerdi. Bu çetecilerden biri, şirin adı ile tanınan eşkıyanın emri üzerine Timar (Gedikbulak)'a gitmiş, bir diğerı de Büyük Sergis'in yönetimi altında şatak (Çatak)'da faaliyet göstermiş ve bir üçüncüsü ise Küçük Sergis'in yönetimi altında Havasur (Gürpınar)'a doğru gitmiştir. Ayrıca Erzurum, Bitlis ve Diyarbakır vilâyetlerinde faaliyet gösteren ayrı bir grup meydana getirilmiştir. Umumî seferberliği müteakip, Van'daki çetelerin sayısı, her tarafından gelip bunlara katılan diğer çeteciler ile birlikte çok artmıştır.

şirin'in çetesi, Hişt<sup>226</sup> köyünü ele geçirmiş ve bütün Müslümanlar'ı öldürtmüştür. Olay yerine gelen jandarma Binbaşı Ahmed Bey de, üst rütbeli bir subay ve jandarmalar ile birlikte öldürölmüştür. Bu cinayetlerinden sonra çete, Ermeniler'in bugüne kadar duyulmamış işkenceler ile yaş ve cins ayırmaksızın bütün Müslüman halkını öldürdükleri Göllü köyüne saldırmıştır. Adı geçen köylerdeki genç kızlar iğrenç şekillerde tecavüze uğramışlardır. Hamile kadınların karınları deşilmiş ve rahimleri ebeveynlerinin gözleri önünde parçalanmıştır. Pek çok kadının göğüsleri, burunları ve kulakları kesilmiştir. Yeni doğan ve bunlardan biraz büyük çocuklar bu barbarlar tarafından kaynar suda haşlanmış ve sonra da anneleri, bunları yemeye zorlanmışlardır. Göllü'ye gelen milis komutanı Edhem bey de, çetenin hücumuna maruz kalmış ve adamlarının dördü ile birlikte şehit edilmiştir.

Bahanıs<sup>227</sup>, Zorova (Yemlice), Köprü Köy<sup>228</sup> ve Zeve köyleri sakinleri acımasız bir şekilde, barbarca ve akıl almaz şekillerde öldürölmüşlerdir. Bunlara ait olan bütün mallar da çetecilerin eline geçmeştir.

Küçük Sergis ve Büyük Sergis çeteleri, kendi harekât sahalalarında bulunan Müslümanlar'a karşı son derece acımasızca hareket etmişlerdir. Müslüman halk ise kendini savunacak silâh bulunmadığından, çocuk ve kadın ayırmaksızın her çeşit zülmü işleyen bu eşkıya çetelerinin eline düşmüştür.

Van'da bir jandarma, Küçük Sergis tarafından sokak ortasında öldürölmüştür. Hergün bir veya birkaç Müslüman Ermeniler'in vahşetine kurban gitmiştir.

Van'daki Hamid Ağa Kışlası, nöbetçileri öldürerek binayı dinamitle havaya uçuran Ermeniler tarafından, 18 Nisan 1915 tarihinde ele geçirilmiştir.

Ermeniler, 27 gün süre ile Müslümanlar'a karşı son derece acımasızca davranmışlardır. Bu zaman zarfında Müslüman mahallelere karşı yaylım ateşleri açmışlar, bombalar atmışlar ve yeraltı tünelleri yardımı ile Müslümanlar'ın evlerini havaya uçurmuşlardır. Zaten savaştan önce de Ermeniler, Ruslar ile anlaşmışlar ve komite üyeleri ile Türk birliklerinin bütün askerî harekâtını düşmana bildirerek, onlar lehinde casusluk yapmışlardır. Çete reisi şirin, daha sonra Rusya'ya gitmiş ve Van'ı işgal eden Rus ordusuna kılavuzluk etmiştir. Ruslar da Müslüman halkı sistemli bir şekilde yok edebilmişlerdir. Bu katliâmdan halkın ancak yüzde beşi kurtulabilmiştir.

---

<sup>226</sup> Van-Gürpınar-Yalınca bucağına bağlı köy idi. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

---

<sup>227</sup> Van-Gürpınar-Güzelsu bucağına bağlı bugünkü **Almak** köyü.

<sup>228</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

## 26. Liva<sup>229</sup> Köyünden 55 Yaşlarında ve Çiftçilik Yapan Reşid'in Yeminli İfadesi

Bu şahıs, Ermeni komitelerinin ve çetelerinin kurulması, amaçları ve Müslüman halka karşı olan vahşi davranışlarına ilişkin olarak, bir önceki şahitle aynı beyanlarda bulunduktan sonra şunları ilâve etmiştir:

Aram Paşa'nın çetesinde bulunan Ermeniler, yolda korkunç bir şekilde Yüzbaşı Erciş'li Halil Efendi, Teğmen Halid Efendi, Onbaşı Alican ve yanlarındaki Ahmed, Mehmed ile vilâyet merkezine gelmiş olan bir askeri öldürmüşlerdir.

Yazık<sup>230</sup> köyünden Şemo, oğulları Hüseyin, Kulcan ve arkadaşları, vilâyetten yarım saatlik uzaklıkta bulunan değirmene giden yol üzerinde adı geçen çete tarafından öldürülmüşler ve cesetleri ırmağa atılmıştır. Bunlar gibi, Çobanoğlu<sup>231</sup> köyünden Molla Ali ve Hayri adındaki arkadaşı da yolda Ermeniler'in saldırısına uğramış ve öldürülmüştür. Çok sayıda Müslüman köyü, Ermeniler tarafından yakılmış ve sakinleri de kılıçtan geçirilmiştir. Ermeniler, Ruslar'ın gelişinden önce, Hıdır (Hıdırköy), Molla Kasım, Şeyh Ayne (Otluca) ve Şeyh Kara (Gülsünler) köylerinin sakinlerini de öldürmüşlerdir. Pirsolan<sup>232</sup> köyünün muhtarı Nuro, 150 kadar erkek, kadın ve çocukla birlikte bir eve toplanmış ve üzerlerine gaz dökülmek suretiyle diri diri yakılmıştır. Van'ın Ruslar tarafından işgalinden sonra, Ermeniler Müslümanlar'ı yük etmeye başlamışlar ve halkın geriye kalan kısmı da şehirden kaçmıştır. Fakat Ruslar, Ermeniler ile işbirliği yaparak, kaçanları ve göç edenleri takip etmişler ve yolda rastladıkları bütün

<sup>229</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>230</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>231</sup> Van merkez bucağına bağlı bugünkü Çobanoğlu köyü.

<sup>232</sup> Van-Muradiye merkez bucağına bağlı bugünkü Sürüyolu köyü.

Müslümanlar'ı öldürmüşlerdir. Genç kızlar işgal edilmiş ve Rusya'ya götürülmüşlerdir. Erkekler ve yaşlı kadınlar ise öldürülmüş ya da yakılmışlardır.

## 27. Van'ın Edremid Mahallesinde Oturan 52 Yaşındaki Hasan Dünbül oğlu'nun oğlu Göçmen Feyzullah Efendi'nin Yeminli İfadesi (21.6.1916)

Bu ifadeler, Van vilâyetinin çeşitli kesimlerinde Ermeniler'in yaptıkları vahşilikler ve çetelerin kurulması konularında Şükrü'nün ve Reşid'in beyanlarını doğrulamaktadır. İfadeyi veren Feyzullah Efendi şunları da ilâve etmiştir.

Umumî seferberlik sırasında, Ermeniler'in bir kısmı, Moskof ordusu hizmetinde gönüllü olarak çarpışmak için Rusya'ya kaçmışlardı. Diğerleri ise, yetişkinlerin askere çağrıldığı Müslüman köylerine saldırmak için silâhli çeteler kurmuşlardı. Bu çeteler, kadınları ve çocukları öldürüyorlar, genç kızlara tecavüz ediyorlar, evleri ve köyleri yakıyorlar, aklın alamayacağı her çeşit vahşi davranışta bulunuyorlardı. Van'lı Ermeniler, hiçbir şeyden endişe duymayan ve işleri ile ilgilenen Müslümanlar'a ansızın saldırmışlardır. Sokakta rastladıkları bütün Müslümanlar'ı acımasızca öldürmüşlerdir. Bu katliâmda, Müslüman olan kadın, erkek ve yaşlı diye bir ayırım yapılmamıştır.

Van'ın Norşin-i Ulyâ mahallesinde oturan 27 yaşındaki, mesleği bakkallık olan Hasan oğlu göçmen Sıdkı ile Van'daki milis topçu teğmeni 50 yaşındaki Hüseyin oğlu Hurşid Efendi de önceki ifadeleri tekrarlamışlardır.

**28. Van'da Selim Bey Mahallesi'nde Oturan  
Vilâyet Baştelgrafçısı ve Halen Nusaybin  
Kazası'nın Geçici Olarak Posta ve Telgraf  
Müdürlüğünü Yapan 32 Yaşındaki  
Mahmud oğlu Yusuf Efendi'nin Yeminli  
İfadesi (29.6.1916)**

Van vilâyetinde kurulmuş olan ve bellibaşlı şefleri İşhan, Aram, Viremyan ve Papazyan olan ihtilâlei komitelerin görevi, yollarda rastladıkları bütün Müslüman yolcuların hayatına kastetmek idi. Bu cümleden olarak, bunlardan ilk ikisi, Vostan (Gevaş) ilçesine bağlı Reşadiye<sup>233</sup> bucağı eşrafından Hacı Musa Bey ve Hacı Yakub Ağa'yı bizzat öldürmüşlerdir. Bu eşkıyalar, kurbanlarının kulaklarını, burunlarını ve iki cesedin de, sonradan ağızlarına soktukları tenasül organlarını kesmişlerdir. Bu komitelerin mensupları, Vostan (Gevaş) bölgesindeki Ahtamar Manastırı'nda, Erçek bucağı köylerinde ve Muradiye ilçesinin Körzut<sup>234</sup> köyünde daima gizli toplantılar yapmakta idiler. Van'da ise, Ermeni mahallesinin bu amaca uygun olan evlerinde ve manastırlarda toplanmakta idiler. Seferberlik ilân edildiği ve askerler çeşitli cephelere gitmek üzere hareket ettikleri zaman, Ermeniler'in cüreti de sınır tammamıştır.

Van'ı, Ruslar sınırı geçtiği zaman terkettim. Van'ın düşmesinden sonra Bitlis'e gelmeyi başaran komşu kadınlardan şunları dinledim: Aileleri ile bir eve sığınmış olan mahallemizden 25 kadar erkek, ebeveynlerinin gözleri önünde 13-14 yaşlarındaki çocukları parça parça eden, erkekleri bahçeye sürükleyen, sıraya dizdikten sonra kurşunlayan 100 kadar Ermeni'nin saldırısına uğramışlardır. Kadınlar, Fransız konsolosunun oturduğu Halil Ağa Mahallesi'ndeki Ziya Bey'in evine götürülmüşlerdir. Genç kadınlar bir tarafa ayrılmış ve bu eşkıyalar tarafından götürülmüşlerdir.

<sup>233</sup> Şimdi, Bitlis-Tatvan ilçesine bağlı **Reşadiye** bucağı.

<sup>234</sup> Van-Muradiye ilçesine bağlı bugünkü **Uluşar** köyü.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### ERZURUM VİLÂYETİ MEZÂLİMİ

#### 1. KOMİSYON TUTANAĞI-I

Rus ve Ermeni mezâlimini yerinde incelemekle görevli komisyon, Moskova kuvvetleri tarafından iki ay işkence yapılmış olan Tercan<sup>235</sup> kasabasını dolaştı.

Komisyon, 6 Haziran 1916 tarihinde harabe halinde bulunan Kurukol<sup>236</sup>'a geldi. Komisyon burada, 1878'de Kars'dan göçeden 70 yaşındaki Kına Mehmed Efendi'yi sorguya çekti. Komşu Mezgeyik<sup>237</sup> köyünde oturan bu ihtiyar, komisyona, düşmanın özellikle Ermeniler'in düşünebilecek her türlü zalimliği yaptıklarını ifade etti. Kardeşi İsmail'in kafatası kurşun ile parçalanmıştı. Kürt Ahmed, süngü ile öldürülmüştü. 15 yaşındaki Esat adlı oğlunun da kılıç ile başı koparılmıştı. Sabit oğlu Merd ve 65 yaşındaki Dursun oğlu Hasan tüfekle şehit edilmişlerdi. Dursun oğlu Hasan'ın karısı İzzet Hatun, sağ kalçasından süngü ile yarılanmıştı.

Komisyon tarafından, Terbüsek<sup>238</sup> köyü de aynı gün ziyaret edilmişti. Köyde, birkaç ihtiyar erkek ve kadın kalmıştı. Bunlardan Muhtar Hüseyin ve Haydar oğlu Musa, Ermeniler'in ve Kazaklar'ın hemen bütün hayvanlara, paralara ve erzaklar ile diğer kıymetli eşyalara el koyduklarını anlatmışlardır. Düşman, bütün

<sup>235</sup> Erzincan'a bağlı ilçe.

<sup>236</sup> Erzincan-Tercan ilçesine bağlı bugünkü **Kurukol** köyü.

<sup>237</sup> Erzincan-Tercan ilçesine bağlı bugünkü **Çakmaklı** köyü.

<sup>238</sup> Erzincan-Tercan ilçesine bağlı bugünkü **Yahınkaş** köyü.



sağlam erkekleri Erzurum'a göndermişti. Ermeniler ve Ruslar, özellikle kadınlara taşkınlık yapmışlardı. Evlerin kapıları açık tutulacak, kadınlar külotsuz dolaşacaklardı. 20 kadın, işkencelere dayanamayarak ölmüşlerdi. Komisyonun yatalak bir halde bulunduğu Mikdad Bey'in karısı Suna, namusunu kurtarmak için bütün serveti olan 35 lirayı vermiş, fakat bu bağış dahi kendisini haydutların hayvanî hareketlerinden kurtaramamıştır. Zavallının, şikâyet etmek için gittiği Rus komutanının cevabı, kendisini yatağa girmeye zorlama olmuştur<sup>239</sup>.

Düşman işgalinde iki ay kalan Seki<sup>240</sup> köyü bir harebe manzarası arz ediyordu. 40 evden 12'si oturabilecek durumda idi. Köyün kıymetli bütün eşyaları, Ermeni ve Ruslar tarafından götürülmüş ve erkekleri de Erzurum'a sürülmüştü. Dikkat edilecek husus, Rus komutanının aslen Kazan'lı bir Müslüman Arslan Bey olması idi. Onun sayesinde, burada işgal edilmiş kadınların sayısı azdı. Timur oğlu Murad'ın karısı Zeynep, Ahmed oğlu Mehmed'in karısı Havva, Yağız oğlu Mehmed'in kızı Güllü, Beşir oğlu Şakir'in kızı Zekiye, Beşir oğlu Refet'in karısı Fehime işkenceye maruz kaldılar. 25 yaşında diğer bir kadın işgal edilmesine karşı geldiği için bomba ile öldürüldü. Bir Ermeni kadın ile evlenmeden çocuk sahibi olan Yavi<sup>241</sup>'li Hıfzı'nın gözleri, karısının müsaadesi ile kasaturayla oyuldu ve sonra kendisi parça parça edildi. Karısı ve 15 yaşındaki kızı Ermeniler tarafından götürüldü. Ermeniler'i gücendirmek istemeyen Arslan Bey, köylülere evlerine kapanmaları için öğütte bulunmakla yetiniyor, bazan da yardımlarına piyade birliklerini gönderiyordu<sup>242</sup>.

<sup>239</sup> Krş., **Ermeni Komiteleri'nin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi...**, s. 289-290.

<sup>240</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>241</sup> Erzurum-Çat ilçesine bağlı bugünkü Yavi köyü.

<sup>242</sup> Krş., **Ermeni Komiteleri'nin A'mâl Harekât-ı İhtilâliyesi...**, s. 290-291; Belgenin orijinali için bkz., **Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi, I, 1906-1918**, s.583-584.

Göktaş<sup>243</sup> köyünde de Ermeniler 27 evi tamamen yıkmışlardı. Komisyon, işgal sırasında burada bulunan Reşid, Mahmud, Hasan, Mevlüd Çavuş ve Hüseyin Çavuş adlı şahısları sorguya çekmiştir. Düşman, dördü kaçımayı başaran 14 genci Pasinler<sup>244</sup>'e göndermiştir. Kaçan gençler, tahkim ve yol işlerinde çalıştırıldıklarını anlatmışlardır.

Bunlardan her beş kişiye üç ekme dilimi verilmiştir. Aralarından ikisi açlıktan ölmüştür. Yine bu köyden, biri 14, diğeri 35 yaşında olan iki genç, düşmana ateş ettikleri bahanesi ile süngülenmek suretiyle öldürülmüşlerdir. Kadınlara, hatta sekiz yaşındaki kızlara bile tecavüz edilmiştir. Mail adında bir şahsın gelini olan Hediye, zorla Ruslar'ın bulunduğu mevzilere götürülmüştür. Daha sonra da haftalarca düşman askerlerinin hayvanca arzularına boyun eğmek zorunda bırakılmıştır. Hediye, düşmanların geri çekilişi sırasında Edebük<sup>245</sup> köyüne sığınmaya muvaffak olmuştur. Köylüler, Ermeni çeteciler arasından Kötür<sup>246</sup>'lü Antranik Paşa lâkaplı Aleksan oğlu Antranik'i, Çıkmz<sup>247</sup>'li Nişan'ı, Armenak Tako oğlu Olos'u, Mosik oğlu Sahak'ı ve diğerlerini tanımışlardır. Düşman, Ahmed oğlu Reşid'in torunu olan dokuz yaşındaki Mehmed'i de beraberinde götürmüştür. Bütün arı kovanları ve özel evler tahrip edilmiş, cami ahır olarak kullanılmıştır<sup>248</sup>.

<sup>243</sup> Erzincan-Tercan'a bağlı bugünkü Göktaş köyü.

<sup>244</sup> Erzurum'a bağlı ilçe.

<sup>245</sup> Tercan'a bağlı köy.

<sup>246</sup> Erzincan-Tercan ilçesine bağlı bugünkü Bağpınar köyü.

<sup>247</sup> Erzincan-Tercan ilçesine bağlı bugünkü Yaylayolu köyü.

<sup>248</sup> Krş., **Ermeni Komiteleri'nin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi...**, s. 291-292.

Komasyon, Alirik<sup>249</sup> köyünde Kurukol'un zenginlerinden Mehmed Bey'e rastlamıştır. Mehmed Bey, Ermeniler'in ve Ruslar'ın bütün hayvanlarını ve mücevherlerini aldıklarını ifade etmiştir. Ayrıca düşmanlar, bu şahsın evlerini yıkmışlar, Ahmed ve Mecid adlarındaki iki akrabasını da öldürmüşlerdir. Amcasının eşini deiple boğmuşlardır. Antranik Paşa namıyla tanınan meşhur eşkıyanın yönetimi altındaki Ermeni çeteciler, bu köyde de bilinen kötülüklerini yapmışlardır. Sekiz, dokuz ve yedi yaşlarındaki Molla Şükrü Efendi'nin kızı Fatma'yı, Binbaşlı oğlu Şakir'in kızı Nigâr'ı, Sıllık<sup>250</sup>'lı Ali Mustafa'nın kızı Münevver'i iğfal etmişlerdir. 20 yaşında olan ve biri sekiz, diğeri beş yaşında iki çocuk annesi Haznur, güzellikleri sebebi ile Ermeni çetelerinin çirkin emellerine alet edilmek için seçilmişler ve düşmanın geri çekilmesi sırasında da onlarla birlikte götürülmüşlerdir. Ali oğlu Süleyman adındaki bir şahıs kılıç darbeleri ile şehit edilmiştir. 60 yaşlarındaki Küçük Ömer oğlu Ahmed, ayaklar altında çiğnenerek öldürülmüştür. Komasyon, süngü ile sol kolu kesilen bir kadının, tabanca ile ayağından yaralanan bir ihtiyarın ve tecavüze uğramış olan kızların fotoğraflarını çekmiştir<sup>251</sup>.

Parsinik<sup>252</sup> köyü de mezâl e sahne olmuştur. Komasyon, Musa oğlu Fehim adındaki ihtiyarın üç bıçak darbesi aldığını, mülteci Halil oğlu'nun Ermeniler tarafından katledildiğini müşahade etmiştir. Bütün köylülerin eşyalarına her zamanki gibi Ruslar tarafından el konulmuş, cami ve mezarlık yıkılıp tahrip edilmiştir. Komasyon, düşmanın daima Kürt köylerini atlayarak yalnız Tur' köylerine saldırdığını tespit etmiştir.

<sup>249</sup> Erzincan-Tercan ilçesine bağlı bugünkü **Beşgöze** köyü.

<sup>250</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>251</sup> Krş., **Ermeni Komiteleri'nin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi...**, s. 292.

<sup>252</sup> Tercan'a bağlı köy idi. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

Pelegöz<sup>253</sup> köyünde 29. Tümen'den Doktor Binbaşlı Rifat Bey komiyona; 14 Mart 1916 tarihinde Kursan<sup>254</sup> köyü sirtlarında yapılan bir savaşta yaralanan 5. Alay 1. Mitralyöz Taburu'ndan, Gümüşhâne'li Kibar oğlu Ferid'in, Bağdad'lı Grandük Kellemit oğlu Grandük'ün, 12. Alay 2. Topçu Taburu'ndan Görele<sup>255</sup>'li Hüseyin oğlu Ahmed'in, 5. Alay 1. Tabur 1. Bölük'den İmam Kullu<sup>256</sup> köyünden İsmail oğlu Hasan'ın götürülemediklerinden İl Aldı<sup>257</sup> ve Ciğerkum<sup>258</sup> civarlarına bırakıldıklarını, bu zavallıların bütün yalvarmalarına rağmen oradan geçen Rus subay ve askerlerinin kendilerine yardım etmediklerini ve bu yaralı askerlerin kırlarda kan içinde 20 gün kar üzerinde kaldıklarını, sonradan Rus makamlarının güçlkle bu askerlerin Rus hastahânelerine yatırılmaları şartı ile köye götürülmelerine izin verdiklerini anlatmıştır. Ruslar'ın zulmünden korkan köylüler, bunlara gece, ellerinden gelen ihtiyat tedbirlerini de alarak ekmek ve süt götürmüşlerdir. Çok sonra da Rus hastahânelerine yerleştirilmemek kaydıyla köye taşınma iznini elde etmişlerdir. Bu askerler, Osmanlı birliklerinin köye yeniden girdikleri 3 Haziran 1916 tarihine kadar köyde kalmışlardır. Bu dört yaralının görünüşü içler acısıdır. Ceset sayılabilecek kadar zayıflamışlar ve hastalıkları, tedavi edilmedikleri için öldürücü bir safhaya girmiştir.

Soruşturma komiyonu, Zarif Bey komunu<sup>259</sup> harebe halinde buldu. İdare amirlerinin binası, yeni inşa edilmiş iki katlı bir bina idi. İki cephesi vardı ve 1.000 liraya mal olmuştu. Rus ve Ermeni çeteleri bu binayı yıkıp, oturulmaz hale getirmişlerdi. Bütün binalar ve şehirde oturanların malları yağma edilmişti. Bu

<sup>253</sup> Erzincan-Tercan ilçesine bağlı bugünkü **Güzbulak** köyü.

<sup>254</sup> Erzincan-Tercan ilçesine bağlı bugünkü **Fındıklı** köyü.

<sup>255</sup> Giresun'a bağlı ilçe.

<sup>256</sup> Kayseri-Develi-Bakırdağı bucağına bağlı bugünkü **İmamkullu** köyü.

<sup>257</sup> Erzincan-Tercan ilçesine bağlı bugünkü **Elaldı** köyü.

<sup>258</sup> Tercan'a bağlı köy idi. Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>259</sup> Kom. küçük yerleşim yeri. Mezraa karşılığıdır.

zavallılar sefaletе düşmüşlerdi. Komisyon, yukarıda bahsedilen binanın fotoğrafını çekmiştir.

Komisyon, 10 Haziran 1916 tarihinde Tercan ilçesinin merkezi olan Mama Hatun'a gitmiş ve evlerin beşte dördünün düşman tarafından yıkılmış olduğunu müşahade etmiştir. 280 evden yalnız 64 tanesi sağlam kalmış idi. Cami kiliseye çevrilmiş ve bazı önemli kısımları tahrip edilmişti. Minaresine çan asılmıştı. Müslüman halk, her türlü zalimliğe maruz kalmıştı. Evler yağmalanmış, kadınlar ve genç kızlar zorla işgal edilmişlerdi. İşgal edilen kadınlar arasında Bayram oğlu Edhem'in, müteveffa jandarma çavuşu Cemal'in, Dede oğlu Hüseyin'in, Bekir Efendi'nin aileleri ve ayrıca Kiraz Hatun vardı.

Namusunu kurtarmak isteyen Fatma Hanım, amacına ancak intihar ederek ulaşabildi. Fatma Hanım'ın bu meşru müdafaasına hiddetlenen Ruslar ve Ermeniler, onun ailesinin, kayınbiraderinin ve kendisinin evlerini yıkarak intikam almışlardı. 40 kadar genç esir alınarak Erzurum'a gönderildi. Şu ana kadar haklarında hiçbir haber alınamadı.

Komisyon, Humlar<sup>260</sup> komu sakinlerinin, Rus ve Ermeni çeteleri tarafından her türlü yağma, zulüm ve işgale maruz kaldıklarını müşahade etti.

Vartik<sup>261</sup> köyü Ermenileri, hemen işin başında Rus ordusuna iltihak etmişlerdi. Köyün işgali sırasında bir kaç yüz Ermeni, Müslümanlar'ın eşyaları ile döşedikleri Müslüman evlerine yerleşmişler, camiye ve minberi yıkmışlardı.

Şorlar komunda oturulacak ancak üç ev vardı. Ömer Ağa ve Merik Ali komları, komisyon tarafından boş ve enkaz halinde bulundu.

---

<sup>260</sup> Erzincan-Tercan ilçesine bağlı bugünkü **Beşkaya** köyü.

<sup>261</sup> Erzincan-Tercan ilçesine bağlı bugünkü **Beğendik** köyü.

Topal Osman<sup>262</sup>, Hüseyin Efendi ve Tuzla komları hemen tamamen yıkılmıştı. Bu komlarda hiçbir insan yoktu.

12 Haziran 1916 tarihinde komisyon, Vartik (Beğendik) köyünü, Tuzla (Salim), Zaza Vartik, Aktaş<sup>263</sup>, Karacaviran, Zelgo komları ile Kışlak<sup>264</sup> köyünü ziyaret etmiştir. Bu köylerden birincisi oturulamaz durumdadır.

Zaza Vartik sakinleri, Ermeni çetelerinden çok çekmişlerdir. Bunların evleri yakılıp yıkılmış ve eşyaları götürülmüş, tarım aletleri tahrip edilmiştir. Kadınlara ve genç kızlara ebeveynlerinin önünde tecavüz edilmiştir. Servet oğlu Süleyman, Mustafa oğlu Durak, Süleyman oğlu Mahmud, çavuş Mustafa oğlu Dursun, Mustafa oğlu Mail, Rüşdü Mehmed, Bayburt'lu Mustafa, ailelerinin şerefini korumak istedikleri için öldürülmüşlerdir. İffetini korumak isteyen Mustafa'nın eşi Fethiye Hanım süngü ile öldürülmüştür. Her ikisi de 12 yaşında olan Mencu oğlu Osman'ın kızları Nuriye ve Peluka, Arif'in 10 yaşındaki kızı Kudret, Mencu oğlu Osman ve Hasan'ın eşleri ile bir başka genç kadın, üç ay süreyle Ermeniler ve Ruslar tarafından insanlık dışı muamelelere maruz kalmışlardır. Hatta yaşlı kadınlar bile bu bahtsızlığa uğramışlardır. Bu ıstıraplardan sonra, halâ hayatta kalabilenler komiserin önünde, gözlerinde yaşlarla bu yüz karası olayları anlatmışlardır. Yine aynı köyden olan gençler hapsedilmişler ve Erzurum'a gönderilmişlerdir.

Daima tahrip plânını uygulayan düşman, Aktaş köyünü de yakıp, yağmalamıştır. Gençler esir alınmış, evler yıkılmış ve Müslüman halkın ne kadar parası ve eşyası varsa yağma edilmiştir. Köyde kalan 60 ve 80 yaşlarındaki ihtiyarlar, son kuruluşlarını da

---

<sup>262</sup> Erzincan-Tercan ilçesine bağlı köy.

<sup>263</sup> Erzincan-Tercan ilçesine bağlı köy.

<sup>264</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

Ermeni haydutlarına vermeleri için dövülüp, işkence edilmiştir. Köyün muhtarı Edhem Ağa dipçik darbeleri ile öldürülmüştür. Karahan oğlu İsmail Ağa, bu barbarların öldürücü bıçağı altında 50 liralık servetini vermeye mecbur bırakılmış, Zübeyde adlı 15 yaşında bir kız çocuğu da herkesin önünde işgal edilmiştir.

Düşman, Hogik<sup>265</sup> köyü sakinlerinin de mallarını, paralarını, hayvanlarını yağma etmiş ve caminin içini harabeye çevirmiştir. Komisyon, 210 haneli köyde, oturulabilecek ancak 98 ev bulabilmiştir. Cami, Ruslar ve Ermeniler tarafından ahıra çevrilmiştir. İşgal sonunda köylerinde kalan 16 genç esir olarak götürülmüştür.

Kabunduruk<sup>266</sup> ve Mustafa<sup>267</sup> komları da diğer Müslüman köyleri gibi tahrip edilmiştir. Ermeniler, bütün eşyaları, mobilyaları ve hayvanları almışlar ve Erzurum'a 19 köylü göndermişlerdir. Bunların haklarında hiçbir haber alınamamıştır.

Eyüb oğlu komu<sup>268</sup>, Hançer oğlu Hasan, Hüseyin oğlu Dursun, Hasan oğlu Mehmed, Hasan oğlu İsmail, Hüseyin oğlu Ali, Hasan oğlu Mahmud adlı şahısları işkence yaparak öldüren Ruslar ve Ermeniler tarafından yıkıntı haline getirilmiştir.

Söğütlü<sup>269</sup> komundan Saylam oğlu Yusuf'da bunların akıbetine uğramıştır.

Düşman, Serçeme<sup>270</sup> komunda 32, Çiftlik<sup>271</sup> köyünde de 20 evi tahrip etmiştir. Ayrıca köyde ele geçirdiği herşeyi götürmüştür. Köyden 26 kişi ise esir alınmıştır. Mustafa oğlu Osman, Durak kızı Seyyare, Mustafa oğlu dokuz yaşındaki Aşir ve Molla Mustafa'nın altı yaşındaki kızı, Rus ve Ermeni eşkıyalarınca kılıçtan geçirilmiştir.

Mustafa (Mustafabey) komundan Mehmed oğlu Durak, Rıdvan oğlu Hüseyin ve Zeynel oğlu Güli de süngü ile can vermişlerdir.

Ovacık köyü de yağma edilip yakılmıştır. Yalnız 20 ev sağlam kalmıştır. Zaza Ali'nin gelini işgal edilmiş ve kendisini korumak isteyen 70 yaşındaki ihtiyar kayınbiraderi öldürülmüştür.

Pekeriç<sup>272</sup> köyü her türlü mezâlîme sahne olmuştur. 14 Haziran 1916 tarihinde köye gelen komisyon, harabeden başka bir şey bulamamıştır. Cami ve mezarlıklar yıkılmış ve bütün tarım aletleri tahrip edilmiştir. Rus ve Ermeni çeteleri Müslüman evlerindeki eşyaları yağma etmişler ve bütün hayvanları götürmüşlerdir. Köye girişlerinde kilise kapısının önünde altı ve yedi yaşlarında olan Karaçay<sup>273</sup>'lı Emrullah ve Mahmud'u öldürmüşler ve sonra da kesilmiş başlarını halka teşhir etmişlerdir. Fettah oğlu Ahmed'i, Merik Ahmed Efendi'yi, Ako oğlu Kaya'yı, Ccedeli Mehmed'i, Memi oğlu Molla'yı, Çavuş Mehmed ve oğlu Osman'ı, Haydar Ağa'yı, Hafız oğlu Halil'i, Dellal oğlu Hayri ve yedi yaşındaki oğlu Hakkı'yı, Mustafa oğlu Zihni'yi, Yusuf oğlu dokuz yaşındaki Mevlüd'ü ve kardeşi dört yaşındaki Eyüb'u, Altıntaş<sup>274</sup>'lı Mevlüd'ün annesini, Şeyh Beşir'in 15 yaşındaki kızını, Hoti Mustafa'nın hasta olan kızı Fatma'yı, Kars'lı Bahri'nin

<sup>265</sup> Erzincan-Tercan ilçesine bağlı bugünkü **Gökçe** köyü.

<sup>266</sup> Erzurum-Aşkale-Çiftlik bucağına bağlı bugünkü **Koçbaba** köyü.

<sup>267</sup> Erzincan-Tercan ilçesine bağlı bugünkü **Mustafabey** köyü.

<sup>268</sup> Erzurum-Aşkale-Çiftlik bucağına bağlı bugünkü **Eyüpoğlu** köyü.

<sup>269</sup> Erzurum merkez bucağına, Ilıca ve Ovacık bucaklarına bağlı üç adet Söğütlü köyü mevcuttur. Hangisinin kastedildiği tespit edilememiştir.

<sup>270</sup> Erzurum-Ilıca bucağına bağlı bugünkü **Eskipolat** köyü.

<sup>271</sup> Erzurum merkez bucağına bağlı bugünkü **Çiftlikköyü**.

<sup>272</sup> Erzincan-Kemah-Bozoğlak bucağına bağlı bugünkü **Hakbilir** köyü.

<sup>273</sup> Erzincan-Tercan ilçesine bağlı bugünkü **Karaçay** köyü.

<sup>274</sup> Erzurum-Aşkale ilçesine bağlı bugünkü **Altıntaş** köyü.

dört ve sekiz yaşlarındaki kızları Naime ve Esmer'i öldürerek cinayetlerine devam etmişlerdir.

Daha sonra 500 Rus ve Ermeni, Pekeriç (Hakbilir) köyünde, Ahmed Bey'in evinde saklanmış bulunan 150 kadını işkence yaparak iğfal etmişlerdir. Bunların arasında, Ahmed Bey'in karısı, Mustafa'nın 12 ve 14 yaşlarındaki iki kızı, Karaçay'lı Selim'in kızı, Molla Şükrü'nün yedi yaşındaki kızı da bulunmaktadır. Arif Çavuş'un karısı İzzet Hatun ve diğer dört kadın dövülerek öldürülmüşlerdir. Köyün muhtarı Molla Şükrü ve arkadaşları, bu zavallı şehitlerin başsız cesetlerini göstermişlerdir.

Köy eşrafından 90 yaşındaki Dursun Ağa'nın evini yağma eden Rus ve Ermeni çeteleri, kendisini para vermesi için ölümle tehdit etmişlerdir. Verecek parası kalmayan zavallı Dursun Ağa, ayakları bağlanmış vaziyette baş aşağıya kuyudan sarkıtılmıştır. Bu işkencelerle birşey elde edemeyen haydutlar, kendisini feci şekilde dövmüşler ve yarı ölü bir durumda kuyunun yanına bırakmışlardır.

14 Haziran 1916

Ilıca Nahiye Müdürü  
Şükrü

Erzurum Vilâyeti Hukuk Müşaviri  
Kemal

## 2. Hınıs'dan Tadım<sup>275</sup> Köyüne Gelen Göçmenlerden Bulmaz oğlu Mehmed, Mehmed oğlu Hüseyin, Ahmed oğlu Hacı İbrahim ve Yusuf oğlu Hasan'ın Yeminli İfadeleri (5.6.1916)

Biz, Hınıs'dan bir saat uzaklıktaki Molla Kulaç<sup>276</sup> köyündeniz. Topraklarımızın Ruslar tarafından istilâsı sırasında, bizimle aynı köyden olan Vahan ve Aleksandr Asoyan adındaki Ermeniler, belirli bir miktarda süvari ile ansızın köyümüze saldırmışlardır. Bunlar, zaten daha önce de despotça tutumları ve acımasızlıkları ile Taşnak Komitesi'nin liderlerinden olduklarını kanıtlamışlardır. Bunlar önce, 20'den fazla çocuğu boğazlamışlar, bazı hamile kadınların karınlarını bıçakla kesip, içinden çıkan çocukları süngülerinin ucuna takıp babalarına göstermişlerdir. Yardımcılarını, ölen kadınlara küfür etmeye çağırılmışlardır. Vahan ve Aleksandr, gece olunca bizi serbest bırakacaklarını vaadettikten sonra, kendilerinin ve yardımcılarının herbiri, seçkin ailelerden güzel birer kadın seçmişlerdir. Sonra, 12 kadın ve 28 çocuğu ise bir eve kapatmışlardır. Gece yarısından sonra bu Ermeniler'in sarhoşluklarının geçmediğini görerek, arkadaşlarımdan birini yardımı ile kitlenmiş olan kadınları ve çocukları kurtarmaya muvaffak olduk ve köydeki bütün mallarımızı terkederek kaçtık. Şimdi, 250 Müslüman'dan kurulu olan köyümüzden geriye 35 kişi kaldık. Hepimiz sefalet içindeyiz.

<sup>275</sup> Elâzığ merkez bucağa bağlı bugünkü **Tadım** köyü.

<sup>276</sup> Erzurum-Hınıs merkez bucağa bağlı bugünkü **Mollakulaç** köyü.

### 3. Eleşkirt<sup>277</sup> İlçesine Bağlı Arap<sup>278</sup> Köyünde Ruslar Tarafından Yapılan Mezâlîm Geçici Olarak Orta Tîl<sup>279</sup> Köyünde Oturan Aslen Eleşkirt'in Arap Köyünden Süleyman oğlu Rıza'nın Yeminli İfadesi (3.6.1916)

30 Aralık 1914 tarihinde, Ruslar ilçemizi işgal ettiler. 1 Ocak 1915 tarihinde, Abramayis adlı Ermeni'nin liderliğinde, 200 Kazak ve 70 Ermeni'den müteşekkil bir çete köyümüzü sardı. Biz, bir Ermeni aracılığı ile köyümüzü, kan dökmekten ise teslim edeceğimizi söyledik. Çete köye girdi. İlk önce silâhlarımızı aldılar, sonra 500 sığır ve 2.000 koyunu götürdüler. Aldıkları sığır ve koyunlara karşılık makbuz istediğimizde Rus birliği komutanı, canlarımızın da onlara ait olduğunu söyleyerek bizleri kovdu. İşgalin ikinci gününde Ermeniler evlerimize girerek, karlılarımıza ve kızlarımıza saldırdılar. Rus komutanı Haydarof'a şikâyet ettiğimizde, Kazaklar'ın ve Ermeniler'in istedikleri gibi hareket edecekleri cevabını aldık. İki saat sonra bizleri tekrar yanına çağırarak, "Ben de sizin gibi Müslümanım. Ermeniler istedikleri gibi hareket edeceklerdir. Bu köyde daha fazla kalmayın, kadınlarınızı ve kızlarınızı kurtarın, herşeyinizi kaybedeceksiniz." dedi. Bu sözlerden sonra bizi korumak amacı ile yanımıza iki Kazan'lı Rus Müslüman verdi.

Köyde kaldığımız iki gün içinde, Ermeniler ve Ruslar 23 kızı işgal edip, kadınlara ölüm işkenceleri yaptılar. Bunların arasında olan üç kız kardeşim şehvî hislere âlet edildikten sonra tutuklandılar. Köyümüzde 35 yaşlarında olan Hazalo adlı hamile bir kadın vardı. Kadın, bir Kazak ve Üç Ermeni tarafından yakalandı. Ermeniler'den ikisi Garib (Gapir)<sup>280</sup> köyünden, biri Eleşkirt'e bağlı Hanzır<sup>281</sup> köyünden Mihran adlı Ermeni idi.

<sup>277</sup> Ağrı'ya bağlı ilçe.

<sup>278</sup> Ağrı-Eleşkirt ilçesine bağlı bugünkü Öztoprak köyü.

<sup>279</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>280</sup> Ağrı-Eleşkirt ilçesine bağlı bugünkü Gözaydın köyü.

<sup>281</sup> Ağrı-Eleşkirt ilçesine bağlı bugünkü Yücekapı köyü.

Zavallı kadın tesadüf olarak o anda doğurmak üzere idi. Mihran tarafından yere yatırılan kadının karnı yarıldı ve cenini ağaç dalına asıldı. Ben ve köyün diğer sakinleri bu dehşet verici sahnenin görgü tanıkları olduk.

### 4. Tadım Köyünde Oturan Hınıs İlçesi Göçmenlerinden Ali'nin Yeminli İfadesi (5.6.1916)

Savaş alanına altı saatlik uzaklıkta bulunan Hınıs ilçesindenim. Çalışmaların başında, ilçemizde oturan ve Taşnak Komitesi üyesi olan bir grup Ermeni, Türkiye'de her türlü tahribatı yapmak için çete kurmuşlardı. Bunlar arasında yer alan Kara Çoban köyünden Bertabek Arakel'i, Kopal<sup>282</sup> köyünden Keşiş oğlu Sergis'i, Kara köprü<sup>283</sup> köyünden Kirkor Tokaz ve Manuk'u, Kahkik<sup>284</sup> köyünden Sergisyan Misak ile Hazhazyan Vahan'ı, Ağcamelik<sup>285</sup> köyünden Hurşid Bekesyanyan'ı, Duman<sup>286</sup> köyünden Misak'ı, Harami<sup>287</sup> köyünden Hekim Ağob oğlu Murad ve Dikran'ı, Kozlu<sup>288</sup> köyünden Saru Kâhya'yı, Yeni Köy<sup>289</sup>'den Hilhilyan Kesper'i tanıdım.

Bir gün ilçede cephe hattı gerisinde iken, yaklaşan düşmanın işgal ettiği yerlerdeki Müslümanlar'a işkence ettiğini haber aldım. Bu sebeple, ailem ve 150 civarında köyün diğer sakinleri ile birlikte feci soğuk ve yağın kara rağmen katliâmından kurtulabilmek için bütün eşya ve servetlerimizi bırakarak yola çıktık. Hınıs'dan dört saatlik bir mesafeye geldiğimizde Ermeniler

<sup>282</sup> Ağrı-Eleşkirt ilçesine bağlı bugünkü Palakçayırı köyü.

<sup>283</sup> Erzurum-Hınıs-Karaçoban bucağına bağlı bugünkü Karaköprü köyü.

<sup>284</sup> Erzurum-Hınıs-Halilçavuş bucağına bağlı bugünkü Göller köyü.

<sup>285</sup> Erzurum-Hınıs-Halilçavuş bucağına bağlı bugünkü Akçamelik köyü.

<sup>286</sup> Erzurum-Hınıs-Köprü bucağına bağlı köy.

<sup>287</sup> Erzurum-Hınıs-Karaköprü bucağına bağlı bugünkü Bellitaş köyü.

<sup>288</sup> Erzurum-İspir-Pazaryolu bucağına bağlı bugünkü Kozlu köyü.

<sup>289</sup> Erzurum-Hınıs-Karaköprü bucağına bağlı bugünkü Yeniköy.

tarafından sarıldık. Eli silâh tutan erkekleri ayırdılar ve karılarının gözleri önünde öldürdüler. Sonradan gelen 20 kadar Ermeni ve Rus, bir ailenin kadınlarına soğuğa rağmen eylemlerde bulunduktan sonra organlarını keserek öldürdüler. Ermeniler ve Ruslar güneş battığında, bağlı olan beni hasbelkader unutup kadınları alarak gittiler. Birçok zorluktan sonra bağlarımı çözüp, Osmanlı askerlerinin bulunduğu bir köye gidebildim.

### 5. Elâzığ'ın Sinel<sup>290</sup> Köyünde Oturan, Eleşkirt İlçesinden Göğüş oğlu Muhiddin'in Yeminli İfadesi (1916)

Aslen Kara kilise (karaköse) ilçesinden olup, tüccarlık yapıyorum. Geçen sene (1915), ilçenin Ruslar tarafından işgal edilmesi esnasında Hanzır (Yücekapı)'lı Ohan'ın komutasında bir Ermeni ve Kazak çetesi evime gelerek bekâr olan iki kız kardeşimi ve şehit kardeşimin karısını kaçırdılar. Onları kurtarmak için kaçırana baş vurduğum zaman, beni de tutukladılar ve bir süre işkence yaptılar. Şerefimi kurtarmak için komşum Haçatur'un aracılığı ile nakit 255 lira ile dükkânımın 300 liralık bütün eşyalarını ve nihayet 120 liralık mobilyalarını verdim. Bunlara rağmen zavallılar hürriyetlerine kavuşamadılar. Yalvarmalarım sonunda kurtuldum ve Malazgirt<sup>291</sup>'e gidebildim.

İki kız kardeşim, birkaç gün sonra Osmanlı kuvvetlerinin gelişleri ile Ruslar ve Ermeniler tarafından boşaltılan Eleşkirt'in Ermeni köylerinden birinde bulundular. Marûz kaldıkları hareketler sonucunda öldürülmüşlerdi. Kardeşimin karısı ise, Ermeniler ve Ruslar tarafından kaçırılmıştı.

<sup>290</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>291</sup> Muş'a bağlı bugünkü Malazgirt ilçesi. Malazgirt, o tarihlerde Bulanık ilçesine bağlı bucak idi.

## DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

### TRABZON VİLÂYETİ MEZÂLİMİ

#### 1. Maçka İlçesinin İspilâ<sup>292</sup> Köyünden, 40 Yaşlarındaki Mehmed Oğlu Alemdar oğlu Besim'in Yeminli İfadesi

Trabzon'un düşüşünden iki gün sonra, düşmanın Maçka'yı, bizim köy ile aynı zamanda işgal etti. İşgalin arifesinde, ailemle birlikte önce Mülaka<sup>293</sup> köyüne ve sonra da Zanha<sup>294</sup> ve Zano<sup>295</sup> köylerine gittim. Zano köyünde bulunduğum sırada, Rus askerleri Soldoy'dan 12 yaşındaki kızın, ayrıca Hathavur<sup>296</sup> vergi memuru Osman Efendi'nin kızının ırzına geçmişlerdir.

Rus askerlerinin bu alçaklığı bizi, Hortokup<sup>297</sup>'a sığınmak üzere adı geçen köyü terk zorunda bırakmıştır.

Köyümüz İspilâ'ya gelince, Ruslar'ın buraya girdikleri gün, kendileriyle aynı davayı güden Ermeni çeteleri, işkence yaparak, Alemdar oğlu Hasan, Deli Balta Hasan, Eyüb zâde Mehmed ve Hacı Ahmed oğlu Osman'ı öldürmüşlerdir. Ermeniler, Eyüb oğlu Mustafa'nın 12 yaşındaki kızının ırzına geçmişler ve Hasan Ağa'nın kollarını kestikten sonra diri olarak yakmışlardır. Yine Ermeniler, Müslümanlar'ın evlerini talan etmişler ve türlü

<sup>292</sup> Trabzon-Maçka ilçesine bağlı bugünkü Ocaklı köyü.

<sup>293</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

<sup>294</sup> Trabzon-Maçka ilçesine bağlı bugünkü Çeşmeler köyü.

<sup>295</sup> Trabzon-Maçka ilçesine bağlı bugünkü Akmesic köyü.

<sup>296</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir

<sup>297</sup> Trabzon-Maçka ilçesine bağlı köy.

eziyetler yaptıkları bu köy sakinlerini hapsedmişlerdir. Ruslar da, Müslümanlar'ın evlerinin yakılıp yıkılması işine iştirak etmişlerdir.

Cevizlik ve Haçavera<sup>298</sup> köylerinin camileri, ayrıca Trabzon'daki Orta Hisar Camii, kiliseye çevrilmiştir.

Trabzon'da bulunduğu bir gün, şehrin polislerinden Hasan Efendi, Haçavera (Yeşilyurt) köyünün polis memuru Aldı Kaçtı zâde Hikmet Efendi'yi barbar bir şekilde öldürülen Rumlar'ın teşviki üzerine asılmıştır. Daha pekçok şahıs, bu Rumlar'ın alçakça tertiplerinin kurbanı olmuşlardır.

## 2. Yomra Bucağı'nın Kalafka<sup>299</sup> Köyünden, Ali Osman'ın kızı ve Salim oğlu Mehmed'in eşi Fatma'nın Yeminli İfadesi

Nisan ayının birinci günü idi. Herkes Ruslar'ın köyümüze yaklaştığını görerek göçe hazırlanıyordu. Ben de ne yapmayı düşündüğünü sormak için Dirona<sup>300</sup> köyü muhtarı Kolan oğlu Mehmed Ağa'nın evine gittim. O da bana, düşman köyde ateşi kestiği zaman kızkardeşi Hatice ile birlikte hareket edecekleri şeklinde cevap verdi. Mecburen onların evinde kaldım, zaten orata diğer pekçok tanıdıklar da vardı. Bunların arasında, Dirona köyünden Kolan oğlu Hasan, eşi Ulviye, gelini Hüsniye, erkek kardeşi Ali ve eşi Zeliha, akrabası Mehmed ve eşi Gülfem ile 17 yaşındaki kızı Güllü, kayınvalidesi ve Kolak oğlu Emrullah ve eşi Zakire.

<sup>298</sup> Trabzon-Maçka ilçesine bağlı bugünkü Yeşilyurt köyü.

<sup>299</sup> Trabzon-Yomra ilçesine bağlı olan üç Kalafka köyü bulunmaktadır. **Kalafkaarduçlu (Gülyurdu)**, **Kalafkahatipli (Kömürcü)** ve **Kalafkaiskenderli (Taşdelen)**. Hangi Kalafka köyü olduğu tespit edilememiştir.

<sup>300</sup> Bugünkü adı tespit edilememiştir.

Kolak oğlu Mehmed'in kızkardeşi Emine ve çocukları, Ayşe ve gelini Emine bulunuyordu.

Ertesi sabah saat 3'de düşman köyü işgal etti. 150 askerden oluşan bir Kazak müfrezesi bulunduğumuz eve geldi ve burada bulunan kadın-erkek hepimizi köyden bir çeyrek saat uzaklıktaki bir yere götürdü. Onlara refakat etmekte olan üç Rum kadını kendilerine tercümanlık yapmakta idiler. Günü burada geçirdik. Akşama doğru, Ruslar kadınlardan erkekleri ayırdılar ve onları bilinmeyen bir yere doğru götürdüler. Bizi de yarım saat uzaklıkta bulunan bir başka yere götürdüler.

Gece, Dirona köyünden Paslı oğlu Ali'nin 18 yaşındaki kızı Emine'nin gözlerimiz önünde ırzına geçtiler. Kızkardeşi Hatice'nin bebeği, Ruslar tarafından havaya atıldı ve kılıçla iki parçaya bölündü. Ruslar, diğer çocukları da öldürdüler. Kolak oğlu Hasan'ın eşi Emine ve sekiz yaşındaki kızı Şükriye, daha isimlerini bilmediğim diğer pekçok Müslüman kadın alçakça kirletildi. Bu vahşi manzaralara tahammül edemeyen ve masumların lehinde müdahalede bulunmak isteyen Rum kadınlardan biri, Ruslar tarafından derhal dipçik ve süngü ile öldürüldü.

Ruslar'ın acımasız işgal hareketlerinden ve gecenin karanlığından yararlanarak bu bölgeden ovaya kadar kaçmayı başardım. Geceyarısı büzüldüğüm köşeden kalktım ve Osmanlı askerlerinin bulunduğu Komera<sup>301</sup> köyüne geldim.

Orada, Hurşit Paslı oğlu Zehra'nın küçük kızımın, Osman İskender oğlu'nun eşi Hacı Hatun'un eltisi Nadiye'nin ve kızları Binnaz ve Meryem'in kirletildikten sonra öldürüldüklerini öğrendim.

<sup>301</sup> Trabzon merkez bucağa bağlı bugünkü Yalıncağ köyü.



## BİBLİYOGRAFYA

1. Allen, W.E.D.-Paul Muratoff, **Caucasian Battlefields: A history of the wars on the Turco-Caucasian border 1828-1921**, Cambridge University Press, 1953; Türkçe trc., **Kafkas Harekâtı: 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Ankara 1966.
2. **Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi (1906-1918)**, I, Ankara 1995.
3. **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 81 (Aralık 1982).
4. **Bitlis Vilâyeti Sâlnâmesi** (1318 tarihli).
5. Çelik, Hüseyin, **Görenlerin Gözüyle Van'da Ermeni Mezâlimi**, Ankara, tarihsiz.
6. Demiroğlu, Faiz, **Van'da Ermeni Mezâlimi (1895-1920)**, Ankara 1985.
7. **Ermeni Komiteleri'nin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi, İ'lân-ı Meşrûtiyyet'den Evvel ve Sonra**, İstanbul 1332.
8. Evans, Laurence, **United States Policy and the Partition of Turkey (1914-1924)**, Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1965; Türkçe trc., Tefvik Alanay, **Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)**, İstanbul 1972.
9. Gâzî Ahmed Muhtar Paşa, **Takvîmû's-Sinîn**, Haz. Yücel Dağlı-Hamit Pehlivanlı, Ankara 1993.

10. Hocaoğlu, Mehmed, **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezâlimi ve Ermeniler**, İstanbul 1976.
11. İltter, Erdal, **Ermeni Propagandası'nın Kaynakları**, Ankara 1994.
12. Kara Schemsi (Reşit Saffet Atabinen), **Turcs et Arméniens devant L'Histoire** (Nouveaux témoignages russes et turcs sur les atrocités arméniennes, de 1914-1918), Genève 1919.
13. "Kars-Subatan Şehitliği Kazısı", **Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu** (Kars-Subatan 17-21 Haziran 1991), Ankara 1992, s. 361-457.
14. Kévorkian, Raymond H.-Paul B. Paboudjian, **Les Arméniens, Dans L'Empire Ottoman A La Veille Du Génocide**, Paris 1992.
15. Konukçu, Enver, **Ermenilerin Yeşilyayla'daki Türk Soykırımı** (11-12 Mart 1918), Ankara 1990.
16. Korganoff, General G., **La participation des Arméniens à la guerre mondiale sur le front du Caucase, 1914-1918**, Paris 1917.
17. **Köylerimiz** (1981), Haz., İçişleri Bakanlığı, Ankara 1982.
18. Kurat, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1788-1919)**, Ankara 1970.
19. Mayewski (General), **Van, Bitlis Vilâyetleri Askerî İstatistiği**, İstanbul 1330.
20. McCarthy, Justin, "Armenian Terrorism: History as Poison and Antidote," **International Terrorism and The Drug Connection**, Ankara 1984, s. 85-94.
21. Mehmed Nasrullah - Mehmed Rüşdî - Mehmed Eşref, **Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâneye Mahsûs Mükemmel ve Mufassal Atlas**, İstanbul 1325.
22. **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)**, Ankara 1994.
23. Saral, Ahmet Hulki, **Ermeni Meselesi**, Ankara 1970.
24. Shaw, Stanford J.-Ezel Kural Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, Vol.II, London 1978.
25. **Son Teşkilât-ı Mülkiyyede Köylerimizin Adları**, Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekâleti neşriyatı, İstanbul 1928.
26. Süslü, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara 1990.
27. Şimşir, Bilâl N., **Malta Sürgünleri**, İstanbul 1976.
28. Şişman, Adnan, **Osmanlı Devleti'nde XX. Yüzyıl Başlarında Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri**, Balıkesir 1994.
29. **Tableaux indiquant le nombre de divers éléments de la population dans l'Empire Ottoman au 1er Mars 1330** (14 Mayıs 1914), Constantinople 1919.
30. Tongerloo, Alois van, "Armcense Drang Naar Autonomic," **Inforient-Dossier**, (15 October 1981), s. 25-27.

31. **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnâmesi, 1926-1927.**
32. **Türkiye Mülkî İdare Bölümleri: Belediyeler, Köyler, Haz.,** İçişleri Bakanlığı, Ankara 1978.
33. **Van Kütüğü,** Ankara 1992.
34. **Van Vilâyeti Sâlnâmesi** (1315 tarihli).
35. **Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu** (2-5 Nisan 1990), Ankara 1990.
36. "Zeve Şçitliğı Kazısı," **Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu** (Van 2-5 Nisan 1990), Ankara 1990, s. 309-406.

## İNDEKS

### A. ŞAHIS ADLARI

#### A

- Abani (Hasan Kızı), 58.
- Abdi (Gevaş'lı), 95.
- Abdullah (Kömüs'lü), 73.
- Abdullah (Molla), 65.
- Abduilah (Ana'nın oğlu), 73.
- Abdullah (Kaleli zâde Mustafa'nın kardeşi), 75.
- Abdullah (Resul oğlu), 52.
- Abdullah (Süleyman kızı Besi'nin kocası), 57.
- Abdullah (Şebab oğlu), 54.
- Abdullah (Tahinci zâde), 75.
- Abdullah Efendi (Şeyh), 48.
- Abdullah Efendi (Tasmalı'lı), 90.
- Abdurrahman (Hurşit Bey oğlu), 47.
- Abdurrahman (Mehmed oğlu), 46.
- Abdurrahman (Terzi Pûrî zâde), 74.
- Abdülaziz (Karaca zâde), 70.
- Abdülaziz (Molla Hamza'nın yeğeni), 71.
- Abdülaziz (Nuri oğlu), 74.
- Abdübaki (Amo oğlu), 58.
- Abdübaki (Osman Ağa oğlu), 62.
- Abdübaki (Yadigâr oğlu), 57.
- Abdübaki (İsa Efendi oğlu), 60.
- Abdübaki Efendi (Hacı Yusuf oğlu), 30.
- Abdülcelil, 74.
- Abdülğafur (Tatar Gazi'li), 59.
- Abdülğafur Efendi (Avih'li), 62.
- Abdülğani (Selim oğlu), 66.
- Abdülğani (Sıvacı zâde), 79.
- Abdülğani (Şeyh), 70.
- Abdülhakim (Müküs'lü), 96.
- Abdülhakim Efendi (Molla İsa Efendi oğlu), 68, 76.
- Abdülhalik Efendi (Şeyh), 31.
- Abdülhalim Efendi (Molla İsa zâde), 64.
- Abdülhamid (Darnis'li), 98.

- Abdülhamid (Şeyh oğlu), 51.  
 Abdülhamid (Zülfinaz oğlu), 72.  
 Abdülkadir (Bitlis'li Abdürrezzak'ın dayı oğlu), 24.  
 Abdülkerim (Gülpik köyünden), 24.  
 Abdülkerim (Tatar Gazi'li Safiye'nin oğlu), 58.  
 Abdülmecid (Lahyan'lı), 97.  
 Abdülmecid (Marnik'li Musa kızı Fidan'ın eşi), 58.  
 Abdülmecid (Molla Hamza'nın yeğeni), 71.  
 Abdülmecid Efendi (Hizan müftüsü), 38.  
 Abdülmecid Efendi (Şeyh; Zeydan'lı), 80.  
 Abdülmelik (er), 27.  
 Abdürrezzak (Bitlis'li Kâmil oğlu), 24.  
 Abdürrezzak (Cemal oğlu), 30.  
 Abdürrezzak (Hacı İshak oğlu), 29.  
 Abdürrezzak (Kaki zâde), 82.  
 Abramayis (Ermeni), 122.  
 Agob (Ermeni Hekim), 123.  
 Ahmed (Ahlat'lı Kasab oğlu), 66, 83.  
 Ahmed (Aşir zâde Faris oğlu), 61.  
 Ahmed (Fettah oğlu), 119.  
 Ahmed (Hasso oğlu), 70.  
 Ahmed (Hüseyin oğlu), 115.  
 Ahmed (Kâkî zâde), 80.  
 Ahmed (Kazanan'lı Şeyh), 23, 32.  
 Ahmed (Kırmızı), 61.  
 Ahmed (Küçük Ömer oğlu), 114.  
 Ahmed (Kürt), 111.  
 Ahmed (Mahallebaşı'ndan), 79.  
 Ahmed Ağa, 63.  
 Ahmed Bey (Binbaşı), 106.  
 Ahmed Bey (Pekeriç'li), 120.  
 Ahmed Bey (Teğmen; Galip Efendi zâde), 41, 42.  
 Ahmed Efendi (Muradiye eski kadısı), 31.  
 Ahmed Efendi (Şeyh), 61.  
 Ahmed Nureddin Efendi (Kaymakam vekili), 25, 40, 50.  
 Ako (Pekeriç'li), 119.  
 Alanay, Tefvik, 8.  
 Alay Bey (Adilcevaz'lı), 93.  
 Aleksan (Bağdasar Gürüb oğlu), 27.  
 Aleksandr Asoyan (Ermeni; Molla Kulaç'lı), 121.  
 Alemdar (Mehmed oğlu), 135.  
 Ali (Abdülaziz kızı Hamail'in oğlu), 57.  
 Ali (Bitlis'li Süleyman oğlu), 23.  
 Ali (Bitlis'li Süleyman oğlu Ali'nin kayınbiraderi), 23.  
 Ali (Cafer oğlu), 73.  
 Ali (Dirona'lı), 126.  
 Ali (Halid oğlu; Serir'li), 98.  
 Ali (Hamid bey oğlu), 49.  
 Ali (Hınıs'lı), 123.  
 Ali (Hüseyin oğlu), 73.  
 Ali (Molla; Çobanoğlu'lu), 108.  
 Ali (Molla; Hersan'lı), 72.  
 Ali (Mustafa kızı Rayiçe'nin oğlu), 61.  
 Ali (Pash oğlu), 127.  
 Ali (Süleyman oğlu), 32, 58.  
 Ali (Zaza; Ovacık'lı), 119.  
 Ali Efendi, 73.  
 Ali Efendi (Polis memuru), 29.  
 Ali Efendi (Van'lı), 102.  
 Ali Mustafa (Sılık'lı), 114.  
 Ali Osman (Kalafka'lı), 126.  
 Alican (Onbaşı), 108.  
 Aliye (Kişemiş kızı), 72.  
 Allen, W.E.D., 129.  
 Amo (Azad'lı), 58.  
 Amo (Hasso kızı Gürmaz'ın annesi), 59.  
 Ana (Barutçu zâde Osman'ın eşi), 73.  
 Andelib (Tatar Gazi'den), 70.  
 Antranik Paşa (Aleksan oğlu; Kötür'lü), 113, 1140.  
 Apre (Ermeni; Norkuh'lu), 101.  
 Arafat, 61.  
 Aram (Keşiş oğlu), 27.  
 Aram (Van'lı çete reisi), 88, 89, 115.  
 Aram Paşa (Ermeni), 38, 49, 105, 108.  
 Arif (Andelip kızı Fidan'ın eşi), 69.  
 Arif (Çavuş; Pekeriç'li), 120.  
 Arif (Zeynep oğlu), 66.  
 Arif Efendi (Komiser), 80.  
 Armenak Tako, 113.  
 Arslan Bey (Rus komutan), 112.  
 Artin (Ermeni), 97.  
 Artin (Ermeni; Çatak'lı), 99.  
 Artin (Ermeni; Kinckas'lı), 96.  
 Arşak (Ermeni), 25.

Astım (Hami oğlu), 51.  
Asiye (Sofu İbrahim'in eşi),  
74.  
Aslı (Ahlat'lı Kasab oğlu  
Ahmed kızı), 64, 82.  
Aşır (Mustafa oğlu), 119.  
Ata Bey (Vostan'lı), 93.  
Ayn (Adilcevaz'lı), 65.  
Ayo (Hamza Çelebi zâde), 73.  
Ayşe (Abdullah kızı), 65.  
Ayşe (Ahlat'lı İbrahim kızı),  
66.  
Ayşe (Dirona'lı), 127.  
Ayşe (Sülin kızı), 60.  
Azize Neno (Hersan'lı), 63.

## B

Bahri (Kars'lı), 119.  
Bakdo (Ermeni), 96.  
Bapir (Han Kulu zâde), 80.  
Bartik (Surengen'li), 99.  
Basri Bey (komutan), 89.  
Batum (Yusuf kızı), 63.  
Bayındır (Avih'li), 62.  
Bayram, 61.  
Bayram (Köse zâde), 80.  
Bedir (Pabuççu), 80.  
Bedir (Süleyman oğlu), 71.

Bedo (Ermeni; Sokan'lı), 99.  
Bedri (Hasso oğlu), 64.  
Bedriye Zaman Hanım (Kadı  
Ahmet Efendi'nin  
kızkardeşi), 31.  
Bedros (Ermeni), 96.  
Behiye (Cevahir kızı), 69.  
Behlül (Said oğlu), 99.  
Bekir (Ahmed Efendi oğlu),  
80.  
Bekir (Hamza oğlu), 74.  
Bekir (Mustafa oğlu), 70.  
Bekir Efendi (Hirit'li), 50.  
Bekir Efendi (Mama  
Hatun'lu), 116.  
Bertabek Arakel (Ermeni),  
123.  
Berzo (Ermeni), 96.  
Besi (Süleyman kızı), 57.  
Beşir (Şeyh), 119.  
Beşir (Kasap) Efendi (Taş'lı),  
80.  
Beşir Efendi (Zeydan'lı), 75.  
Beyaz (Şemo kızı Dilber'in  
akrabası), 67.  
Beyko (Ermeni), 49.  
Bided (Ermeni), 25.  
Bilâl (Hasan Molla Veli zâde  
oğlu), 62.  
Bişar (Er), 91.

Bizirik (Piskopos), 101.  
Bristol (Amiral), 8.  
Bulak (sıvacı), 61.

## C

Cafer (Zeydan'lı), 73.  
Cafer Bey (Karçıkan'lı), 90.  
Celâl (Nigâr Hanım'ın oğlu),  
92.  
Celâl Efendi (Muş jandarma  
bölük yazıcısı), 56.  
Celâl Efendi (Polis memuru),  
84.  
Cemal (Jandarma çavuşu),  
116.  
Cemil (Bilâl oğlu), 31.  
Cemil (Nigâr Hanım'ın oğlu),  
92.  
Cemil (Sofu Halid'in yeğeni),  
60, 70.  
Cemile (Bekir kızı), 57.  
Cemile (Binacı Mahmud'un  
kızı), 62.  
Cemile (Fevzi Bey kızı), 61.  
Cemile (Hacı kızı), 60.  
Cemile (Hüseyin kızı), 59.  
Cemile (Sofu Veli'nin kızı),  
61, 62.  
Cemile (Şükrü kızı), 75.

Cemşid (Hasso oğlu), 59.  
Cevahir (Abdullah kızı), 74.  
Cevahir (Fehim kızı), 69.  
Cevahir (Hacı Ali kızı), 72.  
Cevahir (Hasan kızı), 74.  
Cevahir (Ömer Ağa'nın kızı),  
73.  
Cevher (Müzik zâde), 80.  
Cihangir (Emrullah kızı  
Güllü'nün eşi), 62.  
Cuma (İbrahim oğlu), 51.  
Cuma (Zeydan'lı), 73.  
Cafer (Zeydan'lı), 81.

## Ç

Çelik, Hüseyin, 129.  
Çerkes (Bitlis'li Kâmil oğlu),  
24.  
Çerkes (Halid oğlu), 57.  
Çerkes Ağa (Halaç kabilesi  
reisi), 51.

## D

Davud Efendi (Hizan'lı), 39.  
Dellal (Pekeriç'li), 119.  
Demiroğlu, Faiz, 129.  
Derbo (Haydar oğlu), 55.

Derviş (Beşir oğlu), 93.  
Derviş Ağa (Menderiş'li), 104.  
Derviş Efendi (Tüccar Resul zâde Receb oğlu), 80.  
Devaz (Şeyho oğlu), 51.  
Didar (Recep kızı), 72.  
Didare (Mahmud'un eşi), 74.  
Dikran (Ermeni), 49.  
Dikran (Ermeni; Harami'li) 123.  
Dilber (Mehmed kızı), 67.  
Dilber (Şemo kızı), 67.  
Dilo (Ermeni; Rusya'lı), 47, 48.  
Durak (Mehmed oğlu), 119.  
Durak (Mustafa oğlu), 117.  
Dursun (Hüseyin oğlu), 118.  
Dursun (Mahmud oğlu), 30.  
Dursun (Mustafa oğlu), 117.  
Dursun (Seyfullah Efendi oğlu), 74.  
Dursun Ağa (Pekeriç'li), 120.  
Dursun Efendi (Hacı Şemseddin oğlu), 30.  
Dursun Efendi (Kaleli zâde), 68.

## E

Ebubekir (Gülpik'li), 24.  
Edhem (Bayram oğlu), 118.  
Edhem Ağa (Muhtar), 118.  
Edhem Bey (Milis komutanı), 106.  
Elmas (Abdülğafur kızı), 59.  
Elmas (Fazıl Molla Ali Kadı zâde'nin kızı), 66.  
Elmas (Hasan oğlu Emin'in eşi), 74.  
Emin (Cuma kızı Kadriye'nin kayınbiraderi), 72.  
Emin (Hasan oğlu), 79.  
Emine (Bitlis'li Abdürrezzakın dayı kızı), 24.  
Emine (Dirona'lı), 127.  
Emine (Musa Ağa'nın kızı), 69.  
Emine (Paslı oğlu Ali'nin kızı), 114.  
Emir Han, 114.  
Emrullah (Avih'li), 63.  
Emrullah (Karaçay'h), 119.  
Emrullah (Kolak oğlu), 126.  
Enver (Şeyh; Alan'lı), 100.  
Esad (Avzin'li), 100.  
Esad (Kürt Ahmed oğlu), 111.  
Esad (Taş'lı), 65.

Esad Efendi (Binbaşı), 85.  
Esmâ (Alirik'li), 115.  
Esmâ (Hacı Mustafa kızı), 59.  
Esmer (Bahri kızı), 119.  
Esra (Ermeni komite reisi), 16, 50.  
Evans, Laurence, 8, 129.  
Evliya Çelebi, 41.  
Eyüb (Cafer zâde), 80.  
Eyüb (Elmas oğlu), 66.  
Eyüb (Yusuf oğlu), 119.  
Eşref (Habib oğlu), 74.

## F

Faik (Terzi Murtaza oğlu), 74.  
Fakih Hasan, 80.  
Faris (Aşir zâde), 61.  
Faris (Ayn-el Barid'li), 72.  
Faris (Dilân zâde), 73.  
Faris (Hamza Çelebi zâde), 73.  
Fatma (Antep'li), 79.  
Fatma (Davud'un eşi), 60.  
Fatma (Hacer kızı), 69.  
Fatma (Hasso oğlu Bedri'nin kızı), 64.  
Fatma (Hizan'lı), 62.

Fatma (Hoti Mustafa'nın kızı), 119.  
Fatma (Kadı zâde Mahmud'un eşi), 75.  
Fatma (Mehmed Efendi kızı), 59.  
Fatma (Molla Şükrü Efendi'nin kızı), 114.  
Fatma (Mustafa kızı), 66.  
Fatma (Nuri'nin eşi), 74.  
Fatma (Salim oğlu Mehmed'in eşi), 126.  
Fatma (Tellâk Nezir'in baldızı), 60.  
Fatma Hanım (Kaymakam Mehmed Bey'in eşi), 104.  
Fazıl Efendi (Viran'lı kâtip), 30.  
Fehim (Avih'li), 69.  
Fehim (Musa oğlu), 114.  
Fehim Bey (Kahraman Bey oğlu), 87, 89.  
Fehime (Beşir oğlu Refet'in eşi), 112.  
Ferhat (Kotni'li), 55.  
Ferid (Kıbar oğlu), 115.  
Feride (Meşko zâde Mahmud kızı), 62.  
Feride (Süleyman kızı), 71.  
Feriha (Zeydan'lı), 57.

Fethiye Hanım (Zaza Vartik'li), 117.  
Fethullah (Hamid Bey oğlu), 49.  
Fethullah (Sıvacı Bulak oğlu), 61.  
Fevzi Ağa (Molla Kasım'lı), 103.  
Fevzi Bey (Taş'lı), 61.  
Fevzi Efendi (Hakif bucak müdürü), 35.  
Fezullah Efendi (göçmen), 109.  
Fidan (Andelib kızı), 69.  
Fidan (Marnik'li Musa kızı), 58.  
Fidan (Sadık kızı Zülfiye'nin kayınvalidesi), 65.  
Firdevs Hanım, 102.

## G

Garabet (Öğretmen), 96, 97.  
Garabet Efendi (Yargıç), 86.  
Garib (Sofu Veli'nin yeğeni), 61.  
Gazar (Ermeni; Abri'li), 34.  
Gazar (Ermeni; Rusya'lı), 47.  
Gazî Ahmed Muhtar Paşa, 129.

Grandük (Bağdad'lı), 115.  
Gül (Kömüs'lü), 73.  
Gülbeyaz (Cevahir kızı), 69.  
Gülçin (Birader zâde'nin eşi), 73.  
Gülfem (Dirona'lı), 126.  
Gülü (Zeynel oğlu), 119.  
Güllü (Emrullah kızı), 62.  
Güllü (Hacı Cündi'nin annesi), 74.  
Güllü (Karçıkan'lı Salih'in kızı), 69.  
Güllü (Mahmud kızı), 74.  
Güllü (Mehmed kızı), 126.  
Güllü (Yağız oğlu Mehmed'in kızı), 117.  
Gülperi, 65.  
Gülsüm (Mehmed Efendi kızı), 69.  
Gülşo, 75.  
Gürcü (Ahmed kızı), 60.  
Gürnaz (Hasso kızı), 59.

## H

Habib (Aşir zâde), 62.  
Habib Efendi (Kürüm zâde), 60.  
Habib Efendi (Zeydan'lı), 75.

Hacer (Yako'lu Halid'in kızı), 69.  
Hacı (Güllü oğlu), 69.  
Hacı (Şirvan Şeyh'li), 60.  
Hacı Ali (Bayındır oğlu), 61.  
Hacı Ali (Hersan'lı), 72.  
Hacı Bedir Ağa, 80.  
Hacı Bey, 101.  
Hacı Cündi (Melenze'li zâde), 74.  
Hacı Hamza (Zeydan'lı), 79.  
Hacı Hasan, 30.  
Hacı İbrahim (Ahmed oğlu), 121.  
Hacı İshak, 30.  
Hacı İsmail (Kızıl Mescid'li), 70.  
Hacı İsmail (Taş'lı), 73.  
Hacı Mahmud Efendi, 74.  
Hacı Mehmed, 30.  
Hacı Mehmed (Birader zâde), 73.  
Hacı Mehmed (Hacı Hasan oğlu), 30.  
Hacı Mehmed Salih Efendi, 80.  
Hacı Musa Bey (Karçıkan'lı), 90.  
Hacı Mustafa (Şam'lı), 59.  
Hacı Nasrullah, 32, 33.

Hacı Osman Nâsır zâde, 75.  
Hacı Ömer Efendi, 66.  
Hacı Rifat (Topçu oğlu), 93.  
Hacı Rüstem, 60.  
Hacı Rüstem (Zeydan'lı), 80.  
Hacı Şemseddin (Taş'lı), 30.  
Hacı Şerif (Hacı Lâtif zâde), 93.  
Hacı Yakub (Cebeci zâde), 93.  
Hacı Yusuf (Hersan'lı), 30.  
Hacı Yusuf Ağa (Karkar'lı), 90.  
Haçatur, 124.  
Haço (Ermeni; Horotis'li), 95.  
Haço (Ermeni; Müküs'lü), 96.  
Hadid (Fezullah oğlu), 63.  
Hadiye (Sofu Veli'nin kızı), 61.  
Hadiye (Tellâk Nezir'in baldızı), 60.  
Hafız (Pekeriç'li), 119.  
Hafız (Zeydan'lı), 75.  
Hafız Yakub Efendi, 74.  
Hafi Efendi (Şeyh; Bitlis müftüsünün kardeşi), 32, 33.  
Hakkı (Hayri oğlu), 119.  
Hakkı Bey (Bitlis'te sekreter vekili), 67, 76, 82.  
Hako (Ermeni), 95.

- Hakverdi (Mehmed kızı Dilber'in eşi), 67.
- Hakverdi (Purî zâde Receb oğlu), 75.
- Hakverdi (Tahinci zâde), 80.
- Halef (Haydar oğlu), 74.
- Halef Efendi (Polis memuru), 80.
- Halid (Ayn-el-Barid'li), 71.
- Halid (Cafer oğlu Reşid'in yeğeni), 73.
- Halid (Çürük zâde Osman'ın damadı), 70.
- Halid (Mamagü zâde Osman oğlu), 74.
- Halid (Mehmed oğlu), 32.
- Halid (Minneti'nin eşi), 57.
- Halid (Muhabbet'in kardeşi), 73.
- Halid (Nuri oğlu), 59.
- Halid (Nuri Halid zâde oğlu), 75.
- Halid (Onbaşı), 31.
- Halid (Özkavak'lı), 55.
- Halid (Polad oğlu), 57.
- Halid (Polad oğlu İsmail'in yeğeni), 61.
- Halid (Sofu; Ridvan oğlu), 70.
- Halid (Yako'lu), 69.
- Halid (Zeynep oğlu), 66.
- Halid Efendi (Sınır koruma birliği komutanı), 92.
- Halid Efendi (Teğmen), 108.
- Halil (Bezirgân Celö zâde İsmail oğlu), 33.
- Halil (Gülsemem oğlu), 80.
- Halil (Hacı Yakub oğlu), 93.
- Halil (Hafız oğlu), 119.
- Halil (Haydar oğlu), 51.
- Halil Bey (Hersan'lı), 80.
- Halil Bey (Tümen komutanı), 94.
- Halil Efendi (Yüzbaşı; Erciş'li), 108.
- Halime (Çürük zâde Halid'in eşi), 75.
- Halo (Ayo oğlu), 73.
- Hamail (Abdülaziz kızı), 57, 58.
- Hamdi Efendi (Bitlis polis memuru), 30.
- Hami (Memi oğlu), 59.
- Hamid (Ayn-el Barid'li), 75.
- Hamid (Receb oğlu), 31.
- Hamid (Sofu Halid'in yeğeni), 60, 70.
- Hamid Bey (Kesan'lı), 101.
- Hamo (Mustafa'nın eşi), 75.
- Hamza (Alay Bey oğlu), 93.
- Hamza (Memi oğlu), 59.
- Hamza (Molla; Hatib zâde), 71, 72.
- Hangir (Darnis'li), 98.
- Hanım (Taş'lı), 61.
- Hanife (Halil kızı), 66.
- Hanife (Sofu Halid'in kardeşi), 70.
- Hanife (Zeynep kızı), 72.
- Hano (Dilân zâde Polad'ın eşi), 73.
- Harime (Dedeli'li), 58.
- Haro (Ermeni), 95.
- Hasan (Alemdar oğlu), 125.
- Hasan (Bitlis'li), 23.
- Hasan (Deli Balta oğlu), 125.
- Hasan (Dursun oğlu), 111.
- Hasan (Dünbül oğlu), 109.
- Hasan (Göktaş'lı), 113.
- Hasan (Hançer oğlu), 118.
- Hasan (Haydar oğlu), 70.
- Hasan (Hersan'lı), 63.
- Hasan (Hüseyin oğlu), 64.
- Hasan (İsmail oğlu), 32.
- Hasan (Kolan oğlu), 126.
- Hasan (Köse zâde), 73.
- Hasan (Musa oğlu), 70.
- Hasan (Mustafa kızı Rayişe'nin eşi), 61.
- Hasan (Mustafa oğlu), 32.
- Hasan (Yusuf oğlu), 121.
- Hasan Ağa (İpsala'lı), 125.
- Hasan Ağa (Van'lı), 71.
- Hasan Efendi (Hoca), 85.
- Hasan Efendi (Polis), 126.
- Hasan Fahri Efendi (Levazım Subayı), 104.
- Haso (Hasan kızı Ebani'nin kocası), 58.
- Hasso (Ayn-el Barid'li), 64.
- Hasso (Kılıç oğlu), 61.
- Hasso (Patnos'lu), 70.
- Haşim Efendi, 84.
- Hatice (Engesor'lu), 51.
- Hatice (Paslı oğlu Ali'nin kardeşi), 127.
- Havva (Seki'li Ahmed oğlu Mehmed'in eşi), 112.
- Haydar (Bitlis'li İsa oğlu), 31.
- Haydar (Hamza Çelebi zâde), 73.
- Haydar Ağa, 119.
- Haydar Efendi (Kaleli zâde), 68.
- Haydar Efendi (Şeyh), 38.
- Haydarof (Rus komutanı), 122.
- Hayri (Dellal oğlu), 119.
- Hayriye (İbrahim kızı), 57.
- Hazalo, 122.



Hazhazyan Vahan (Ermeni; Kahkik'li), 123.  
Haznur (Alirik'li), 114.  
Hazo (Derviş'in annesi), 75.  
Hediye (Adilceviz'li Reşid'in kızı), 68.  
Hediye (Budak zâde Mehmed'in eşi), 75.  
Hediye (Mail'in gelini), 113.  
Hezar (Bekir kızı Cemile'nin annesi), 57.  
Hezar (Molla Mehmed'in kayınvalidesi), 70.  
Hıfzı (Yavi'li), 112.  
Hikmet (Mehmed kızı Şöhret'in oğlu), 57.  
Hikmet Efendi (Polis), 126.  
Hilhilyan Kesper (Ermeni; Yeni Köy'lü), 123.  
Hocaoğlu, Mehmed, 129.  
Horzi (Hacı kızı Rabia'nın halası), 60.  
Horzi (Sofu Halid'in yeğeni), 70.  
Hovik (Ermeni; Çatak'lı), 99.  
Hrant (Ermeni Muş'lu avukat), 27, 56.  
Hulusi Bey (Posta-Telgraf İdaresi Müdürü), 43.

Huri (Gevar'lı Mahmud'un kızı), 75.  
Hurşit Ağa, 93.  
Hurşid Bekesyanyan (Ermeni), 123.  
Hurşid Efendi (Hüseyin oğlu), 109.  
Hünkâr Hanım, 66.  
Hürriyet (Nuri kızı), 74.  
Hüseyin (Ahlat'lı), 63.  
Hüseyin (Çavuş; Göktaş'lı), 113.  
Hüseyin (Dede oğlu), 116.  
Hüseyin (Er), 27.  
Hüseyin (Görel'e), 115.  
Hüseyin (Kadriye oğlu), 72.  
Hüseyin (Mehmed oğlu), 121.  
Hüseyin (Muhtar), 111.  
Hüseyin (Rıdvan oğlu), 119.  
Hüseyin (Yazık'lı Şemo oğlu), 108.  
Hüseyin Efendi (Hoca; Maliye memuru), 94.  
Hüseyin Efendi (Kadik oğlu), 94.  
Hüseyin Efendi (Teğmen), 85.  
Hüseyin Efendi (Hizan'lı), 39.  
Hüsniye (Dirona'lı), 126.

## İ

İbrahim (Ahlat'lı), 66.  
İbrahim (Hüseyin kızı Cemile'nin eşi), 59.  
İbrahim (Jandarma), 91.  
İbrahim (Kazancı zâde), 74.  
İbrahim (Molla), 70.  
İbrahim (Sofu), 74.  
İbrahim Ağa (Ayanis'lı), 103.  
İbrahim Halil, 60.  
İffet (Hacı Mehmed Birader zâde'nin eşi), 73.  
İlter, Erdal, 10, 19, 43, 130.  
İlyas (Kızıl Mescid'li), 70.  
İrfan (Dizdar zâde), 75.  
İrfan (Melenze'li zâde), 74.  
İsa (Abdullah oğlu), 75.  
İsa (Abdüssamed oğlu), 80.  
İsa Ağa (Taş'lı), 71.  
İsa Efendi, 60.  
İsa Efendi (Molla; Avih'li), 64.  
İshak (Nâsır zâde), 75.  
İsmail (Ayn-el Barid'li), 72.  
İsmail (Bezîrgân Celo zâde), 33.  
İsmail (Bitlis'li Süleyman oğlu Ali'nin kardeşi), 32.  
İsmail (Camuşcu zâde), 94.

İsmail (Er), 36.  
İsmail (Hasan oğlu), 118.  
İsmail (İmam Kullu'lu), 115.  
İsmail (Kılınç zâde), 32.  
İsmail (Kına Mehmed Efendi'nin kardeşi), 111.  
İsmail (Mehmed Efendi kızı Fatma'nın eşi), 59.  
İsmail (Pakiz'li), 91.  
İsmail (Polad oğlu), 61.  
İsmail (Taş'lı), 64.  
İsmail Ağa (Karahana oğlu), 118.  
İsmail Ağa (Kömüs'lü), 104.  
İsmail Bey (Bitlis jandarma komutanı), 31.  
İsmail Bey (Zivistan'lı), 91.  
İsmet (Kömüs'lü), 73.  
İso (Til'li), 55.  
İso (Ermeni; Anzak'lı), 101.  
İzzet (Aşır zâde Faris'in damadı), 61.  
İzzet (Hasan oğlu), 23, 32.  
İzzet (Hasso oğlu), 61.  
İzzet (Mustafa kızı Rayişe'nin oğlu), 61.  
İzzet Efendi (Zabit kâtibi), 59.

İzzet Hatun (Dursun oğlu  
Hasan'ın eşi), 111.  
İzzet Hatun (Pekeriç'li), 120.  
İşhan (Ermeni; Ozim'li), 44,  
45.

## K

Kadir (Fahris oğlu), 65.  
Kadri (Ahlat'lı İbrahim kızı  
Ayşe'nin kayınbiraderinin  
oğlu), 66.  
Kadriye (Cuma kızı), 72.  
Kahraman bey (Muradiye'li),  
87.  
Kaile (Resul kızı), 61.  
Kalosar (Sekur'lu), 37.  
Kâmil Bey (Sefer Bey oğlu),  
73.  
Kâmil (Abdullah'ın kızı  
Ayşe'nin eşi), 65.  
Kâmil (Çavuş; Muradiye'li),  
90.  
Kâmil (Sadık kızı Zülfiye'nin  
kayınbiraderi), 65.  
Kara Schemsi, 83, 137.  
Karahana (Aktaş'lı), 118.  
Kasım (Muhabbet'in eşi), 73.  
Kasım (Hersan'lı), 61.  
Kasım (Taş'lı), 72.  
Kasım (Zülkadir zâde), 74.

Kaya (Ako oğlu), 119.  
Kâzım Karabekir, 53.  
Kemal (Hukuk müşaviri), 119.  
Kemal (Nigâr Hanım'ın oğlu),  
92.  
Kévorkian, Raymond H., 130.  
Kibar (Gümüşhâne'li), 115.  
Kinyâz (Bulanık'lı Keşiş  
oğlu), 34.  
Kirkor (Ermeni; Par'lı), 96.  
Kirkor Tokaz (Ermeni), 123.  
Kisyo Kiyoy (Ermeni), 25.  
Kiş (Ermeni), 43, 45.  
Kişemiş (Ahmed kızı), 59.  
Kişemiş (Halil kızı), 74.  
Kişemiş (Hoca Şaban  
Efendi'nin kızı), 68.  
Kişemiş (Osman Bey'in kızı),  
72.  
Kişemiş (Sofu Veli'nin  
yeğeni), 61.  
Kişemiş (Taş'lı), 65.  
Kulcan (Yazık'lı Şemo oğlu),  
108.  
Konukçu, Enver, 7, 130.  
Korganoff, General G., 130.  
Koşdu (Molla Mahmud'un  
kızı), 73.  
Kotas (Sokan'lı), 99.  
Kudret (Ali Efendi'nin kızı),  
73.

Kudret (Hafız'ın eşi), 75.  
Kudret (Nâzır zâde Şemseddin  
Efendi'nin annesi), 75.  
Kurat, Akdes Nimet, 130.  
Kûy (Şero kızı), 57.

## L

Lali (İsmail Ağa'nın kızı),  
104.  
Lato (Ermeni; Ozim'li), 37,  
44, 45, 47, 97.  
Latife Hanım (Hasan Fahri  
Efendi'nin eşi), 104.  
Leo (Ermeni; Havasur'lu), 98.  
Leyla (Hacı kızı Rabia'nın  
gelini), 60.  
Leyla (Hizan'lı), 39.  
Leyla (İlyas kızı), 69.  
Leyla Hanım (Onbaşı Halid'in  
eşi), 31.

## M

M.Arif Bey (Polis müdürü  
vekili), 68, 71, 82.  
Mahbube (Dilân zâde Faris'in  
eşi), 73.  
Mahmud (Ali oğlu), 51.  
Mahmud (binacı), 61.

Mahmud (Gevar'lı), 75.  
Mahmud (Göktaş'lı), 113.  
Mahmud (Hacı Bey oğlu), 49.  
Mahmud (Hasan oğlu), 118.  
Mahmud (Hersan'lı), 64.  
Mahmud (Jandarma çavuşu),  
105.  
Mahmud (Kadı zâde), 75.  
Mahmud (Karaçay'lı), 119.  
Mahmud (Kaya Çelebi zâde),  
93.  
Mahmud (Kotas oğlu), 99.  
Mahmud (Meşko zâde), 63.  
Mahmud (Mevlûd oğlu), 33.  
Mahmud (Molla; Gül oğlu),  
73.  
Mahmud Efendi (Tahtavî  
zâde), 80.  
Mahmud Sıddık Bey  
(Bargiri'li), 93.  
Mail (Göktaş'lı), 113.  
Mail (Mustafa oğlu), 117.  
Maksud (Kasım oğlu), 62.  
Manuk (Ermeni; Kara  
Köprü'lü), 123.  
Mardiros (Ermeni), 95.  
Maruf (Süleyman kızı  
Besi'nin kardeşi), 57.  
Mayewski (General), 130.  
McCarthy, Justin, 7, 131.

- Mecid (Bekir oğlu), 81.  
Mecid (Polat Efendi oğlu), 80.  
Mecid (İbrahim oğlu), 58.  
Mecid (Tâbir oğlu), 51.  
Mecidiye (Adilcevaz'lı Ayn'ın kızı), 65.  
Mecin (Ermeni Binbaşı), 45.  
Medine (Amo'nun gelini), 58.  
Medine (Osman kızı), 70.  
Mehmed (Ahmed oğlu), 33.  
Mehmed (Ahmed oğlu; Seki'li), 112.  
Mehmed (Budak zâde), 75.  
Mehmed (Bulmaz oğlu), 121.  
Mehmed (Cedeli), 119.  
Mehmed (Cevahir oğlu), 72.  
Mehmed (Çavuş; Hizan'lı), 90.  
Mehmed (Çavuş; Pakeriç'li), 120.  
Mehmed (Dirona'lı), 126.  
Mehmed (Eyüb zâde), 125.  
Mehmed (Fakı), 71.  
Mehmed (Gevar'lı Mahmud'un oğlu), 75.  
Mehmed (Hamid oğlu), 72.  
Mehmed (Hasan oğlu; Eyüb oğlu komundan), 118.  
Mehmed (Hasan oğlu), 62.  
Mehmed (İsa oğlu), 32.  
Mehmed (Kadriye oğlu), 72.  
Mehmed (Kazanan şeyhinin uşağı), 61.  
Mehmed (Kırmızı Ahmed oğlu), 61.  
Mehmed (Kolak oğlu), 126.  
Mehmed (Molla; Abdurrahman oğlu), 88.  
Mehmed (Molla Ali oğlu), 71.  
Mehmed (Molla), 70.  
Mehmed (Reşid oğlu), 63.  
Mehmed (Salim oğlu), 126.  
Mehmed (Taş'lı), 60.  
Mehmed (Yağız oğlu), 112.  
Mehmed (Yakub oğlu), 66.  
Mehmed (İsmail oğlu), 64.  
Mehmed (Zülkadir zâde Kasım'ın oğlu), 74.  
Mehmed Ağa (Kolan oğlu), 126.  
Mehmed Ali Efendi (Subay), 102.  
Mehmed Ali (Kızıl Mescid'li), 69.  
Mehmed Ali (Şero kızı Kûy'un eşi), 57.  
Mehmed Bey (Kaymakam), 104.  
Mehmed Bey (Kurukol'lu), 114.  
Mehmed Efendi (Kına; Kars'lı), 111.  
Mehmed Efendi (Kızıl Mescid'li), 70.  
Mehmed Efendi (Mebakor'lu), 58.  
Mehmed Efendi (Saatçı zâde), 80.  
Mehmed Efendi (Şeyh), 46.  
Mehmed Efendi (Yüzbaşı), 103.  
Mehmed Emin (Er), 50.  
Mehmed Hulusi Efendi (Belediye reis vekili), 91.  
Mehmed Küfrevi (Şeyh), 31.  
Mehmed Nuri (Şeyh Yusuf Efendi'nin oğlu), 63.  
Mehmed Resul (Abdurrahman oğlu), 27.  
Mehmed Sıddık Efendi (Şeyh; Van Müftüsü), 45, 91.  
Mehmed Salih (Halid oğlu), 73.  
Mehmed Salih (Kişemiş oğlu), 72.  
Mehmed Tufan Efendi (Hâkim vekili), 86.  
Mehmed Vehbi Efendi (Komiser muavini), 29.  
Mehmed Şirin (Veli kızı münevver'in eşi), 67.  
Meh (Vilâs'lı Ermeni Yüzbaşı), 45.  
Melek (Hacı Yusuf zâde Şemseddin kızı), 61.  
Melkon (Ermeni; Muş'lu), 34.  
Memi (Halid kızı Zeyneb'in damadı), 72.  
Memi (Pekerîç'li), 119.  
Memi (Süleyman oğlu), 58.  
Memi (Tatar Gazi'li), 60.  
Mennan (Taş'lı), 65.  
Mercan (Abdurrahman kızı), 69.  
Mercan (Şakir kızı), 32, 56.  
Merd (Sabit oğlu), 111.  
Merik Ahmed Efendi, 119.  
Meryem (Nuri'nin eşi), 73.  
Mesrob (Ermeni; Şidan'lı), 99.  
Mevlûd (Altıntaş'lı), 119.  
Mevlûd (Çavuş; Göktaş'lı), 113.  
Mevlûd (Yusuf oğlu), 119.  
Mıgırdîç (Ermeni), 96.  
Mihran (Ermeni; Hanzır'lı), 122.  
Mihran (Ermeni Albay), 45.  
Mikdad (Ahmed oğlu), 33.  
Mikdad (Fevzi Bey'in kızı Cemile'nin kayınbiraderi), 61.

Mikdad (Kırmızı Ahmed'in kardeşi) 61.  
Mikdad (Sadık oğlu), 74.  
Mikdad (Zülkadir zâde Sadık oğlu), 74.  
Mikdad Bey (Terbüsek'li), 112.  
Minneti (İbrahim kızı), 58.  
Minneti (Polad oğlu Halid'in eşi), 57.  
Mirbek (Ermeni), 101.  
Mirza (Kaplıca'lı er), 50.  
Mirza (Birader zâde), 73.  
Misak (Ermeni; Duman'lı) 123.  
Molla (Memi oğlu), 119.  
Molla Abdi (Kesan'lı), 106.  
Mosik (Ermeni), 113.  
Mosis (Ermeni), 49.  
Muhabbet (Hacı İsmail kızı), 73.  
Muhiddin Efendi (Hüseyin oğlu), 30.  
Muhiddin (Göğüş oğlu), 123.  
Muhiddin (Kişemiş'in eşi), 68.  
Muhiddin (Musa Efendi'nin kardeşi), 31.  
Murad Ağa, 80.  
Murad (Ermeni), 49.  
Murad (Ermeni; Agob oğlu), 123.  
Murad (Hacı oğlu), 51.  
Murad (Timur oğlu), 112.  
Muratoff, Paul, 129.  
Musa (Abdurrahman oğlu), 48.  
Musa (Gülşo oğlu), 75.  
Musa (Haydar oğlu), 111.  
Musa (Hüseyin oğlu), 30.  
Musa (Maksud oğlu),  
Musa (Ömer kızı Reyhan'ın eşi), 71.  
Musa Ağa, 64.  
Musa Efendi, 31.  
Mustafa (Avih'li), 61.  
Mustafa (Avzini'li), 100.  
Mustafa (Bayburt'lu), 126.  
Mustafa (Hertüşlü zâde), 93.  
Mustafa (Hoti), 119.  
Mustafa (Kaleli zâde), 75.  
Mustafa (Molla), 119.  
Mustafa (Muhtar; Osman oğlu), 37.  
Mustafa (Tahir oğlu), 52.  
Mustafa (Zaza Vartik'li), 117.  
Mustafa Efendi (Avukat), 117.  
Mustafa Efendi (Avukat), 80.  
Mustafa Efendi (Ömer Efendi oğlu), 62.

Münevver (Ali Mustafa kızı), 114.  
Münevver (Veli kızı), 67.  
Münteha (Molla Abdullah kızı), 65.  
Müştak (Mehmed kızı Şöhret'in oğlu), 57.

## N

Naciye (Hâkim yardımcısı Şaban Efendi'nin kızı), 65.  
Naciye (Mustafa kızı Saniye'nin kızı), 68.  
Nade (Teğmen Hüseyin Efendi'nin kızı), 85.  
Nadir (Mahmud oğlu), 30.  
Nadire (Ahmed'in eşi), 74.  
Naim (Bahri kızı), 119.  
Nâsır Efendi (Van'lı), 105.  
Nazif (Şeyh), 80.  
Nazlı (Rüslem kızı), 71.  
Necded (Kişemiş oğlu), 72.  
Necib (Rüstem Efendi oğlu), 104.  
Necmeddin (Fatma oğlu), 59.  
Nasibe (Binacı Mahmud'un eşi), 64.  
Nasibe (Münevver kızı), 67.  
Nezir (Bitlis'li er), 36.

Nezir (Tellâk), 59.  
Nigâr (Alirik'li Şakir'in kızı), 114.  
Nigâr (Fethullah'ın eşi), 75.  
Nigâr (Polad kızı), 60.  
Nigâr Hanım (Ahlat'lı), 32, 33.  
Nigâr Hanım (Miraç oğlu Osman'ın karısı), 94.  
Nigâr Hanım (Sor'lulu Reşid'in annesi), 63.  
Nişan (Armeni, Çıknız'lı), 113.  
Nişan (Ermeni), 49.  
Nuh Bey (Hafif Süvarî Alayı Komutanı), 52.  
Nuran (Şebab kızı), 60.  
Nuri (Jandarma), 91.  
Nuri (Muhtar Şaban'ın oğlu), 75.  
Nuri (Osman oğlu), 74.  
Nuriye (Hacı Cüdi kızı), 37.  
Nuriye (Mencu oğlu Osman'ın kızı), 117.  
Nuro (Muhtar, Pirsolan'lı), 108.  
Ohan (Ermeni; Hanzır'lı), 124.

## O

Olos (Ermeni; Armenak Tako oğlu), 113.  
Onnik (Ermeni), 95.  
Oseb (Ermeni), 49.  
Oseb (Ermeni; Arpıt'lı), 101.  
Oseb (Ermeni; Çatak'lı), 99.  
Oseb (Ermeni; Haço oğlu), 86.  
Oseb (Ermeni; Müküs'lü), 97.  
Osman (Hacı Ahmed oğlu), 125.  
Osman (Barutçu zâde), 73.  
Osman (Bitlis'li), 55.  
Osman (Kaleli oğlu), 70.  
Osman (Kişemiş oğlu), 72.  
Osman (Mamagü zâde), 74.  
Osman (Mehmed oğlu), 119.  
Osman (Mencu oğlu), 97.  
Osman (Mustafa oğlu), 126.  
Osman (Salih kızı Güllü'nün eşi), 69.  
Osman (Zeydan'lı), 74.  
Osman Ağa (Kalkancı oğlu), 62, 63.  
Osman bey (Hersan'lı), 71.  
Osman Efendi (Hacı Mehmed oğlu), 80, 125.  
Osman Efendi (Hala Ali zâde), 80.

Osman Efendi (Vergi memuru), 125.

## Ö

Ömer (Mustafa oğlu), 51.  
Ömer (Veli oğlu), 74.  
Ömer (Zeydan'lı), 72.  
Ömer Ağa, 73.  
Ömer bin Mehmed (Zeydan'lı), 74.  
Ömer Efendi (Zeydan'lı), 63.  
Ömer Haşim (Hizan'lı), 40.  
Ömer Hulusi Efendi (Öğretmen), 68, 76.

## P

Paboudjian, Paul B., 130.  
Pakize (Abdülaziz kızı Hamail'in torunu), 57.  
Papazyan, Vahan (Milletvekili), 15, 16, 42.  
Parso (Ermeni), 95.  
Peluka (Mencu oğlu Osman'ın kızı), 117.  
Pembe (Şükrü'nün karısı), 74.  
Peren (Çelebi zâde Haydar'ın eşi), 73.

Peri (Hersan'lı), 62.  
Perihan Hamm (Receb Efendi'nin kızı), 31.  
Piruzce Hamm (Nâsır Efendi'nin eşi), 105.  
Polad (Dilân zâde), 73.  
Polad (Halid oğlu), 75.  
Polad (Sadık oğlu), 71.  
Polad (Şaban oğlu), 68.  
Polad Efendi (Bayram kızı Yadiğâr eşi), 60.  
Polad (Abdulgafur Efendi'nin kızı Ümmühan'ın torunu), 62.

## R

Rabia (Hacı kızı), 60.  
Rabişe (Bitlis'li Süleyman oğlu Ali'nin kayınvalidesi), 23.  
Rafael (Ermeni; Öğretmen), 81.  
Rahime (Sofu Halid'in kardeşi), 70.  
Rahmiye (Kömüs'lü), 69.  
Rasim Efendi (Öğretmen), 85.  
Rayişe (Mustafa kızı), 61.  
Receb (Ahmed oğlu), 23.  
Receb (Mahallebaşı'ndan), 73.

Receb (Kızıl Mescid'li), 69.  
Receb (Mustafa oğlu), 32.  
Receb (Pûrât zâde), 74.  
Receb (Taş'lı), 60.  
Receb (Tüccar Resul zâde), 80.  
Receb Efendi, 31.  
Refet (Beşir oğlu), 112.  
Refika (Miraç oğlu Osman'ın kızı), 92.  
Remzi Efendi (Van'lı), 29.  
Resul (Er; Celâl Efendi'nin amca oğlu), 56.  
Resul (Kömüs'lü Rahmiye'nin kayınbiraderi), 69.  
Resul (Osman oğlu), 97.  
Resul (Mahmud oğlu), 64.  
Resul (Molla; Süleyman oğlu), 71.  
Resul (Molla Mehmed'in bacanağı), 70.  
Resul (Sofu Halid'in kardeşi), 70.  
Resul bin Veli (Zeydan'lı), 74.  
Resul Efendi (Bitlis polis memuru), 30.  
Resul Efendi (Hacı Hasan zâde), 80.  
Resul Efendi (Hersan'lı), 71.  
Resul Efendi (Zabıt kâtibi), 79.

Reşid (Ahmed oğlu), 113.  
Reyhan (Şemseddin oğlu), 62.  
Reşid (Adilcevaz'lı), 68.  
Reşid (Ali oğlu), 94.  
Reşid (Cafer oğlu), 73.  
Reşid (Göktaş'lı), 113.  
Reşid (Liva'lı), 108.  
Reşid (Molla; Gevaş'lı), 95.  
Reşid (Molla; Alan'lı), 100.  
Reşid (Molla Musa zâde), 80.  
Reşid (Sor'lulu), 63.  
Reşid (Süleyman kızı Besi'nin kardeşi), 57.  
Reşid Efendi (Zeydan'lı), 75.  
Reyhan (Gülşo oğlu Musa'nın eşi), 75.  
Reyhan (Ömer kızı), 71.  
Reyhan Hanım (Mahmud'un eşi), 105.  
Rıdvan (Taş'lı), 71.  
Rıza (Süleyman oğlu), 122.  
Rıza Maho (Ağa; Şeyh zâde), 85.  
Rifat Bey (Binbaşı), 115.  
Rindi (Hacı Osman Nâsır zâde'nin kardeşi), 75.  
Ruben (Ermeni; Veznedar), 95.  
Ruben (Taşnak Komitesi üyesi), 16, 51.

Rukiye (Muhabbet'in teyzesi), 73.  
Rukiye (Taş'lı), 65.  
Rüstem (Taş'lı), 71.  
Rüstem Efendi (Van'lı), 103.  
Rüşdü Mehmed (Zaza Vartik'li), 117.

### S

Sabit (Memi kızı Saliha'nın oğlu), 59.  
Sabri (Hacı oğlu), 60.  
Sadık (Derviş Ağa zâde), 80.  
Sadık (Taş'lı), 65.  
Sadık (Zülkadir zâde), 74.  
Sadullah Efendi (Hirit'li), 50.  
Sadullah (Müftü zâde), 81.  
Safiye (Tatar Gazi'li), 58.  
Sahak (Ermeni; Çatak'lı), 99.  
Sahak (Ermeni; Mosik oğlu), 113.  
Said (Elmas oğlu), 59.  
Said (Hacı Ali oğlu), 93.  
Said (Hamza oğlu), 74.  
Said (Sofu Veli'nin yeğeni), 60.  
Said Efendi (Bitlis müftüsünün oğlu), 33.  
Said Efendi (Van'lı), 29.

Said-i Kürdî (Molla), 30.  
Said-i Kürdî (Molla, Bedi-üz-zaman), 47, 48.  
Salih (Ahlat'lı Hüseyin oğlu), 64.  
Salih (İbrahim oğlu), 70.  
Salih (Karçıkan'lı), 69.  
Salih (Külhancı; İlyas kızı Leyla'nın oğlu), 69.  
Salih (Memi kızı Saliha'nın oğlu), 59.  
Salih (Onbaşı Halid'in oğlu), 31.  
Salih (Serir'li), 98.  
Salih Bey (Muhtar), 87, 77.  
Saliha (Memi kızı), 59.  
Salim Efendi (Sadullah oğlu), 83.  
Sander (Ermeni), 25.  
Saniye (Mustafa kızı), 68.  
Saral, Ahmet Hulki, 9, 131.  
Saru Kâhya (Ermeni; Kozlu'lu), 123.  
Sayyad (Avih'li), 68.  
Sayyad (Hüseyin kızı Cemile'nin oğlu), 59.  
Sayyad (jandarma), 91, 92.  
Sefer Bey, 73.  
Selâm (Kömüs'lü), 73.  
Selbi (Nâsır zâde İshak'ın eşi), 75.

Selbi (Reşid Efendi'nin kızı), 75.  
Selim (Hacı Bey oğlu), 49.  
Selim (Karaçay'lı), 120.  
Selim (Kömüs'den), 66.  
Selim Han (Hacı Bey oğlu), 101.  
Senco (Şaban oğlu), 73.  
Seray (Hacı kızı Rabia'nın annesi), 60.  
Sergis (Büyük; Ermeni çete reisi) 106, 107.  
Sergis (Ermeni), 49.  
Sergis (Keçiş oğlu; Ermeni), 123.  
Sergis (Keçiş), 96.  
Sergis (Küçük, Ermeni çete reisi), 106, 1072.  
Sergis, bkz., Lato (Mihran)  
Sergisyan Misak (Ermeni; Kahkik'li), 123.  
Servet (Zaza Vartik'li), 117.  
Servet Bey (Muş Mutasarrıfı), 25, 40, 41.  
Seyfullah Efendi, 74.  
Seyyare (Durak kızı), 119.  
Seyyid Han (Yusuf Seydo oğlu), 56.  
Seyyid İbrahim, 86.  
Shaw, Ezel Kural, 7, 131.

Shaw, Stanford J., 131.  
Sıdkı (Hasan oğlu), 109.  
Simon (Ermeni; Çatak'lı), 99.  
Simon (Ermeni; Kagaziz'li), 99.  
Simon Tulunciyan (Ermeni), 97.  
Subera (Amo kızı), 58.  
Sultan (Beygiri'li), 37.  
Sultan (Halo'nun eşi), 73.  
Sultan (Memi kızı Saliha'nın kızı), 59.  
Sultan (Molla Süleyman'ın kızı), 67.  
Sultan (Tilli kızı), 70.  
Sultan (Veli kızı), 67.  
Suna (Mikdad Bey'in eşi), 112.  
Sülin (Ayn-el Bârid'li), 62.  
Süleyman (Ali oğlu), 114.  
Süleyman (Hacı Yusuf Zâde), 32, 33.  
Süleyman (Hasan kızı Abani'nin kayınbiraderi), 58.  
Süleyman (Hersan'lı), 71.  
Süleyman (Kaleli zâde), 75.  
Süleyman (Kömüs'lü), 58.  
Süleyman (Köse zâde Hasan'ın oğlu) 73.

Süleyman (Mehmed oğlu), 74.  
Süleyman (Molla), 67.  
Süleyman (Nuril oğlu), 86.  
Süleyman (Servet oğlu), 117.  
Süleyman (Tatar Gazi'li Safiye'nin eşi), 58.  
Süleyman (Tüccar Yakub zâde), 80.  
Süleyman (Zabıt kâtibi Resul Efendi'nin kardeşi), 79.  
Süleyman Efendi (Komiser muavini), 29.  
Süleyman Efendi (Yüzbaşı), 93.  
Süleyman Efendi (Zeydan'lı), 63.  
Süslü, Azmi, 7, 131.

Ş

Şaban (Avih'li), 68.  
Şaban (Kömüs'lü), 73.  
Şaban Efendi (Hâkim yardımcısı), 64.  
Şaban Efendi (Hoca), 68.  
Şaban Vehbi Efendi (Bitlis Zabıt Başkâtibi), 29.  
Şafi'î (Mehmed oğlu), 39.  
Şakir (Abdülaziz kızı Hamail'in oğlu), 57.

Şakir (Alirik'li), 114.  
Şakir (Beşir oğlu), 112.  
Şakir (Mehmed oğlu), 64.  
Şebab (Hacı oğlu), 60.  
Şebab (Malazgirt'li), 60.  
Şefik (Hersan'lı Mehmed kızı Şöhret'in oğlu), 62.  
Şefika (Nigâr Hanım'ın kızı), 92.  
Şemo (Avih'li), 67.  
Şemo (Kazan'lı Şeyh Ahmed'in eşi), 32, 61.  
Şemo (Osman oğlu), 53.  
Şemo (Yazık'lı), 108.  
Şemseddin (Hacı Yusuf Zade), 61.  
Şemseddin (Hersan'lı), 62.  
Şemseddin Arif (Muhtar Şaban'ın torunu), 75.  
Şemseddin Efendi (Nâsır zâde), 75.  
Şemseddin Müzik zâde, 75.  
Şerif (Kâmil oğlu), 65.  
Şerif (Taş'lı), 65.  
Şerif Efendi (Van'lı), 102.  
Şevket (Mustafa Efendi oğlu), 63.  
Şevket (Pir Musa zâde), 75.  
Şimşir, Bilâl N., 8, 138.  
Şirak (Ermeni), 97.

Şirin (Ermeni), 106, 107.  
Şişman, Adnan, 103.  
Şöhret (Hersan'lı Mehmed kızı), 62.  
Şöhret (Marmut'lu Mehmed kızı), 57.  
Şükrü (Beşir oğlu), 75.  
Şükrü (Binacı Mahmud'un oğlu), 61.  
Şükrü (Hüseyin oğlu), 105.  
Şükrü (Ilıca Nahiye Müdürü), 121.  
Şükrü (İrfan Dizdar zâde'nin oğlu), 75.  
Şükrü (Mehmed Efendi'nin kızı Gülsüm'ün eşi), 69.  
Şükrü (Molla; Pekiç'li), 120.  
Şükrü Efendi (Hünkâr Hanım'ın eşi), 66.  
Şükrü Efendi (Molla; Alirik'li), 114.  
Şükrü Efendi (Yüzbaşı), 103.

T

Taha (Şeyh), 86.  
Tahir (Halid oğlu), 95.  
Tahsin Efendi (Hirit'li), 50.  
Tangasal (Ermeni), 49.

Tayyib (Abdülhamid oğlu), 51.  
Tero (Er), 32, 33.  
Tevfik (Batum oğlu), 62.  
Tevfik (Faris oğlu), 65.  
Tevfik (Kazancı zâde İbrahim oğlu), 74.  
Tevfik Efendi (Mal müdürü), 91.  
Tilli (Hasso kızı), 69.  
Tongerloo, Alois van, 7, 131.  
Topal Markere (Ermeni), 44.

## U

Ulviye (Dirona'lı), 126.

## Ü

Ümetullah (Tatar Gazi'li Safiye'nin kızı), 58.  
Ümmühan (Abdül gafur Efendi'nin kızı), 62.  
Ümmühan (Mehmed oğlu Süleyman'ın annesi), 74.

## V

Vahan (Ermeni), 97.  
Vahan (Ermeni; Molla Kulaç'lı), 121.  
Vano (Muş'lu Melkon oğlu), 34.

Vartan (Piskopos), 97.  
Vefik Bey (Van polis müdür vekili), 29.  
Veli (Sofu; Receb oğlu), 60.  
Veli Çavuş (Hamza Çelebi zâde), 73.  
Vremyan (Ermeni), 106, 110.  
Vremyan (Milletvekili), 15.

## Y

Yadigâr (Bayram kızı), 60.  
Yadigâr (Hasan kızı), 57.  
Yadigâr (Süleyman kızı), 71.  
Yadigâr (Şaban kızı), 68.  
Yakub (Ali oğlu), 51.  
Yakub (Hacı Bey oğlu), 49.  
Yasin (Barutçu zâde), 80.  
Yasin Efendi, 80.  
Yasin Efendi (Mehmed oğlu), 29.  
Yunus (Hacı Hasan oğlu), 81.  
Yusuf (Hacı Ali oğlu), 32, 61.  
Yusuf (Hersan'lı), 62.  
Yusuf (Hoca; Kızıl Mescid'li), 67.  
Yusuf (Kömüs'lü), 73.  
Yusuf (Mahmud oğlu), 110.

Yusuf (Mehmed oğlu), 47.  
Yusuf (Polad oğlu), 71.  
Yusuf (Saylam oğlu), 118.  
Yusuf (Soğu Halid'in yeğeni), 70.  
Yusuf (Şakir kızı Mercan'ın yeğeni), 56.  
Yusuf (Şeyh; Şeyh Abdül gani'nin oğlu), 70.  
Yusuf (Şeyh), 86.  
Yusuf Efendi (Kazazlar Şeyhi), 68, 76.  
Yusuf Efendi (Şeyh; Süleyman Efendi'nin oğlu), 63.  
Yusuf Efendi (Şeyh; Hacı Melik zâde), 68, 79.  
Yusuf Kenan (Müküs'lü), 96.  
Yusuf Zeydo (Saydan aşireti reisi), 56.  
Yusuf Ziyaeddin, 101.

## Z

Zahor (Ermeni), 49.  
Zakire (Dirona'lı), 126.  
Zarife (Süleyman kızı), 58.

Zekiye (Aşir zâde Habib'in eşi), 61.  
Zekiye (Beşir oğlu Şakir'in kızı), 112.  
Zekiye (Hacı Cümdi'nin eşi), 74.  
Zeliha (Dirona'lı), 126.  
Zeliha (Hizan'lı), 39.  
Zeliha (İsmail Ağa kızı), 103.  
Zeliha Hanım (Kadik oğlu Hüseyin Efendi'nin eşi), 94.  
Zernişan (Seyyad kızı), 68.  
Zeynep (Halid kızı), 72.  
Zeynep (Mehmed kızı) 66.  
Zeynep (Taş'lı), 65.  
Zeynep (Timur oğlu Murad'ın eşi), 112.  
Zihni (Mustafa oğlu), 119.  
Ziver (Molla Mehmed oğlu), 70.  
Ziya bey (Van'lı), 110.  
Ziynet (Kişemiş kızı), 72.  
Ziynet (Nuri Kızı), 59.  
Ziynet (Van'lı), 62.  
Zübeyde (Aktaş'lı), 1185.  
Zülfinaz (Arafat'ın annesi), 61.  
Zülfinaz (İsa Ağa kızı), 72.  
Zülfiye (Sadık kızı), 65.



## B. COĞRAFİ ADLAR

### A

- Abağa (bucak), 87.  
Abbas Ağa (mahalle), 102.  
Abri (Muş-Bulanık-Erentepe bucağına bağlı bugünkü Esenlik köyü), 34.  
Acara, 21.  
Adivar (köy), 60.  
Adilceviz, 14, 65, 68, 84, 93.  
Adir-i Ulya (Bitlis-Hizan-Sağlıklı bucağına bağlı köy), 47.  
Ağaçlık (Avzini), 100.  
Ağartı (Ayanıs), 84, 94, 103.  
Ağcakale, 89.  
Ağcamelik (Erzurum-Hınıs-Halilçavuş bucağına bağlı bugünkü Akçamelik köyü), 123.  
Ağdad (Muş-Korkut bucağına bağlı bugünkü Yolgözler köyü), 53.  
Ağırofl (dağ), 97.  
Ağrı, 37, 53, 87, 122, 123.  
Ahkis (Bitlis-Hizan-Akşar bucağına bağlı köy), 16, 35.  
Ahlat, 32, 49, 57, 58, 63, 64, 66, 82.  
Aht (dağ) 90.  
Ahtamar (ada), 97, 101.  
Akçan (Muş'a bağlı bugünkü Mercimekkale bucağı), 25, 30, 50.  
Akçamelik (Ağcamelik), 123.  
Akmescit (Zanoy), 125.  
Akşar (Hakif), 35, 36, 36, 37, 39, 53.  
Aktaş (kom), 117.  
Alacabük (Pelli), 91, 100.  
Alacayar (Berho), 101.  
Alan (köy), 100.  
Albayrak (Şifekti-Dir), 85, 92, 104.  
Aleman (Bitlis-Tatvan ilçesine bağlı bugünkü Örenlik köyü), 52.  
Alemdar Köprüsü, 60, 78.  
Alirik (Erzincan-Tercan ilçesine bağlı bugünkü Beşgöze köyü), 114.

- Alınak (köy), 93.  
Anadere (Oranis), 25.  
Anadolu, 43.  
Antep, 79.  
Aarak (Muş'a bağlı bugünkü Kepenek köyü), 41.  
Aarak Manastırı, 40.  
Aarak (Muş'a bağlı bugünkü Kepenek köyü), 41.  
Arap Köprüsü (köprü; Bitlis), 24, 29, 66, 78, 82.  
Arap (Ağrı-Eleşkirt ilçesine bağlı bugünkü Öztoprak köyü) 122.  
Arçkanis (köy), 98.  
Arkanik (Van-Çatak ilçesine bağlı bugünkü Işınlı köyü), 101.  
Arpıt (köy), 101, 102.  
Artvin, 21.  
Arvas (Van-Gevaş-Bahçesaray ilçesine bağlı bugünkü Doğanyayla köyü), 101.  
Asbaşın (Van-Gürpınar ilçesine bağlı bugünkü Çavuştepe köyü), 89, 90.  
Aşağı Kale 78, 80.  
Aşkale, 1185, 119.  
Aşnak (Bitlis-Tatvan-Reşadiye bucağına bağlı bugünkü Budaklı köyü), 101.  
Atalan (köy), 91, 93, 95.  
Atmaca (Havins), 101.  
Avih (mahalle), 57, 60, 61, 62, 64, 67, 68.  
Avrupa 8.  
Avzini (Van-Çatak ilçesine bağlı bugünkü Ağaçlık köyü), 100.  
Avzut (Büvetli), 53.  
Ayanıs (Ağartı), 84, 94, 103.  
Ayn-el Bârid (mahalle), 60, 64, 72.  
Azad (köy), 58.  
Azakpur (Muş'a bağlı bugünkü Korkut bucağı), 53.  
Azerbaycan, 13.  
Azerkoh (köy), 100.

### B

- Baçerge, 92.  
Bağdad, 115.  
Bağpınar (Kötür), 113.  
Bağriaçık (köy), 98.  
Bahanı (Van-Gürpınar-Güzelsu bucağına bağlı bugünkü Alınak köyü), 107.  
Bahçesaray (Müküs), 44, 48, 89, 92, 95, 96, 97, 101.  
Bahik (köy), 101.

Bakacak (Keşişoğlu), 91.  
Bakırdağı, 115.  
Balaklı (Kömüs), 88, 104.  
Bardik (köy), 54.  
Bargiri (Muradiye), 93.  
Baş (mahalle), 27.  
Başkale, 86, 98, 104.  
Batum, 21.  
Bayburt, 117.  
Bayezid, 53, 87.  
Beğendik (Vartik), 116, 117.  
Belenoluk (Yukarı Hişet), 36.  
Bellitaş (Harami), 123.  
Berho (köy), 101.  
Beşgöze (Alirik), 114.  
Beşkaya (Humlar), 116.  
Betlevo (köy), 27.  
Beygiri (Bitlis-Hizan-Akşar  
bucığına bağlı köy), 16, 36.  
Beyrut, 42.  
Bitlis, 9, 10, 11, 14, 15, 16,  
23, 24, 25, 29, 30, 31, 32,  
33, 35, 35, 36, 37, 46, 47,  
50, 51, 52, 53, 55, 56, 58,  
59, 63, 64, 76, 81, 82, 84,  
87, 91, 94, 100, 101, 104,  
105, 106, 110.  
Borçka, 21.  
Borem (Siirt-Pervari ilçesine  
bağlı köy), 45.

Bozoğlak, 119.  
Bölük yazı, 24, 37, 50.  
Bölük yazı (Simek), 50.  
Bölük yazı (Tatik), 24.  
Budaklı (Aşnak), 101.  
Bulanık, 33, 34, 60.  
Büvetli (Avut), 53.

### C

Camili (Maçakhel), 21.  
Cankurtaran (Gebolan), 34.  
Cevizli (köy), 126.  
Ciğerkum (köy), 115.

### Ç

Çaçvan (Bitlis-Hisan-Sağınlı  
bucığına bağlı köy), 37, 48.  
Çakar (mahalle), 27.  
Çakmaklı (Mezgeyik), 111.  
Çanakyayla (Viran), 30.  
Çanklı Manastır (Çanlı Kilise-  
Çengelli Kilise), 40.  
Çapkis (Bitlis-Çukur bucığına  
bağlı bugünkü Üzümlüveren  
köyü), 53.  
Çat. 50, 112.

Çatak (Şatak), 14, 45, 46, 92,  
96, 98, 99, 101, 106.  
Çatak dibi (Sokan), 99.  
Çavuştepe (Asbaşın), 89, 90.  
Çel Çemkan (köy), 45.  
Çıknız (Erzincan-Tercan ilçe-  
sine bağlı bugünkü  
Yaylayolu köyü), 113.  
Çiftlik (bucak), 118.  
Çiftlik (Erzurum merkez  
bucığına bağlı bugünkü  
Çiftlikköy), 119.  
Çobanoğlu (köy), 108.  
Çobanören (Vilâs), 44.  
Çökek yazı (Hirit), 25, 37, 50.  
Çomaklı (Nabat), 93.  
Çukurtarla (Hanik), 49.

### D

Dalda (Engesor), 51.  
Daldere (Karkar), 90, 97.  
Darnis-i Sufla (köy), 98.  
Darnis-i Ulya (Van-Çatak ilçe-  
sine bağlı bugünkü Yukarı  
Narhea köyü), 98.  
Dedeli (köy), 58, 59.  
Dentas (köy), 44.  
Der (köy), 97.

Derebey (mahalle), 90.  
Develi, 115.  
Dilhas (köy), 52.  
Dir (Van-Başkale ilçesi bucak  
merkezi Albayrak), 85, 92.  
Dirimpınar (Hanik), 49.  
Dirona (köy), 126, 127.  
Diyadin Köprüsü, 78.  
Diyarbakır. 14, 27, 58, 91, 94,  
103, 105, 106.  
Doğanyayla (Arvas), 101.  
Doğu Anadolu, 7, 8, 15, 21, 89.  
Doğu Bayezid, 87.  
Dönemeç (Engil), 45, 95, 104.  
Duman (köy), 123.

### E

Ebriren (köy), 92.  
Edebük (köy), 113.  
Edremid (mahalle), 109.  
Edremit (Van-Gümüşdere  
bucığına bağlı bugünkü  
Sarmansuyu köyü), 94, 104.  
Ekice (Van-Timar bucığına  
bağlı bugünkü Sağlamtaş  
köyü), 88.  
Ekindüzü (Hertovin-i Ulya;  
Hertovin-i Sufla), 44, 46.  
Elaldı (İl Aldı), 115.

Elazığ, 93, 121, 124.  
Eleşkirt, 122, 124.  
Elmabulak (Kolosik), 52.  
Elmalık (Zivistan), 91.  
End (köy), 46.  
Engesor (Bitlis-Tatvan ilçesine bağlı bugünkü Dalda köyü), 51.  
Engil (Van-Gümüşdere bucağına bağlı bugünkü Dönemeç köyü), 45, 94, 103.  
Erçek, 90, 92, 104.  
Erciş, 14, 87, 92, 101, 108.  
Erentepe (Liz), 33, 34.  
Ergeçidi (Kesan), 37, 101.  
Erivan, 36.  
Ermenistan, 15, 16, 42, 48.  
Erzincan, 9, 90, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118.  
Erzurum, 9, 50, 66, 92, 105, 106, 111, 112, 113, 116, 117, 118, 119, 121, 123.  
Esbişad (Van-Erçek bucağına bağlı bugünkü Yukarı Gölalan köyü), 90.  
Esenkıyı (Parkat), 84.  
Esenlik (Abri), 34.  
Eskipolat (Serçeme), 119.  
Eyüb oğlu (kom), 118.

## F

Fındıklı (Kursan), 115.

## G

Garib (Gapir), 122.  
Gebolan (Muş-Bulanık-Erentepe bucağına bağlı bugünkü Cankurtaran köyü), 34.  
Gedikbulak (Timar), 106.  
Gevar (Hakkâri iline bağlı bugünkü Yüksekova ilçesi), 75, 92.  
Gevaş, 24, 46, 90, 91, 92, 93, 95, 961, 97, 101, 103, 110.  
Giresun, 115.  
Gökay (Külat), 87.  
Gökçe (Hogik), 118.  
Gökçimen (Prons), 37, 100.  
Göktaş (köy), 113.  
Göldüzü (bucak), 84.  
Göller (Kahkik), 123.  
Göllü (köy) 103, 106.  
Görelle, 115.  
Gözaydın (köy), 122.  
Gurd (köy), 53.

Gülpik (Bitlis-Hizan'a bağlı bugünkü Süttaş köyü), 24.  
Gülsünler (Şeyh Kara), 84, 93, 108.  
Gülyurdu (Kalafkaarduçlu), 126.  
Gümüşdere, 45, 91, 94.  
Gümüşhane, 115.  
Gümüşören (Özim), 36, 43, 44, 45, 97.  
Güneydoğu Anadolu, 7, 8, 15.  
Günkırı (Kotni), 53, 55.  
Gürpınar (Havasur), 90, 91, 94, 95, 97, 98, 99, 101, 106, 107.  
Güzbulak (Pelegöz), 115.  
Güzelsu (bucak), 94, 95, 107.  
Güzelsu (köy; Hoşab), 94.

## H

Haçavera (Trabzon-Maçka ilçesine bağlı bugünkü Yeşilyurt köyü), 126.  
Hakbilir (Pekeriç), 119, 120.  
Hakif (Bitlis-Hizan ilçesine bağlı bugünkü Akşar bucağı), 35, 36, 39.  
Hakkâri, 9, 12, 75, 83, 85, 86.  
Haleb, 14, 48, 90.  
Halil Ağa (mahalle), 110.  
Halil Çavuş (bucak), 123.  
Hamtos (mahalle), 57, 58.  
Hamzikân (Ağrı'ya bağlı bugünkü Taştekn köyü), 53.  
Hani, 27, 29, 33.  
Hanianik (köy), 49.  
Hanik (Bitlis-Ahlat'a bağlı bugünkü Çukurtarla köyü), 49.  
Hanik (Muş-Malazgirt-Nurettin bucağına bağlı bugünkü Dirimpınar köyü), 49.  
Hanzır (Ağrı-Eleşkirt ilçesine bağlı bugünkü Yücekapı köyü), 122, 124.  
Harami (Erzurum-Hınıs-Karaköprü bucağına bağlı bugünkü Bellitaş köyü), 123.  
Hashır, 44, 45.  
Hathavur, 125.  
Hatuniye (mahalle), 82, 102, 103.  
Hatuniye Köprüsü, 78.  
Havasur (Van'a bağlı bugünkü Gürpınar ilçesi), 90, 91, 97, 98, 106.  
Havins (Van-Timar bucağına bağlı bugünkü Atmaca köyü), 101.

Herakolu (dağ), 46.  
Hersan (mahalle), 32, 56, 62,  
63, 64, 67, 68, 70, 71, 72,  
79, 80, 82.  
Hertovin-i Sulfa (Siirt-Pervari  
ilçesine bağlı bugünkü  
Ekindüzü köyü), 44, 46.  
Hertovin-i Ulya (Siirt-Pervari  
ilçesine bağlı bugünkü  
Ekindüzü köyü), 44, 46.  
Hezor, 21.  
Hıdır (Van-Timar ilçesine  
bağlı bugünkü Hıdırköy),  
94, 108.  
Hıdırköy (Hıdır), 94, 108.  
Hınıs, 121, 123.  
Hirit (Bitlis-Hizan ilçesine  
bağlı bugünkü Çökekyazı  
köyü), 25, 37, 50.  
Hişet (Aşağı; Ormandalı), 30,  
44.  
Hişet (Bitlis-Hizan-Akşar  
bucasına bağlı bugünkü  
Kolludere köyü), 36, 45, 46.  
Hişet (Yukarı; Belenoluk), 36.  
Hişt (Van-Gürpınar-Yalıncı  
bucasına bağlı köy), 106.  
Hiyoyan (köy), 53.  
Hizan, 16, 24, 25, 35, 36, 37,  
38, 45, 46, 47, 62, 87, 90.

Hogik (Erzincan-Tercan ilçe-  
sine bağlı bugünkü Gökçe  
köyü), 118.  
Horotis (köy), 95.  
Horozdere (Horus), 37.  
Hortokup (köy), 125.  
Horus (Bitlis-Hizan ilçesine  
bağlı bugünkü Horozdere  
köyü), 37.  
Hoşab (Van-Gürpınar-Güzelsu  
bucasına bağlı bugünkü  
Güzelsu köyü), 94.  
Humlar (Erzincan-Tercan ilçe-  
sine bağlı bugünkü Beşkaya  
köyü), 116.  
Huyut (Bitlis-Mutki ilçesine  
bağlı bugünkü Kavakbaşı  
bucası), 56.  
Hüseyin Efendi (kom), 117.

## I

İlca, 118, 119.  
İşinli (Arkanis), 101

## İ

İdil, 23.

İl Aldı (Erzincan-Tercan ilçe-  
sine bağlı bugünkü Elaldı  
köyü), 121.  
İmam Kullu (köy), 115.  
İskenderun, 14, 15.  
İpsalâ (Trabzon-Maçka ilçe-  
sine bağlı bugünkü Ocaklı  
köyü), 125.  
İspir, 123.  
İstanbul, 8, 10, 98.

## K

Kabunduruk (Erzurum-  
Aşkale-Çiftlik bucağına  
bağlı bugünkü Koçbaba  
köyü), 118.  
Kafkas, 11.  
Kafkasya, 15, 55.  
Kagaziz (köy), 98, 99.  
Kahkik (Erzurum-Hınıs-  
Halilçavuş bucağına bağlı  
bugünkü Göller köyü), 123.  
Kahnemiran (Van-Çatak ilçe-  
sine bağlı bugünkü  
Uzuntekne köyü), 99.  
Kalafka (köy), 126.  
Kalafkaarduçlu (Gülyurdu),  
126.  
Kalafkahatıpli (Kömürcü),  
126.

Kalafkaskenderli (Taşdelen),  
126.  
Kale (mahalle), 33.  
Kalecik (köy), 91.  
Kaplıca (köy), 50.  
Kara Çoban (Erzurum-Hınıs'a  
bağlı bugünkü Karaçoban  
bucası), 123.  
Karahasan (bucak), 58.  
Kara Hüseyin (köy), 35.  
Kara Kilise (Karaköse), 53,  
131.  
Kara Köprü (Erzurum-Hınıs-  
Karaçoban bucağına bağlı  
bugünkü Karaköprü köyü),  
123.  
Karaağıl (bucak), 60.  
Karabağ, 38.  
Karacaviran (kom), 117.  
Karaçay (köy), 119, 120.  
Karaköse (Kara Kilise), 53,  
124.  
Karakütük (Zigak), 52.  
Karameşe (köy), 28.  
Karasu, 39.  
Karasu (Marmit Suyu), 94.  
Karbastı (Korsuh), 35, 36.  
Karçıkan (ilçe; Van), 24, 45,  
69, 99, 94, 100.

Karkar (Van-Gevaş ilçesi merkez bucağına bağlı bugünkü Daldere köyü), 90, 95, 97.  
Kars, 111, 119.  
Kasır (Van-Gürpınar-Güzelsu bucağına bağlı bugünkü Sevindik köyü), 95.  
Kavakbaşı (Huyut), 56.  
Kayalu (köy; Mardin-İdil), bkz., Kayalu.  
Kayseri, 115.  
Kazan, 27, 112, 122.  
Kazanan (köy; Muş-Korkut), 23, 28, 32, 34, 61.  
Kemah, 119.  
Kepenek (Arak), 40, 41.  
Kepirli (Nurs), 46.  
Kerek oğlu (köy), 58.  
Kesan (Ağrı-Tutak ilçesine bağlı bugünkü Ergeçidi köyü), 37, 101.  
Kesan (Sancak adı), 37.  
Keşiş (köy), 92.  
Keşişoğlu (Van merkez bucağına bağlı bugünkü Bakacık köyü), 91.  
Kevar (Bitlis-Hizan-Sağınlı bucağına bağlı köy), 47.  
Kevenli (Şuşanis), 93.  
Kılınç Gediği, 54.

Kırgeçit (bucak), 99.  
Kırköy (Sironik), 41, 51.  
Kışlak (köy), 117.  
Kızıl Kilise (Van-Muradiye merkez bucağına bağlı bugünkü Yakıncak köyü), 88.  
Kızıl Manastır, 40.  
Kızıl Mescid (mahalle), 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 78, 81.  
Kinekas (köy), 101.  
Kirs (köy), 90.  
Kocapınar, 101.  
Koçbaba (Kabunduruk), 118.  
Kolludere (Hişet), 36, 43, 46.  
Kolosik (Muş'a bağlı bugünkü Elmabulak köyü), 52.  
Komera (Trabzon merkez bucağına bağlı bugünkü Yalıncak köyü), 127.  
Kopal (Ağrı-Eleşkirt ilçesine bağlı bugünkü Palakçayırı köyü), 123.  
Korkut (köy), 95.  
Korkut (bucak; Muş-Korkut), 23, 53, 54.  
Korsuh (Bitlis-Hizan ilçesine bağlı bugünkü Karbastı köyü), 16, 35, 36.

Kotni (Bitlis-Çukur bucağına bağlı bugünkü Günkırı köyü), 53.  
Kotum (Bitlis-Tatvan-Küçüksu bucağına bağlı bugünkü Küçüksu köyü), 51, 52.  
Kozlu (köy), 123.  
Kozluca (köy), 90.  
Kömürcü (Kalafkahatıplı), 126.  
Kömüs (mahalle), 58, 60, 66, 68, 69, 73, 79.  
Kömüs (Van-Muradiye merkez bucağına bağlı bugünkü Balaklı köyü), 88, 104.  
Köprü (bucak), 123.  
Köprü Köy (köy), 91, 107.  
Körzui (Van-Muradiye ilçesine bağlı bugünkü Uluşar köyü), 110.  
Kötür (Erzincan-Tercan ilçesine bağlı bugünkü Bağpınar köyü), 113.  
Kumus (Muş'a bağlı köy), 41, 50.  
Kursan (Erzincan-Tercan ilçesine bağlı bugünkü Fındıklı köyü), 115.  
Kuru Bulak (mahalle), 58, 59.  
Kuru Salan (dağ), 96.

Kurukol (köy), 111, 114.  
Kurultu (Verandanis), 97.  
Kuşanlı (köy), 35.  
Kutis-i Sufla (Bitlis-Hizan-Sağınlı bucağına bağlı köy), 47.  
Kutis-i Ulya (Bitlis-Hizan-Sağınlı bucağına bağlı köy), 47.  
Küçüksu (bucak), 51, 52.  
Külat (Bitlis-Hizan ilçesine bağlı bugünkü Gökay köyü), 87.  
Kümes (mahalle), 62.

## L

Lahyan (köy), 97.  
Liva (köy), 108.  
Liz (Muş-Bulanık ilçesine bağlı bugünkü Eretepe bucağı), 33.

## M

Mabekor (mahalle), 59.  
Maçakhel (Camili), 21.  
Maçka, 125, 126.

Ma'murat-ül-Aziz (Elazığ), 93.  
Mahallebaşı (mahalle), 57, 64, 68, 71, 73, 79, 82.  
Malazgirt, 49, 58, 60, 71, 124.  
Malik (Siirt-Pervari ilçesine bağlı köy), 44.  
Mama Hatun (Tercan), 116.  
Muradit (Muratlı), 21.  
Mardin, 23, 24, 83, 105.  
Marmit Suyu (Karasu), 94.  
Marnik (köy), 53, 58.  
Menderiş (köy), 104.  
Mercimekkale (Akçan), 25, 26, 28, 39.  
Merik Ali (kom), 116.  
Marmutlu (mahalle), 57.  
Mescid (mahalle), 57.  
Mezgeyik (Erzincan-Tercan ilçesine bağlı bugünkü Çakmaklı köyü), 111.  
Mezraa (köy), 98.  
Mezraa-i End (köy), 46, 47.  
Mezraa-i Şeyhan (Van-Gevaş-Bahçesaray bucağına bağlı bugünkü Ünlüce köyü), 95.  
Mülaka (köy), 125.  
Molla Davud (Muş-Bulanık-Erentepe bucağına bağlı köy), 33, 34.

Molla Kasım (Van-Timar bucağına bağlı bugünkü Mollakasım köyü), 84, 103, 108.  
Molla Kulaç (Erzurum-Hınıs'a bağlı bugünkü Mollakulaç köyü), 121.  
Molla Yahya (köy), 35.  
Moskova, 117.  
Muradiye, 31, 87, 88, 90, 93, 108, 110.  
Muratlı (Maradit), 21.  
Mustafa (Erzincan-Tercan ilçesine bağlı bugünkü Mustafabey köyü) 1185.  
Mustafabey (köy; Mustafa), 118, 119.  
Muş, 9, 10, 14, 15, 16, 25, 26, 27, 28, 33, 34, 39, 40, 41, 42, 45, 49, 50, 52, 53, 54, 56, 58, 60, 124.  
Mutki, 56.  
Müküs (Van-Gevaş ilçesine bağlı bugünkü Bahçesaray bucağı), 44, 48, 89, 92, 96, 97.

## N

Nebat (Van-Erçek bucağına bağlı bugünkü Çomaklı köyü), 93.

Nâhoşnûd (mahalle), 59.  
Nevşan (mahalle), 105.  
Nezarborum, 44.  
Norduz (Van-Gürpınar ilçesine bağlı bugünkü Yalınca bucağı), 91.  
Norevan (köy), 101.  
Norgah (köy), 53.  
Norkuh (Van-Gürpınar ilçesine bağlı bugünkü Yolaşan köyü) 101.  
Norşin (mahalle), 94, 109.  
Nurettin (bucak), 49.  
Nurs (Bitlis-Hizan-Sağmli bucağına bağlı bugünkü Kepirli köyü) 46.  
Nusaybin, 105, 110.

## O

Ocaklı (İpsalâ), 125.  
Oranıs (Bitlis-Tatvan-Reşadiye bucağına bağlı bugünkü Anadere köyü), 25.  
Ormandalı (Aşağı Hişet), 36, 44.  
Orta Til (köy), 122.  
Ortaç (Zirket), 53.  
Otluca (Şeyh Ayne) 64, 108.  
Ovacık (bucak), 118.

Ovacık (köy), 119.  
Ozım (Siirt-Pervari'ye bağlı bugünkü Gümüşören köyü), 36, 43, 44, 45, 97.

## Ö

Ömer Ağa (kom), 116.  
Örenlik (Aleman), 52.  
Özalp (Saray), 90, 91, 98.  
Özkavak (köy), 55.  
Öztoprak (Arap), 122.

## P

Pakiz (köy), 84, 91.  
Palakçayırı (Kopal), 123.  
Papir (sokak), 60.  
Par (köy), 96.  
Parkat (Bitlis-Adilcevaz-Göldüzü bucağına bağlı bugünkü Esenkırı köyü), 84.  
Pars (köy), 98.  
Parsinik (köy), 114.  
Pasinler, 113.  
Patnos (mahalle), 69.  
Pav (Bitlis-Çukur bucağına bağlı bugünkü Yamaçköy), 53.

Pazaryolu (bucak), 123.

Pekeriç (Erzincan-Kemah-Bozoğlak bucağına bağlı bugünkü Hakbilir köyü), 119, 120.

Pelegöz (Erzincan-Tercan ilçesine bağlı bugünkü Güzbulak köyü), 115.

Pelli (Bitlis-Tatvan-Reşadiye bucağına bağlı bugünkü Alacabük köyü), 100.

Pervari, 25, 36, 43, 44, 45, 46, 97.

Pınarıüstü (Yekmal), 53.

Piroz (Siirt-Pervari ilçesine bağlı bugünkü Taşdılek köyü), 44.

Pirsolan (Van-Muradiye ilçesine bağlı bugünkü Sürüyolu köyü), 108.

Prons (Bitlis-Hizan ilçesine bağlı bugünkü Gökçimen köyü), 37, 100.

## R

Reşadiye, 25, 91, 100, 101, 110.

## S

Sağlamtaş (Ekice), 88.

Sağınlı (Uçum), 46.

Saray (Van iline bağlı bugünkü Özalp ilçesi), 90, 91.

Sarıkonak (bucak), 31.

Sarmansuyu (Edremid), 94, 104.

Sason, 47.

Savur, 30, 31.

Sefer Bey Köprüsü, 78.

Seki (köy), 112.

Sekur (köy) 16, 35, 36.

Selim Bey (mahalle), 105, 110.

Serçeme (Erzurum-Ilıca bucağına bağlı bugünkü Eskipolat köyü), 119.

Serir (köy), 98.

Sevindik (Kasır), 95.

Seyfkar (köy), 47.

Sıltık (köy), 114.

Siirt, 9, 25, 36, 43, 45, 45, 46, 89.

Sim Haç (Bitlis-Hizan-Akşar bucağına bağlı köy), 37.

Simek (Bitlis'e bağlı bugünkü Bölük yazı bucağı), 50.

Sinel (köy), 124.

Sipannan (köy), 53.

Sironik (Muş'a bağlı bugünkü Kırköy), 41, 50.

Sokan (Van-Gürpınar-Kırgeçit bucağına bağlı bugünkü Çatak dibi köyü), 99.

Sor (Bitlis-Ahlat ilçesine bağlı bugünkü Uludere köyü), 63.

Sortekin (köy), 98.

Söğütlü (kom), 118.

Surb Garabet Manastırı, 40.

Surbaş (köy), 92.

Surengen (köy), 99.

Suspert (köy), 53.

Sürüyolu (Pirsolan), 108.

Süttaş (Gülpik), 24.

## Ş

Şahmanis (Van-Gülpınar-Yalınca bucağına bağlı bugünkü Topçudeğirmeni köyü), 94.

Şam, 49, 59.

Şatak (Van'a bağlı bugünkü Çatak ilçesi), 445, 46, 92, 96, 98, 99, 106.

Şeyh Ayne (Otluca), 84, 108.

Şeyh Kara (Gülsünler), 84, 93, 108.

Şıdan (köy), 99.

Şikefti (Van-Başkale ilçesine bağlı bugünkü Albayrak bucağı), 85.

Şirvan Şeyh (Muş-Bulanık Karsağıl bucağına bağlı bugünkü Adıvar köyü), 60.

Şor Pınar köprüsü, 78.

Şorkiyan, 55.

Şorlar (kom), 116.

Şube (köy), 25.

Şuşanis (Van merkez bucağına bağlı bugünkü Kevenli köyü), 93.

## T

Tadım (köy), 121, 123.

Tahtot, 67.

Tankas (köy), 100.

Taramak (Van-Gevaş ilçesine bağlı bugünkü Yaylakonak köyü), 89.

Tarvis (köy), 101.

Tasmalı (köy), 90.

Taş (Mahalle). 30, 59, 61, 64, 65, 70, 72, 73, 79, 80, 81.

Taşdelen (Kalafkaskenderli),  
126.  
Taşdilek (Piroz), 44.  
Taştekne (Hamzikân), 53.  
Tatar Gazi (köy), 58, 59.  
Tatar Gazi (mahalle), 69.  
Tatik (Bitlis'e bağlı Bölük yazı  
bucacı), 24.  
Tatvan, 25, 51, 52, 91, 100,  
101, 110.  
Tebriz, 42.  
Terbüsek (Erzincan-Tercan  
ilçesine bağlı bugünkü  
Yalınkaş köyü), 111.  
Tercan, 111, 113, 114, 115,  
116, 1117, 118, 119.  
Tifnik Karaköy (dağ), 56.  
Til (Muş-Korkut bucağına  
bağlı bugünkü Korkut köyü),  
28, 53, 54, 56.  
Timar, 14, 28, 84, 88, 94, 101,  
108, 111.  
Tog (Bitlis-Tatvan'a bağlı  
köy), 52, 53.  
Topal Osman (kom), 112.  
Topçu oğlu (mahalle), 94.  
Topçudeğirmeni (Şahmanis),  
94.  
Trabzon, 9, 15, 125, 126, 127.  
Tutak, 37.

Tuzla (kom), 117.

## U

Uçum (Bitlis-Hizan ilçesine  
bağlı bugünkü Sağınlı  
bucacı), 46.  
Uluşar (Körzut), 110.  
Uludere, 63.  
Uzuntekne (Kahnemiran), 99.

## Ü

Üçtav (köy), 53.  
Ünalı (Yako), 31, 32, 33, 69.  
Ünlüce (Mezraa-i Şeyhan), 95.  
Üzümveren (Çapkis), 53.

## V

Van, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15,  
29, 38, 42, 45, 46, 82, 71,  
73, 83, 84, 85, 88, 89, 90,  
91, 92, 93, 94, 95, 96, 97,  
98, 99, 100, 101, 102, 103,  
104, 105, 106, 107, 108,  
109, 110.

Varkoz (Van-Erciş-Kocapınar  
bucacına bağlı bugünkü  
Yetişen köyü), 101.  
Varşah (köy), 52.  
Vartik (Erzincan-Tercan ilçe-  
sine bağlı bugünkü  
Beğendik köyü), 116, 117.  
Vastin (Bitlis-Hizan-  
Bölük yazı bucağına bağlı  
köy), 37.  
Vavink (köy), 46.  
Verandanis (Van-Gevaş ilçe-  
sine bağlı bugünkü Kurultu  
köyü), 97.  
Vilâs (Siirt-Pervari ilçesine  
bağlı bugünkü Çobanören  
köyü), 44.  
Viran (Bitlis-Adilcevaz ilçe-  
sine bağlı bugünkü  
Çanakyayla köyü), 30.  
Vostan (Gevaş), 93, 110.

## Y

Yağcılar (köy), 26.  
Yako (Bitlis-Sarıkonak  
bucacına bağlı bugünkü  
Ünalı köyü), 31, 32, 33, 69.  
Yakıncak (Kızıl Kilise), 88.  
Yalınca (Norduz), 91, 94, 106.  
Yalınca (Komera), 127.

Yalınkaş(Terbusek), 111.  
Yamaçköy (Pav), 53.  
Yavi (Erzurum-Çat ilçesine  
bağlı bugünkü Yavi köyü),  
118.  
Yavı (Yavi), 112.  
Yaygın (bucak), 28, 40.  
Yaylakonak (Taramak), 89.  
Yaylayolu (Çıkmz), 113.  
Yazık (köy), 108.  
Yekmal (Pınarıüstü), 53.  
Yemlice (Zorova), 84, 107.  
Yeni Köy (köy), 123.  
Yeşilyurt (Haçavera), 126.  
Yetişen (Varkoz), 101.  
Yolaşan (Norkuh), 101.  
Yolgözler (Ağdad), 53.  
Yomra, 126.  
Yukarı Gölalan (Esbışad), 90.  
Yukarı Narlıca (Darnis-i  
Ulya), 198.  
Yurttepe (köy), 198.  
Yücepete (Hanzır), 122, 124.  
Yüksekova, 75, 92.  
**Z**  
Zanha (köy), 125.



Zanoy (Trabzon-Maçka ilçesine bağlı bugünkü Akmescit köyü), 125.  
Zarif Bey (kom), 115.  
Zaza Vartik (kom), 117.  
Zelgo (kom), 117.  
Zeve, 84, 94, 1072.  
Zeydan (mahalle), 57, 59, 63, 66, 67, 72, 73, 74, 75, 79, 80, 81.  
Zıgak (Muş'a bağlı bugünkü Karakütük köyü), 52.

Zikoh (köy), 97.  
Zirket (Muş-Korkut bucağına bağlı bugünkü Otaç köyü), 53.  
Zivistan (Van-Gümüşdere bucağına bağlı bugünkü Elmalık köyü), 91.  
Ziyaret (köy; Muş'a bağlı bugünkü Yaygın bucağı), 28.  
Zorova (Van-Timar bucağına bağlı bugünkü Yemlice köyü), 84, 107.

### C. DEVLET, MİLLET, DİN, AİLE, BOY MUHTELİF TEŞEKKÜL ADLARI VE BARIŞ ANTLAŞMALARI

A	C
Ahtamar Manastırı, 110.	Cami-i Kebir, 76.
Alemdar Camii, 76.	Cem Hanı Tekkesi, 39.
Alılan, 92.	
Amerika, 15.	
Amerika Dışişleri Bakanlığı, 8.	Ç
Amerika Yüksek Komiseri, 8.	Çehâr Sanduk Camii, 76.
Amerikan, 8, 103.	
Amerikan Müesseseleri, 105, 105.	D
Andonyan Belgeleri, 7.	Doğu Kilisesi, 44.
Armenak Komitesi, 105.	
Arvâsî, 92.	
Asurî, 45.	E
Asurîler, 44.	Ermeni, birçok yerde.
	Ermeni Kıtaları, 84.
	Ermenice, 55.
	Ermeniler, birçok yerde.
	Ermenilik, 7, 11.
	Ermenistan, 99, 102.
B	
Birinci Dünya Savaşı, 8, 21, 53, 83.	
Bitlis Ermenileri, 23.	
Bitlis vilâyeti, 23.	

**F**

Farisiyye Camii, 76.  
Fransa, 15, 21.  
Fransız, 11, 13, 14, 110.  
Fransızca, 9.

**G**

Gayda Tekkesi, 38.  
Gazi Bekye Medresesi, 77.  
Gevaş Ermenileri, 101.  
Gökmeydan Camii, 76.  
Gökmeydan İlkokulu, 78.  
Gökmeydan Medresesi, 77.

**H**

Hacı Hanı, 92.  
Hacı Zive, 92.  
Halaç Kabilesi, 51.  
Hamid Ağa Kışlaı, 14, 107.  
Han Hamamı, 76.  
Hatuniye Camii, 76, 85.  
Hıncak Komitesi, 105.  
Hindi Baba, 92.  
Hoca Bey Camii, 76.  
Hoybun Cemiyeti, 423

**İ**

İngiliz, 11, 13.  
İngiltere, 15, 21.  
İntikam Alayları, 11.  
İran, 11, 14, 15, 85, 89.  
İran'lı, 82.  
İslâm, 34.  
İtalya, 11.  
İtilâf Devletleri, 8, 11, 16.

**K**

Kafkasya Ermenileri, 13.  
Kazak, 50, 82, 95, 122, 124,  
127.  
Kazaklar, 28, 51, 52, 54, 55,  
99, 100, 105, 111, 122.  
Keldânî, 45, 46, 47.  
Kerafiye Medresesi, 77.  
Kızıl Cami, 63.  
Kızıl Mescid Camii, 76, 82.  
Kurandest, 92.  
Kureyş Camii, 76  
Kuru Pınar Camii, 77, 82.  
Küfrevî Tekkesi, 77.  
Kürt, 14, 98, 62, 86, 89, 97,  
114.  
Kürtler, 37, 48.

**M**

Mermud Camii, 76.  
Meşrûtiyet, 12, 15, 16.  
Meydan Camii, 76.  
Mısır, 15.  
Millî Kongre, 9.  
Mir Hasan Veli, 92.  
Molla Kasım, 92.  
Moskof, 109.  
Museviler, 86.  
Muş Ermenileri, 25.  
Müslüman, birçok yerde.  
Müslüman Kurbanlar  
Meselesi, 9.  
Müslümanlar, birçok yerde.  
**O**  
Orta Hamam, 78.  
Orta Hisar Camii, 126.  
Osmanlı 11, 27, 40, 43, 46,  
53, 54, 56, 83, 96, 115, 124,  
127.  
Osmanlı Devleti, 9, 11, 16, 42,  
103.  
Osmanlı Devleti Dahiliye  
Vekâleti, 10.  
Osmanlı Hükümeti, 21, 26, 43,  
83, 105.

Osmanlı-Rus Savaşı, 53.  
Osmanlılar, 105.  
Ozim (Gümüşören),  
Ermenileri, 45.

**P**

Paşa Hamamı, 78.  
Pervari Ermenileri, 45.  
Pervari Hıristiyanları, 45, 46.

**R**

Rum, 127.  
Rumlar, 126.  
Rus, birçok yerde.  
Rus Hükümeti, 105.  
Rus Kazak Alayı, 84.  
Rus Kazakları, 29, 54, 101.  
Ruslar, birçok yerde. Rusya,  
13, 15, 21, 47, 55, 82, 106,  
107, 109.

**S**

Seydan Aşireti, 57.  
Siirt Öksüzler Yurdu, 51.  
Sultan Arab Camii, 76.

## Ş

Şerefiye Camii, 76, 82.

Şerefiye Medresesi, 77.

Şeyh Abdullah Bedaḥşânî  
Tekkesi, 77.

Şeyh Abdurrahman Gâzi, 92.

Şeyh Emin Efendi Tekkesi,  
77.

Şeyh Gazalî, 92.

Şeyh Hasan Camii, 76.

## T

Taş Camii, 77.

Taşnak, 16.

Taşnak Komitesi 15, 26, 50,  
105, 121, 123.

Taşnaklar, 26, 41.

Tehcir Kanunu, 8, 83.

Türk, 8, 21, 39, 50, 54, 82, 94,  
95, 97, 107, 114.

Türk Milleti, 7, 8.

Türkiye, 8, 85, 123.

Türkler, 7, 8, 40, 105.

## V

Van Ermenileri, 23, 46, 83,  
85, 109.

## Y

Yaplan (Şeyh Hamid), 92.

## EKLER FOTOĞRAFLAR, LİSTELER, HARİTALAR



Rus Ordusu Komutanı tarafından, Ermeni ihtilâl-cilerinden Vanlı Lato'ya verilen izin belgesi. Belgenin tercümesi şöyledir:

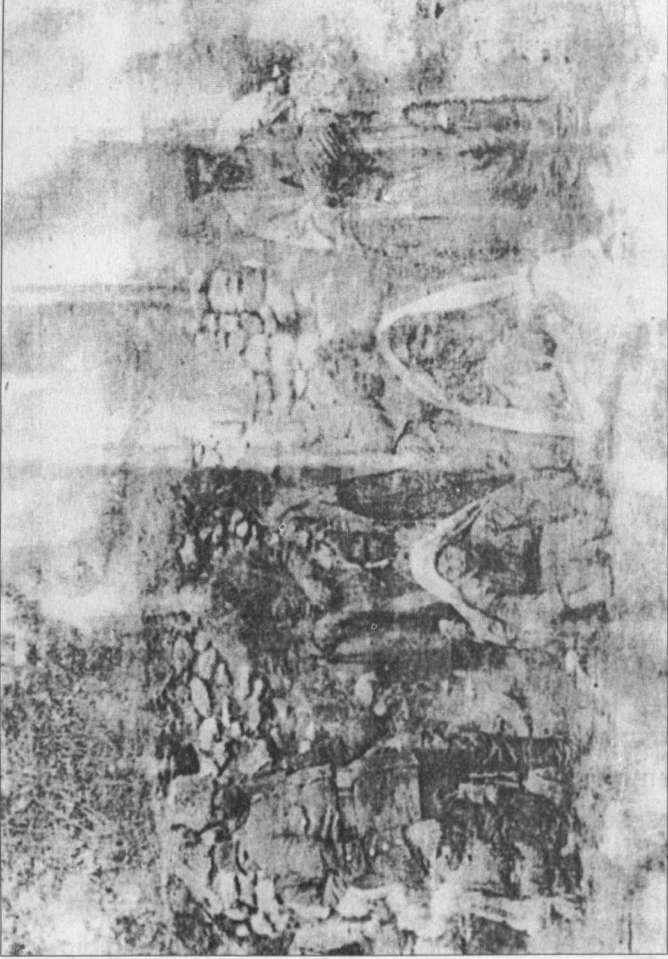
“Ermeni İkinci Milisi

İkinci Ermeni Milis Çetesi Komutanı tarafından, Müküs çetesi Reisi Lato Raşoyanis'e Van'a gidip gelmek üzere dört gün izin verildiğini ve 106300 numaralı tüfek ile mavzer tipinde bir rovelver'i taşıdığını açıklayan belgedir.

18 Haziran 1915

(Mühür)

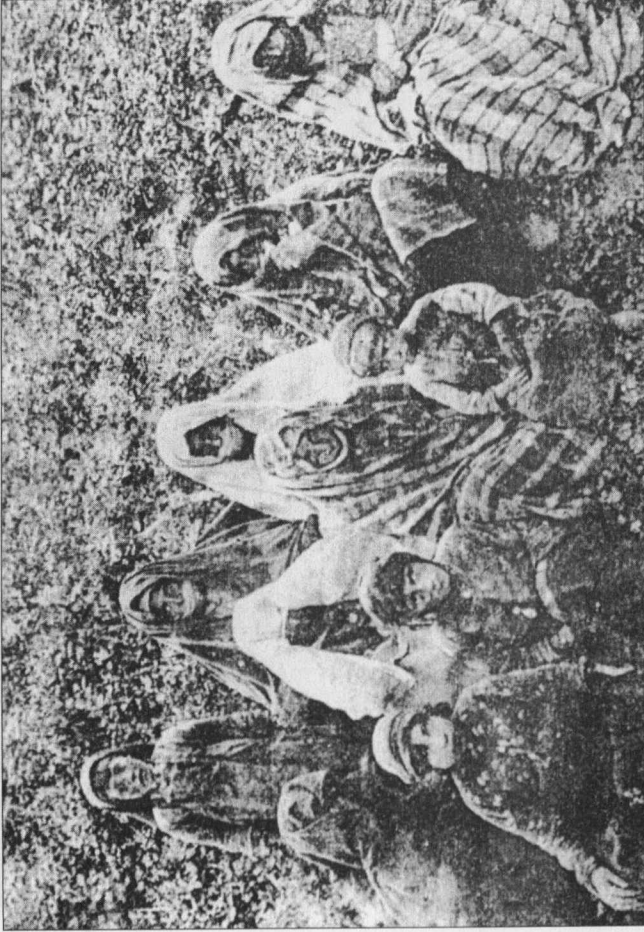
İkinci Ermeni Milis Çetesi”



Yaralı iki ihtiyaç kadın ve Ermeniler tarafından tecavüz edilen 11 yaşındaki Müslüman bir kız çocuğu (Erzurum mezâliminden).



Göktaş köyü camii ile Ermeniler'in tecavüzüne uğrayan üç kız çocuğu (Erzurum mezâliminden).



Ermeniler'in tecavüzüne uğrayan Zazavanik kadınlarından bir grup (Erzurum mezâliminden).



Bitlis'de Ermeniler tarafından namusuna tasallut edilmek istenen, bu arada iki parmağı kesilen Müslüman kadını.

14 Mart 1914 tarihi itibarıyla Bitlis, Erzurum ve Van vilâyetlerindeki  
Müslüman ve Ermeni Nüfusu\*

ERZURUM VİLÂYETİ

1914 yılında Bitlis vilâyeti, Siirt, Genç ve Muş; Erzurum vilâyeti, Erzincan ve Bayezid; Van vilâyeti ise Hakkâri sancaklarından müteşekkil idi.

BİTLİS VİLÂYETİ

	Müslümanlar %	Ermeniler %
<b>Bitlis vilâyeti merkez kazası</b>	38.701	19.123
Ahlât kazası	10.190	9.708
Hizan kazası	11.624	5.023
Mutki kazası	12.462	4.110
<b>Siirt sancağı merkez kazası</b>	27.649	2.630
Eruh kazası	22.677	1.890
Pervari kazası	6.415	1.326
Şirvan kazası	15.181	1.169
Garzan kazası <sup>1</sup>	14.541	4.332
<b>Genç sancağı merkez kazası</b>	24.467	1.603
Çapakçur kazası <sup>2</sup>	11.292	734
Kulp kazası <sup>3</sup>	15.252	3.573
<b>Muş sancağı merkez kazası</b>	30.254	36.316
Bulanık kazası	16.372	14.662
Sason kazası <sup>4</sup>	7.454	6.505
Malazgirt kazası	30.929	4.438
Varto kazası	14.539	1.990
<b>Vilâyet Toplamı:</b>	<b>309.999</b>	<b>70.8 119.132 27.2</b>

\* **Tableaux indiquant le nombre de divers éléments de la population dans l'Empire Ottoman au 1er Mars (14 Mart 1914),**  
Constantinople 1919.

<sup>1</sup> Siirt-Kurtalan ilçesine bağlı bugünkü Yanarsu bucağı.

<sup>2</sup> Bugünkü Bingöl ilinin merkezi.

<sup>3</sup> Bugün Diyarbakır iline bağlı olan Kulp ilçesi.

<sup>4</sup> Bugün Siirt iline bağlı olan Sason ilçesi.

	Müslümanlar %	Ermeniler %
<b>Erzurum vilâyeti merkez kazası</b>	83.070	34.542
Pasin kazası	56.403	10.046
Bayburt kazası <sup>5</sup>	64.289	12.025
İspir kazası	40.015	2.920
Tercan kazası <sup>6</sup>	36.153	7.401
Törtüm kazası	28.320	1.224
Keskim kazası <sup>7</sup>	36.122	6.193
Kığı kazası <sup>8</sup>	35.572	14.609
Narman kazası	28.584	556
Hınıs kazası	33.525	8.229
<b>Erzincan sancağı merkez kazası</b>	53.898	16.291
Pülümür kazası <sup>9</sup>	11.755	511
Refahiye kazası	23.307	1.270
Kuruçay kazası <sup>10</sup>	11.466	2.649
Kemah kazası	20.742	4.741
<b>Bayezid sancağı merkez kazası<sup>11</sup></b>	20.952	2.619
Eleşkirt kazası	23.368	5.624
Diyadin kazası	19.640	904
Tutak kazası	23.873	1.070
Kara Kilisesi <sup>12</sup>	22.142	3.195
<b>Vilâyet Toplamı:</b>	<b>673.297</b>	<b>82.5 136.618 16.7</b>

<sup>5</sup> Bugünkü Gümüşhane iline bağlı Bayburt ilçesi.

<sup>6</sup> Bugünkü Erzincan iline bağlı Tercan ilçesi.

<sup>7</sup> Bugünkü Artvin-Yusufeli ilçesi.

<sup>8</sup> Bugünkü Bingöl iline bağlı Kığı ilçesi.

<sup>9</sup> Bugünkü Tunceli iline bağlı Pülümür ilçesi.

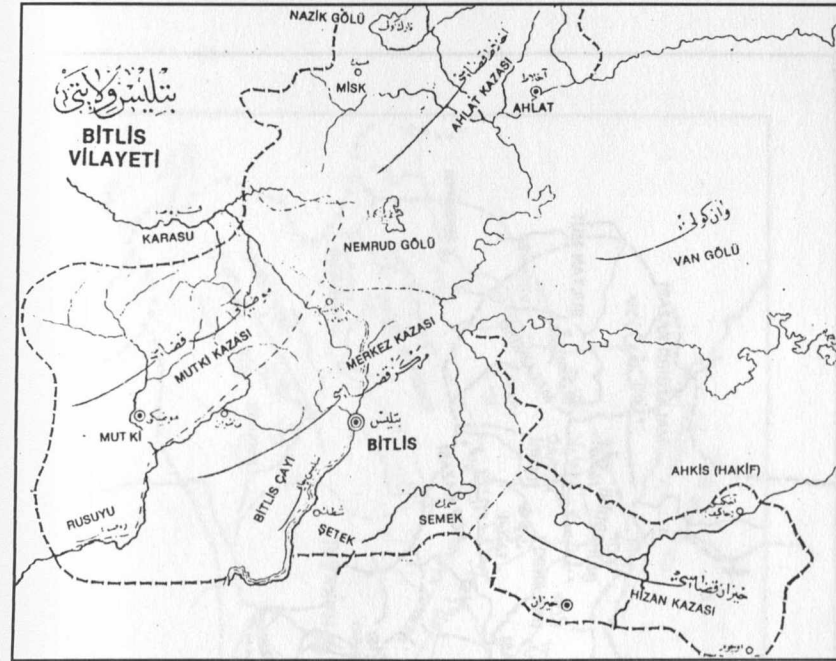
<sup>10</sup> Erzincan'a bağlı bugünkü İliç ilçesi.

<sup>11</sup> Bugünkü Ağrı ili.

<sup>12</sup> Bugünkü Ağrı ili merkez ilçesi olan Karaköse.

## VAN VİLÂYETİ

	Müslümanlar %	Ermeniler %
Van vilâyeti merkez kazası	45.119	33.789
Erciş kazası	27.323	8.083
Çatak kazası	8.132	4.292
Adilcevaz kazası <sup>13</sup>	10.820	4.849
Gevaş kazası	18.123	10.520
Hakkâri sancağı merkez kazası	21.848	3.461
Çölemerik kazası <sup>14</sup>	7.450	296
Mahmudî kazası <sup>15</sup>	10.230	528
Şemdinan kazası <sup>16</sup>	9.873	—
Gevar kazası <sup>17</sup>	12.771	959
Hoşap kazası <sup>18</sup>	7.691	1.015
<b>Vilâyet Toplamı:</b>	<b>179.380</b>	<b>69.1 67.792 26.1</b>



<sup>13</sup> Bugünkü Bitlis iline bağlı Adilcevaz ilçesi.

<sup>14</sup> Hakkâri ili merkez ilçesi.

<sup>15</sup> Bugünkü Van iline bağlı Özalp ilçesi.

<sup>16</sup> Bugünkü Hakkâri iline bağlı Şemdinli ilçesi.

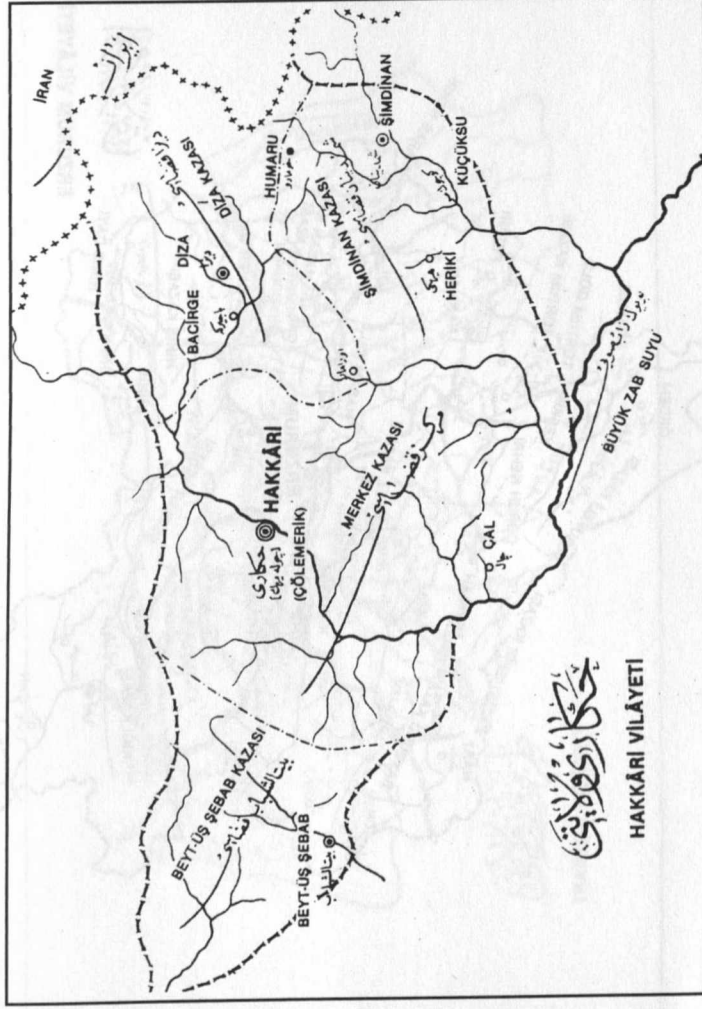
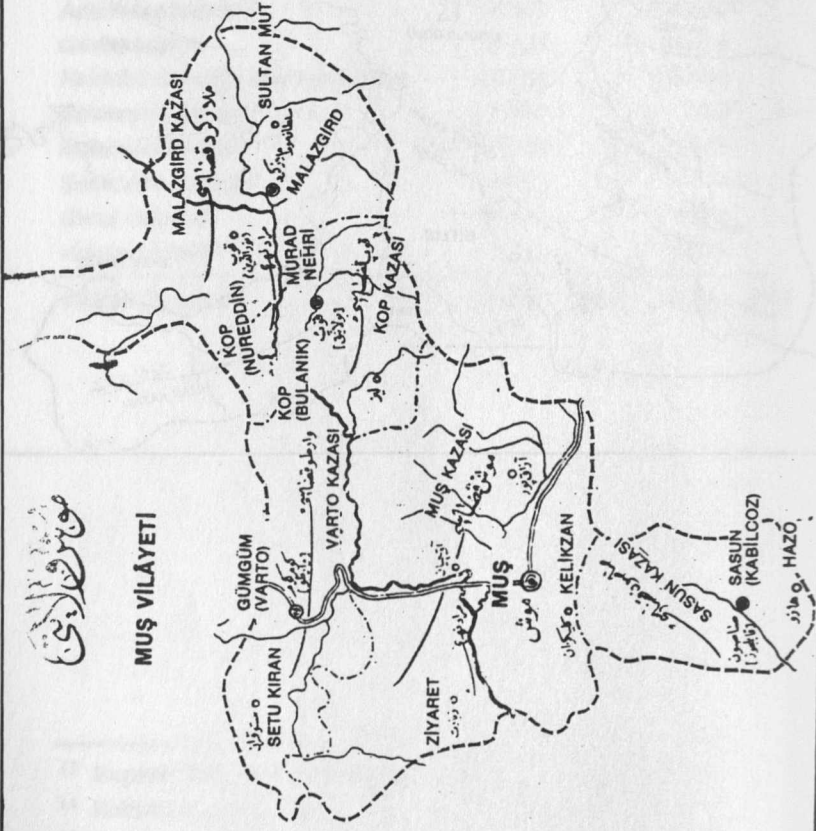
<sup>17</sup> Bugünkü Hakkâri iline bağlı Yüksekova ilçesi.

<sup>18</sup> Bugünkü Van-Gürpınar ilçesine bağlı Güzelsu bucağı.



موش ولسوالۍ

MUŞ VİLİYETİ



حکاکاری ولسوالۍ

HAKKÂRİ VİLİYETİ

